دیدی باو لە وتاری دژە باوەکان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا … سەدیق سەعید ڕواندزی

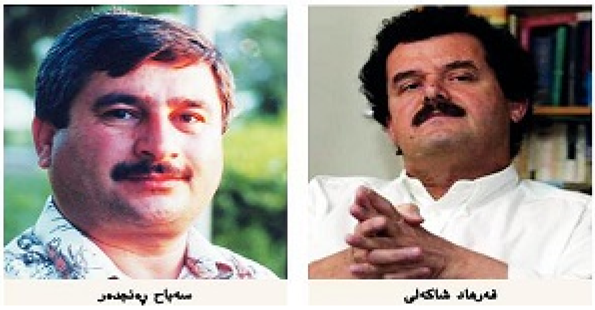

بێگومان لێکۆڵینەوە لە هەر قۆناغێکی شیعری کوردی و دەرخستنی ئەدگارە هونەریی و ئەدەبییەکانی، پێویستی بە ڕامان و هەڵوەستە کردنێکی وردوو ئاگایەکی زۆری مێژوویی و ئەدەبی هەیە. بۆ ئەوەی لێکۆڵەر نەکەوێتە هەڵەوە.کاتێ چەمکێك یاخود شوناسێك، لە ئەزموونی شیعری کوردیدا، دەدەینە پاڵ شاعیرێك، ئەوا دەبێ لە پەراوێزی لێکۆڵینەوە لە شیعرەکانی و بەراوردکردنی بە ئەزموونی شاعیرانی تر،بە ئەرگیومێنت ئەو شوناسە دەربخەین و بیخەینە ڕوو.بۆنموونە:کاتێ باس لە دژە باوی شاعیرێك دەکەین، دەبێ ماکەکانی ئەو دژە باوییە بسەلمێنین، نەك لە پەراوێزی چەند شرۆڤەیەکی سادەی دێڕە شیعرییەکانییەوە، نموونەیەکی سادە و باو بێنینەوە و بۆچوونیشمان وابێت کە ئەوانە دژە باون. ئەگەر دژە باوی لە نێو واقیعی باودا، وەك خۆی مایەوە و هیچ پرسیارو تێڕوانینێکی جیاوازی دروست نەکرد، مانای وایە جیاواز نییە. دژە باوی لە نێو واقیعێکی باو و داسەپاودا، نەك هەر ڕەت دەکرێتەوە، بەڵکو بە توندی دەکەوێتە بەریەککەوتنی هزریی و فەرهەنگیش.دژە باویی شوناسێکی ئاسان و سادە نییە، تاکو بیدەینە پاڵ شاعیرێك بە بێ ئەوەی بە ئەرگیومێنت ساغی بکەینەوە کە لە کوێ ئەو شاعیرە دژە باوە.دژە باوی واتا ڕەت کردنەوەی هەموو ئەو نۆرمە کۆمەڵایەتی و

هزریی و ئایینی و ئایدۆلۆژییانەی، ڕەنگڕێژی سەردەمێك دەكەن و بوونەتە نەریتێكی باو لە كۆمەڵگەدا.ئەزموونی شیعری كوردی، قۆناعی جیاوازی بڕیوە، لە كلاسیزمەوە بۆ ڕۆمانسیەت و ڕوانگە و دوای ڕاپەڕین وتاكو بە ئێستاش دەگات، بەڵام زۆر بەدەگمەن لەو قۆناغانەدا، ئەزموونی جیاوازی شیعریی جگە لە(نالی وگۆران) دەبینیت، یاخود شاعیرێكی دژە باو دەبینین كە لە دەرەوەی تێڕوانینی گشتی بیر بكاتەوە و شیعر بنووسێت.

بگرە لە هەندێ سەردەمدا، شیعری كوردی لە ڕووی گوتارو دنیابینی و فۆڕم و ناوەڕۆكدا، ئەوەندە لە یەكتری نزیك دەبێتەوە، كە هەموویان دواجار هەڵگریی یەك گوتاری شیعرین. بۆنموونە: ئەزموونی شیعری لە دوای نسكۆی شۆڕش وناوەڕاستی هەفتاكاندا، ئەزموونێكە ڕەنگدانەوەی ئەو هەڵومەرجە سیاسی و ستەمە نە تەوەیەیە كە لە كورد دەكرێت.

ڕووبەرێكی گەورەی شیعری كوردی لەو سەردەمەدا، شیعریی بەرگریی و شۆڕشگێڕییە، كە دەچێتە خانەی جۆشدان و بزوێنەری هەستی نەتەوەییانەی مرۆڤی كورد، كە بە ڕوونی ئەمە بە گوتاری شیعری هەفتاكانەوە دیارە. واتا شیعر دەبێتە بابەتێك بۆ ڕەنگدانەوەی هەڵومەرجی سیاسی و نەتەوەیی كورد، كە هەڵومەرجێكی سەخت و دژواربووە و تاكی كورد جۆرێك لە نائومێدیی و ڕەشبینی دایدەگرێت.بەڵام دوای ڕاپەڕین، قۆناغی ئازادیی و ڕزگاری نەتەوەی دێتە ئاراوە، ئیدی ئەزموونی شیعری كوردی لەو قۆناغەدا، بە گشتی دەبێتە ئەزموونێكی خودیی و چیتر ڕەنگدانەوەی ئەو قۆناغە كۆمەڵایەتی و سیاسییە نابێت، كە بەر لە ڕاپەڕین دەبینرا. كە واتا بە گشتی هەموو ئەزموونێكی شیعریی، ڕەنگدانەوەی قۆناغێكی دیاریكراوە. ئیدی ئەزموونی نوێ و گوتاری نوێ دێتە ئاراوە. ئەو شاعیرانەی لە هەفتاكاندا، وەك هاوچەرخێك دەردەكەون، بە هیچ پێوەرێك ئەزموونی ئەوكاتییان بۆ ئێستا، ناچێتە خانەی نوێوە. بۆیە هەموو دەركەوتە و سیمایەكی نوێ، ڕەنگدانەوەی قۆناغەكەیە.بێگومان ئەزموونی شیعریش لەمە بەدەر نییە. بۆیە كاتێ(وتاری دژە باوەكان لە شیعری هاوچەرخی كوردی)*م خوێندەوە، وەك خوێنەرێكی ئاسایی شیعر، دركم بەوە كرد كە نووسەری ئەو وتارە، زۆر بە هەڵە لە دژە باوی گەیشتووە. بەرلە هەموو شتێك، دەبوو نووسەری ئەو وتارە دیاری بكات كە مەبەستی لە شیعری دژە باو، كام قۆناغی شیعرییە. چونكە گرنگە لە خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنی هەر قۆناغێكی شیعریدا، پۆلێنبەندی زەمەنی و مێژوویی بكەین. شیعری كوردی، بە گەلێك قۆناغدا تێپەڕیوە، بۆیە دەبوو نووسەری ئەو وتارە، قۆناغە شیعرییەكەی دیار كردبایە. لەلایەكی دیكەوە نووسەری ئەم وتارە، زۆر سەر پێی و ڕاگوزەر وەسفی دژە باوی دەكات و دەیبەستێتەوە بە

هەندێك دەركەوتە و خەسڵەتی كۆمەڵایەتی ڕووكەش، بەبێ ئەوەی لە ئاستی هزریی و پاشخانی ڕۆشنبیریی و فەرهەنگیدا، لە مانا قووڵەكانی دژە باوی گەیشتبێت. ئەو لە پێناسەی دژە باویدا دەڵێت:_ ئەگەر بمانەوێت پێناسەی دژە باوی بكەین ئەوا:((هەموو قسە وهەڵسوكەوت و داب و نەریت و یاساو ڕێسا گەلێك لە هەر كۆمەڵگایەكدا هەبن و خەڵكەكە پەیڕەوی لێ بكەن، ئەوە شتە باوەكانن،هەر كەسێكیش دژی ئەمانە بێت و پەیڕەوی نەكات ئەوانە دژە باون)).

لێرەوە زۆر بە ڕوونی دەردەكەوێت، كە نووسەری وتارەكە، چەند بە سادەیی لە ماهییەتی دژە باوی گەیشتووە، ئایا هەر كەسێك دژی نەریتێك، خاسیەتێكی كۆمەڵایەتی، دیاردەیەكی گشتی و میللی وەستایەوە دژە باوە؟ لە كۆمەڵگەی ئێمەدا، هەزاران كەس پەیڕەوی ئایین ناكەن و نوێژ ناكەن، ئایا ئەوانە دژە باون؟ هەزاران كەس پۆشاكی كوردی نەتەوەیی خۆیان ناپۆشن و لاسایی ڕۆژئاوا دەكەنەوە و پەیڕەوەی نوێترین مۆدێلی شێوە و جەستە دەكەن، ئایا ئەمانە دژە باون؟ هەزاران كەس یاسا جێبەجێ ناكەن، لە گڵۆپی سوور دەدەن، ئایا ئەمانە دژە باون؟ئەگەر دژە باوی لەو خاسیەتە بچووكانە كورت بكەینەوە، ئەوا بە دڵنیاییەوە نیوەی كۆمەڵگەی ئێمە دژە باو دەردەچێت كە لە ڕاستیدا وانییە. دواتر ئایا دژە باوی لە شیعردا، هەمان ئەو دژە باوییە دەگەیەنێت كە لە ڕووبەری كۆمەڵایەتی و میللی كۆمەڵگەی ئێمەدا هەیە؟لە ڕاستیدا، دژە باوەكان هەرگیز شوێن و جێگەیان لە نێو كۆمەڵگە نابێتەوە. دژە باوەكان وەك تەنێكی نامۆ، كە باوەكان بە هەڕەشە و مەترسی بۆ سەر ژیان ودنیابینی خۆیان دەیانبینن،دژایەتی دەكرێن،ڕەت دەكرێنەوە، فڕێ دەدرێنە دەرەوەی بازنەی ژیان و بوونە گشتییەكە.هەر كاتێك دژە باوێك سەریهەڵدا، زۆر بە توندی بەگژی دادێنەوە، تا هەڕەشەی نەمانیش. كاتێ (عەبدولخالق مەعروف) كتێبێك دەنووسێت لە بارەی كۆمەڵی كوردەوارییەوە، چونكە بۆ چوونەكانی دژە باو بوون و لەگەڵ باوەكانی كۆمەڵگە یەكینەگرتەوە، سەرەنجام بە ماوەیەكی كەم دوای بڵاوكردنەوەی كتێبەكەی شەهید كرا.دژە باوی جیاواز كەوتنەوەیە لە بیركردنەوە.هیچ دژە باوێك سەرهەڵنادات،ئەگەر مرۆڤ لە ڕوانین و بیر كردنەوەدا بە كردار دژە باو نەبێت.

دژە باوی جیاواز كەوتنەوەی سیماو ڕواڵەت و نمایشی جەستەیی نییە،بەڵكو بڕوابوون و پرەنسیپی هزرییە. دژە باوی تەنها دروشم نییە، بەڵكو شێوەیەكی دیكەی بیر كردنەوە و ڕوانینە. مەگەر چەند ساڵێك لەمەوبەر، خانمە شاعیرێك ئیدیعای ئەوەی ناكرد كە دژە باوترین ژنە، كەچی دەركەوت باوترین و كلاسیكیترین و میللیترین ژنی

نێو ئەو کۆمەڵگەیە؟. ئەو شاعیرانەی نووسەر لە وتارەکەی خۆیدا بە نموونە هێناویەتەوە(جگە لە سەباح ڕەنجدەر) هەموویان شیعریان لە نێو ئێمەدا خوێندراوەتەوە و هەزاران خوێنەر بە شیعرەکانییان لە کاتی خۆیدا سەرسام بوونە. لە کاتێکدا شاعیری دژە باو، هەرگیزنابێتە بەشێك لە ئەقڵی گشتی و میللی کۆمەڵگە. سەرنج بدەن، سەباح ڕەنجدەر وەك شاعیرێکی جیاواز نەك دژە باو، ئەزموونی شیعری چەند لە پەراوێز دایە، چەند دژایەتی دەکرێت، چەند ڕەت دەکرێتەوە، چونکە لەگەڵ بیرکردنەوە و ڕوانینی گشتی هاو کۆك نابێت.مەحاڵە شوێنی دژە باوێك لە نێو بیرکردنەوە و ڕوانین و ڕێسای باودا ببێتەوە.ئیدی من نازانم ئەو شاعیرانە لە کوێدا دژایەتی کران و ڕەت کرانەوە؟ ئەگەر هەڵوێستێك بەرامبەر ئەو شاعیرانە وەرگیرابێت،ئەوا لە دوا کەوتوویی کۆمەڵگەی ئێمە بووە لەوکاتدا، نەك لە ئەزموونی شیعری ناباو. مەگەر ئێستا لەتیف هەڵمەت وەکو هەفتاکان و هەشتاکان دەخوێنرێتەوە؟ئەم شاعیرانە لە کوێدا شتێکی جیاوازیان نووسی، لە دەرەوەی ئەقلی باوی کۆمەلگە بێت؟بە پێچەوانەوە جگە لە ئەزموونی سەباح ڕەنجدەر کە ئێستاش بەردەوامە، هەریەك لە جەلالی میرزا کەریم و شاکەلی و هەڵمەت،وەك هەر شاعیرێکی دیکەی کورد، شیعرو دنیابینیان لە چوارچێوەی هەمان ئەو ئەزموونە شیعرییەدایە بەڵام بە ڕوانینی جیاوازکە لە دوای گۆرانەوە دەست پێ دەکات و درێژ دەبێتەوە تا ناوەڕاستی هەفتاکان.بگرە فەرهاد شاکەلی و لەتیف هەڵمەت، هەردووکییان زادەی یەك قۆناغ و زەمەن و شوێن و ئەزموونی شیعرین،دواجاریش سۆفیگەری دەبێتە بەشێك لە گوتاری شیعرییان. تەنانەت بۆ چوونەکانیشیان زۆر لە یەکتریەوە نزیکە و خۆشیان بە ئەزموونێکی جیاواز لە ڕوانگە دادەنێن.

ئەگەر دەنگی نوێش بن بۆ قۆناغ و سەردەمی خۆیان نوێ بوونە. یەکێك لە گرفتەکانی ئەو نووسینە ئەوەیە، کە وێڕای ئەوەی بە زمانێکی سادەو ساکار، لە دەرەوەی زمانی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی نووسراوە، هاوکات بەر بۆچوونی سەیرو نالۆژیکیش دەکەوین، بە بێ ئەوەی نووسەری وتارەکە توانیبێتی لە ڕووی ئەرگۆمێنتییەوە بۆچوونەکانی بچەسپێنێت یان ساغ بکاتەوە. لەگەلێك شوێنی وتارەکەی، بۆچوونەکانی پارادۆکسی گەورەیان تێدایە. ئەگەر ئەو شیعرانەی ئەو نووسەرە لەو وتارە درێژەی خۆیدا، بە نموونە هێناویەتییەوە وەك شیعری دژە باو بناسێنین، ئەوا جگە لە بێ ئاگایەکی گەورەی نووسەری ئەو وتارە، لە ئەزموونی شیعری کوردی و دنیابینی شاعیرانی کورد، هیچی تر ناگەیەنێت.چونکە بەشێك لە شیعری ئەو شاعیرانەی ئەوبە نموونە هێناویەتییەوە، لە شیعری شاعیرانی پێشووتریش دەبینرێن. ئەگەر شیعرەکانی جەلالی میرزا کەریم کە بۆ شۆڕشی چواردەی تەمووزی

نووسیوە، یاخود ئەو دیدە ئەنتەرناسیۆنالییە بە نوێ و دژە باو بزانین کە لە بەشێکی شیعری ئەو شاعیرە داهێنەرە هەیە، ئەوا دەبێ گومان بکەین کە خالید عەبدل، لە مێژووی شیعری کوردی بە ئاگا بێت. لە بەر ئەوەی گۆران، زۆر پێشی جەلالی میرزا کەریم، شیعری بۆ شۆڕشی چواردەی تەمووزو چەپ و ئازادیخوزانی دنیا نووسیوە. ئیدی نازانم دژە باو چییە و چۆنە؟ئەگەر گوتارێکی سیاسی یان کۆمەڵایەتی، چەندین جار لە ئەزموونی شیعریدا، بە دنیابینی جیاواز ببینرێت، ئیدی مانای وایە تیمەیەکی باوە نەك نا باو. ئەو شیعرانەی نووسەری ئەو وتارە، وەك نموونەیەك بۆ دژە باوی لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، بە تێگەیشتنی خۆی هێناویەتییەوە، نەك شیعری دژە باو نین، بەڵکو لە ئەزموونی شیعری کوردیدا، نموونەی لەو شێوەیە زۆرە.دەبوو نووسەر، وردتر و بە نموونەی بەرجەستەیی زیاتر، ئەو تێزەی خۆی ڕوونبکردایەوە کە دژە باوی چییە و ئەو شاعیرانە چۆن سەرقافڵەی شیعری دژە باون. نەك بە چەند ڕاڤەکردنێکی سادە و ساکارو چەند بۆ چوونێکی دژ بە یەك،باسی ئەو شاعیرانە بکات. چونکە نووسەر بە تەنها باسی ئەو شاعیرانەی کردووە.ئەو دەڵێت:((هەریەك لەو چوار شاعیرە، شیعرەکانییان تێزێك لە دەقەکانی پێش خۆیان گرانتروکەمێکیش ئاڵۆزبوونە)).

ئەگەر دژە باوی پەیڕەوەنەکردنی ڕێسا گشتییەکان بێت، وەك ئەو لە پێناسەی دژە باوی دەینووسێت، مانای وایە، خۆی بۆچوونەکانی خۆی ڕەت دەکاتەوە. چونکە مانای چییە، شیعرەکان کەمێك ئاڵۆزترو تێزێکیش گرانترن لە شیعرەکانی پێش خۆیان؟. ئەگەر وابێت، ئەم شاعیرانە هیچ دابڕان و مەودایەکییان لە ڕووی شیعرییەوە، لە نێوان خۆیان و شاعیرانی پێش خۆیان نییە.ئەم بەردەوام دەبێت و ئەمجارەیان دەنووسێت:_((ئەم شاعیرانە نەیانهێشتووە ئاگری کودەتا دژە باوییەکەیان بکوژێتەوە و بەردەوام دیوەخانی شیعری خۆیان گەرم کردووە)). شیعر، قسەی نەستەق و حیکایەت و گێڕانەوەی بەرئاگردان نییە، تاکو دیوەخانی پێ گەرم بکرێت.شیعرو دیوەخان، ئاسمان و ڕێسمان دوورو دژبە یەکترین. ئەگەر ئەمانە دیوەخانی شیعرییان بەردەوام جەمەی هاتبێت، مانای وایە باوترین شاعیرانی سەردەمن.بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن ئەوانەی لە شیعری سەباح ڕەنجدەردەگەن، ئیدی نازانم نووسەر چۆنی بوێری ئەوەی هەیە بۆچوونی لەو شێوەیە دەربڕێت. لێرەدا وەك خوێنەرێکی ئاسایی شیعر، لە بارەی ئەو شاعیرانەوە بیرو بۆچوون و ڕوانینەکانی نووسەردەربارەیان، چەند سەرنجێك دەخەینە ڕوو و بەراوردی یەکترییان دەکەین، بە مەبەستی دەرخستنی هەڵە و تێڕوانینی نابابەتی بۆ ئەزموونی شیعرو ئەو شاعیرانەش.

جەلالی میرزا کەریم

بێگومان ئەگەر بەوردی لە سەر وتارەکەی خالید عەبدل بوەستین،دەبینین کەلە دووتوێی ئەو نووسینەدا،هیچ پەیوەندییەکی بابەتی و ئۆرگانیکی لە نێوان ڕستە و دەربڕینەکان نییە، ئەو بۆ چوونێك دەردەبڕێت،کەچی دوای چەند دێڕێك دژی ئەو بۆچوونەی خۆی دەوەستێتەوە.ئەم نووسینە لە ئاستی ماناوگوتاردا، نووسینێکی تێکەڵ و پێکەڵە و لە زۆر شوێندا پارادۆکسی گەورە، بۆچوونی ناواقیعی و نالۆژیکی دەبینین کە دەلالەتە لەوەی ناوبراو بێ ئاگایە لە مێژووی شیعری کوردی کە سەرەتایترین بنەمایە بۆ شرۆڤەکردنی ئەزموونی شیعری شاعیران و قۆناغەکانی شیعری کوردی. ئەو هەوڵدەدات بە هەندێك بۆچوونی سادە و دەربڕینی پەخشانییەوە، ئەوە بسەلمێنێت کە باسی دژە باوی لە شیعری هاوچەرخ دەکات، کە لە ڕاستیدا ئامانجەکەی نەپێکاوە. نووسەر لەبارەی (جەلالی میرزا کەریم)ەوە دەنووسێت:((لەناو دژە باوەکاندا جەلالی میرزا کەریم پێشەنگە،یەکەم کەس بووە شیعری لەو جۆرەی نووسیوە،مۆرکی خەسڵەتی قۆناغی شیعری پاراستووە)). دەپرسین، ئەگەر شاعیرێك مۆرکە گشتیی و خەسڵەتەکانی قۆناغێکی دیاریکراوی شیعر بپارێزێت و شیعرەکانی وەك شاعیرانی تر ڕەنگدانەوەی قۆناغەکە بێت، دەکرێ بڵێن شاعیرێکی دژە باوە؟ لە کاتێکدا وەك باسمان کرد دژە باوەکان لە دەرەوەی بازنەی باون؟گومانم هەیە ئەو نووسەرە بە وردی خەرمانەی شیعری ئەو شاعیرانەی خوێندبێتەوە، چونکە ئەگەر شارەزا بووایە قسەی لەو شێوەی نەدەکرد. بۆنموونە دەنووسێت:((شیعری سەردەمی پاشایەتی زیاتر بەرەو خوازە چووە)).یەکەم جارە وەك خوێنەرێکی شیعر، گوێبیستی دەستەواژەی ((شیعری سەردەمی پاشایەتی)) دەبم، کە دیارە مەبەستی ئەو شیعرانەن کە دەچنە ئەو سەردەمە سیاسی و مێژووییەوە.

بەڵام ئایا شیعری سەردەمی پاشایەتی، یەك قۆناغ و یەك جۆر شیعرە؟سەردەمی پاشایەتی لە ساڵی 1921دەست پێ دەکات تاکو 1958. بە درێژایی ئەو ماوەیە، شاعیرانی وەك:((پیرەمێرد،بێکەس، گۆران، شێخ نوری، ئەحمەد موختار جاف، دڵدار، دڵزار،کامەران موکری)) و زۆری تریش دەردەکەون و بەرهەمی ئەو قۆناغەن و شیعریان نووسیوە.دواتر دەکرێ بڵێین ئەمە چ پەیوەندی بە جەلالی میرزا کەریمەوە هەیە کە خۆی دەڵێت، یەکەم شاعیری دژە باوە کە لە ساڵی 1958 بۆ یەکەم جار شیعری نووسیوە.ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە، ئەو نموونە شیعرییانەی خالید عەبدل وەك دەقێك بۆ ڕاڤەکردنی شیعری ئەو شاعیرە دەیانهێنێتەوە، شتێکی ئەوتۆی دژە باویان تێدانییە.

شیعرەکانی ئەو شاعیرەش، لە ڕووی فۆڕمی شیعرییەوە دەتوانم بڵێم

درێژکراوەی ئەو فۆڕمە شیعریەیە کە گۆران داهێنەریەتی. بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە ئەم شاعیرە، شاعیرێکی نوێ نییە. جەلالی میرزا کەریم، یەکێکە لە شاعیرە بە تواناو هاوکات گومناوەکانی شیعری کوردی. ئەم شاعیرە کە لە دامەزرێنەرانی گرووپی ڕوانگەیە، لە هەفتاکانی سەدەی ڕابردوو، دەنگێکی دیاری شیعری کوردی بووە، بەڵام بە داخەوە لەبارەی ئەو شاعیرەوە هیچی ئەوتۆ نەنووسراوە جگە لە هەوڵە جوان و بەرچاوەکانی هەردوو نووسەران(عەتا قەرەداغی و سەباح ڕەنجدەر) کە ئەمەی دوایان کۆمەڵە شیعرەکەشی سەرلەنوێ بە پێشەکییەکی جوانەوە چاپ کردۆتەوە. من نامەوێت لەم وتارەدا لە سەر ئەو شاعیرە بوەستم، چونکە نیازمانە بە سەربەخۆیی لە نووسینێکی تایبەتدا تیشکی بخەینە سەر.شیعرەکانی ئەم شاعیرە، لە بارەی نەتەوە و نیشتمان وخەمی بەگشتییە، وشە و دەستەواژەی شیعری ناسك و جوان لە شیعری ئەو شاعیرە دەبینین. پەیوەندییەکی قووڵ لە نێوان زمان و باری دەروونی شاعیر هەیە و ئەمەش ڕەنگدانەوەی لە سەر زمانی دەربڕینی شیعرەکان هەبووە. ئەم شاعیرە کە یەکێکە لە دامەزرێنەرانی ڕوانگە، دەنگێکی دیاری هەفتاکانە، دوای ئەوەی ئاوارە دەبێت و لە ئەمەریکا دەگیرسێتەوە، ئەزموونی شیعری ڕووی لە کزی دەکات و پاش ڕاپەڕین کە دێتەوە کوردستان، بە داخەوە مەرگ مەودای نادات و دووساڵێك دوای ڕاپەڕین دەمرێت.شیعرەکانی ئەم شاعیرەش،بەشێکی زۆریان هاوشێوەی شاعیرانی ئەوکات، دەچنە خانەی شیعریی سیاسی و بەرگریی و خەمە گەورەکەی نیشتمان. بۆیە لە گەلێك لە شیعرەکانیدا، دەنگی تووڕەیی و هاتنەوە بە گژ ستەمی نەتەوەیی تێدایە. خالید عەبدل لە وتارەکەیدا، لە بارەی ئەم شاعیرەوە، هەندێك بۆچوونی هەڵە دەرئەبڕێت، کە پێویستییان بە ڕاستکردنەوەیە. لەم بارەیەوە دەنووسێت:((جەلالی میرزا کەریم پێشەنگی شاعیرە دژە باوەکانە، یەکەم جار لە ساڵی 1958 شیعری نووسیوە، کە پێشتر بەو تەکنیکە نەنووسراوە، ئەو لە شیعری (دووچاوی) کە بەبێنەی چواردەی تەمووزەوە نووسراوە دەڵێت:_

ڕۆژی تازە لە خاك هەڵهات
لە کوختی پیاوی چەوساوە،
لە تاریکی ڕەشی زیندان
لەو دایکە ڕۆڵە کوژراوە
بەیانی نوێ
خۆری هەڵهات

بنووسی وتارەکە لە بارەی شیعری دووچاوی ئەم شاعیرە بەردەوام دەبێت و دەڵێت:((خۆر لەو دایکانە هەڵهات کە ڕۆڵەکانیان بە دەستی دیکتاتۆر کوژرابوون،ببوونە مەشخەڵی ئەو ڕۆژە.شاعیر لە شەفافیەتی

شیعرەکی سەرکەوتنی بەدەست هێناوە،کە هەتا ئەو کاتە هیچ شاعیرێکی کورد بەو شێوازە شیعری نەنووسیوە،دووره لە شێوازە شیعرییە باوەکانی ئەو سەردەمە،شێوازەکەی ئەم نەعەروزە نە جووت سەروایە بەڵکو ئازادە)).هەرتەنها ئەو چەند پەڕەگرافە کە ئێمە لە نووسینەکەی ئەم نووسەرەمان وەك نموونە هێناوەتەوە، دەریدەخات کە ئەم بەڕێزە چ بێ گایەکی گەورەی هەیە لە شیعرو ئەزموونی شیعری کوردی. ئێستا، نەریتێکی خراپ لە نێو بەشێکی زۆری نووسەرانی ئێمە هەیە، ئەویش ئەوەیە کە وادەزانن مەلای دوانزە عیلمن و لە هەموو شتێك دەزانن، کە لە ڕاستیدا وانییە.بنووسی ئەم وتارە، لە ساڵی 1958 وە باسی دیکتاتۆریەت دەکات. بە بڕوای ئەو، ئەو شیعرە لە دژی دیکتاتۆریەت بووە. بەوەدا دەردەکەوێت کە ناوبراو بێ ئاگایە لە مێژووی سیاسی عێراق و کە چی قسەشی لە بارەوە دەکات. لە ساڵی 1921 تاکو 1958 عێراق پاشاپەتی بووە،مێژووی دیکتاتۆریەت لە عێراق، لەگەڵ دەست بەکاربوونی بەعس و سەدامی خوێنڕێژ لە تەمموزی 1979 ەوە دەست پێ دەکات. ئەمە مێژووە و دەبێ بیزانێت. ئیدی نازانم مەبەستی خالید عەبدل کامە دیکتاتۆرە؟ بۆچی ناوی نەهێناوە؟. لەلایەکی دیکەوە، ئەگەر نووسینی شیعر بۆ چواردەی تەمووز بە دژە باوی بزانین، ئەوا گۆرانیش شیعری بۆ ئەو شۆڕشە نووسیوەو تەنانەت شیعرێکی هەیە کە لە هەمان ڕۆژدا نووسراوە. گۆران لەو شیعرەیدا دەڵێت:

دەنگێکی دوور
دوور..ئێجگار دوور
بە ئاستەمێك ئەگاتە ژوور
ئەی دەنگی دوور…بە ئەستەمێك ئەگەیتە ژوور.
ئاخۆ سپیت یان ڕەش یان سوور؟

(دیوانی گۆرانلا 206) بۆنەی چواردەی تەمووز، کە کۆتایی بە ڕژێمی پاشایەتی و کۆنەپەرستی هێنا، بۆنەیەك نییە دژە باوبێت، گەلێك لە شاعیرانی ئێمە بەو بۆنەوە شیعریان نووسیوە، جەلالی میرزا کەریمیش وەك هەر شاعیرێکی دیکە، کەوتۆتە ژێر کاریگەریەتی ئەو ڕووداوە و ئەم شیعرەی نووسیوە. دواتر یەکێك لە هەڵە هەرە زەق و دیارەکانی ئەم نووسەرە ئەوەیە کە بڕوای وایە تا ئەو کات، واتا 1958هیچ شاعیرێك بە فۆڕمی ئازاد شیعری نەنووسیوە، بەڵکو بە عەروزو کێش و سەروا شیعر نووسراوە، بەڵام شیعری دووچاوی جەلال، شتێکی نوێیە. هەرکەسێك ئەلف وبێیەکی سەرەتای لە بارەی شیعرو ئەزموونی شیعرییەوە بزانێت، هەڵەی وەها ناکات. لای خالید عەبدل، شیعری ئازاد لە جەلالی میرزا کەریمەوە دەست پێ دەکات نەك گۆران،کە ئەمەش داهێنانێکی تازەیە لە شیعری کوردیدا. ئەم نووسەرە، ئەگەر کەمێك

ئەرك بكێشێت وبگەڕێتەوە سەر دیوانەكەی گۆران، ئەوكات دەزانێت كە چۆن لە ساڵانی بیست و سییەكان گۆران شیعری بەو فۆڕمە ئازادەوە نووسیوە وخۆشی داهێنەری شیعری ئازادە لە مێژووی ئەدەبی كوردی.دیوانی گۆران، لە ڕووی فۆڕمی شیعرییەوە پڕن لە نموونەی ئەو شیعرانەی كە خالید عەبدل وەك ئەرگۆمێنتێك بۆ سەلماندنی بۆچوونەكانی لە بارەی شیعری دژە باوی كوردی نووسیویەتی. شیعری ئازاد لە گۆرانەوە دەست پێ دەكات و ئێستاش درێژەی هەیە، ئیدی نازانم چۆن ئەو باوەڕی وایە كە جەلالی میرزا كەریم، داهێنەری فۆڕمی شیعری ئازادە.ناوەڕۆكی هەردوو شیعرەكەی گۆران و جەلال، گوزارشت لە هەڵهاتنی خێری نوێی شۆڕشی چواردەی تەمموز و واقیعێكی تازەی ژیانی سیاسی و كۆمەڵایەتی عێراق دەكەن.ئەمەش بە بڕوای من وەك خوێنەرێك شتێكی ئاسایە. چونكە شیعری ئەو قۆناغانە بە گشتی، ڕەنگدانەوەی هەڵومەرجی بابەتی و كۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە بووە.ئەمە نە دژە باوییە نە جیاوازی. هەر لە درێژەی گوایە ڕاڤەكردنی شیعری دووچاوی ئەم شاعیرە، نووسەری وتارەكە جلەوی بۆ خەیاڵەكانی شل كردووە و ئەمجارەیان دەنووسێت:((جوانی ئەم شیعرە لەوە دایە،كە هیچ بە شێكی بەسەر بەشەكەی تریدا زاڵ نییە)). سەرنج لەوگوزارشتكردنە بدەن،زاڵبوونی بەشەكانی شیعر چ مانایەكی هەیە؟ بەڵام بابڕین تا ئێرە ئاساییە، چەند دێڕێك دواتر ئەمجارەیان دەنووسێت: ((شاعیر سوودێكی زۆری لە بەیەكەوە گرێدان وەرگرتووە،یەكێتی بابەت لە شیعرەكەدا هەیە و بوونی خۆی سەلماندووە)).بێگومان یەكێك لە خەسڵەتە سەرەتاییەكانی نووسین، تەواوكردنی ماناو گەیاندنی ئاماژەیە، وەك چۆن ڕستە لە كۆمەڵە وشەیەك پێكدێت، كە هەموویان واتایەك بە سەر یەكەوە دەبەخشن، نووسینیش هەمان شێوەیە. مانای چییە شیعرێك كۆپڵەكانی لە یەكتری جیاون و یەكێتی بابەتیشی تێدایە؟شیعری نوێ، چیڕۆك و ڕۆمان نییە، تاكو لە سەر یەك هێڵی گێڕانەوە بڕوات، شیعری نوێ، شیعری كلاسیك و چوارینە و غەزەل نییە، كێش و سەروای هەبێت و دێڕێك ئەوی تر تەواو بكات،شیعری ئازاد لە زۆر كاتدا، دەكرێ وەك بونیادێكی بەسەریەكەوە بخوێنرێتەوە و هاوكات هەروێنەیەكیش بە جیاواز. ئەزموونی شێركۆ بێكەس، پڕە لە نموونەی ئەو شیعرانەی كە لە یەك كاتدا لە ڕووی كۆپڵەییەوە و لە ڕووی كۆی بینای هونەری دەقەكەشەوە،بە جیاواز لە یەكتری بخوێنرێتەوە و ماناش بە دەستەوە بدات.

ئەمە سیمایێكی شیعری هاوچەرخە. خاڵێكی دیكە هەر پەیوەست بە ناوەڕۆكی ئەم وتارەوە بە بڕوای من وەك خوێنەرێك ئەوەیە، كە ئەو شیعرانەی ئەم نووسەرە وەك نموونەی دژە باوی لە شیعری جەلالی میرزا كەریم هێناویەتییەوە، بە هەموو لێكدانەوەیەك دەقێكی ئاسایین و

هیچ ڕەهەندێکی دژە باویان تێدا نییە، بەگشتی شیعرەکانی جەلالی میرزا کەریم، شیعری نەتەوەیی و هەندێکیشیان ڕەنگدانەوەی هزری مرۆڤدۆستی و نێو نەتەوەیی و چەپ و بیری چەپخوازیی و یەکسانین. ئەگەر نووسینی شیعر، لە پێناو بیری چەپ و خەم و کێشەکانی مرۆڤدا بە دژە باوی بزانین، ئەوا گۆران دەبێتە دژە باوە. بەشێك لە شیعرەکانی فایەق بێکەس لە سەردەمی خۆیاندا، دژ بە ئەقڵی دواکەوتوویی و دینی و لاهوتییە، کەسیش ناڵێت بێکەس دژە باو بووە. گوتاری شیعری جەلالی میرزا کەریم،درێژ دەبێتەوە تاکێتا شیعری بەڵام بە تێڕوانینی جیاواز. دەنا لە ئاستی فەزا گشتییەکەی شیعر، دەتوانین بڵێین شیعری ئەو شاعیرە، یەکەیەکی نەپچراوە بە یەکتری.شیعرەکان بەشێکی ڕەنگدانەوەی واقیعێکی سیاسی و نەتەوەیی و شۆڕشگێڕین. هەر لە دەقی ((ڕوانینەکانی چاوی شەقام، تاکو شیعری یادو یاقووت و شیعری وەرزەکان و پاشان شیعری ڕاپەرین و خەمێکی بێ کۆتایی)) هەست بەو درێژبوونەوەی تیمەی شیعری ئەو شاعیرە دەکەین، کە دواجار ئەویش دەچێتەوە نێو فەزای شیعری هەفتاکان، کە بە کۆمەڵێك ئەدگاریی سیاسی و بابەتی و ئەدەبی دەناسرێتەوە، کە هەرە دیارترینییان بە سیاسیکردنی شیعرو نووسینی شیعرە لە پێناو دۆزە سیاسی و نەتەوەیەکە،کە بەرجەستە کردنی گیانی نەتەوەیی و جۆشدانی هەستی شۆڕشگێریی و کوردایەتی، بە گشتی ناوەڕۆك و گوتاری شیعری ئەو سەردەمە پێکدێنن.خالید عەبدل، لە کۆی وتارەکەی لە بارەی ئەو شاعیرەوە، تەنها دووشیعر دەکاتە نموونەی دژە باوی لە شیعرەکانیدا و دواتر هەر خۆشی لە میانەی باسکردن لەو شیعرانە، ئەو بۆچوونەی خۆی ڕەت دەکاتەوە. ئەو لە بارەی شیعرەکانی جەلالی میرزا کەریمەوە بەردەوام دەبێت و ئەمجارەیان دەنووسێت:((شیعرەکانی باسی شۆڕش و خەبات و سەربەستی دەکەن، ئاوێنەی سەردەمی خۆیانن)).سەرەتا دەبێ ئەو نووسەرە بزانێت هەر شیعرێك ڕەنگدانەوەی سەردەمی خۆی بوو، واتا شیعرێکە لەگەڵ ڕەوتی گشتی و بە ئاراستەی ڕوانین و بیرکردنەوەی جەماوەر بوو، مانای وایە دژ باو نییە و درێژکراوەی ئەوئەقڵییەتە گشتی و بینینە گشتییەیە، کە لە کۆمەڵگەدا بوونی هەیە. شیعری دژە باو، واتا شیعرێك لە دەرەوەی ڕوانینی گشتی. بێگومان مەبەست لێرەدا ئەوەنییە کە شیعرێك ڕەنگدانەوەی ئازارو مەینەتییەکانی گەلەکەی بێت، ئیدی بەهای شیعری نییە، بەڵکو بەو مانایەیە کە شیعری دژە باو، واتە پێچەوانەی باوی سەردەم. ئەگەر شیعرێك ڕەنگدانەوەی ئاوێنەی سەردەمی خۆی بێت، مانای وایە گوزارشت لە سەردەمە گشتییەکە دەکات. هاوکات دەبێ بزانین، باسکردن لە سەربەستی وشۆڕش و خەبات، بابەتی نوێ و ناباو نین لە شیعری کوردی. بەڵکو چەمکێکە لە شیعرەکانی سەرەتای سەدەی بیست و بە تایبەتیش لە

شیعرەکانی قانع و بێکەس دەبینرێن، کە باسی سەربەستی و پێشکەوتن و ئازادبوون لە کۆت و بەندی زیندان دەکەن.کێشەی نووسەر ئەوەیە، کە نەیتوانیوە بە ئەرگۆمێنت دژە باوی لە شیعری ئەو شاعیرانە ڕوونبکاتەوە. بە پێچەوانەوە، ئەو هەندێك پرس و بابەتی دیکە بە شیعری ئەو شاعیرانە دەبەستێتەوە،کە پێشتر لە شیعری کوردی بوونییان هەبووە، کە ئەمەش پووچەڵی ئەو تێزەی خۆی دەکاتەوە.بە نموونە گیانی یاخیبوون، چەمکێك نییە لەگەڵ ئەو شاعیرانە هاتبێتە نێو ڕووبەری شیعری کوردی. بڕوام وایە شیعری قانع کە باسی ئازادی و زیندان ونەفرەت لە نۆکەری بێگانە دەکات، پڕە لە گیانی یاخیبوون و داکۆکیکردن لە خود و ناسنامەی خود وەك تاکێك.ئەم تیمانە، لەگەڵ قۆناغەکانی شیعری کوردی، بەردەوام دەبن و دەبنە بابەتی شیعریی. بەشێکی زۆری شیعرەکانی جەلالی میرزا کەریم، باسی خەمەکانی مرۆڤ و چەوسانەوە و ئازادی و شۆڕش و خەبات دەکەن. واتا دواجار ئەزموونی ئەویش وەکو شاعیرێك، دەچێتە نێو ڕووبەری شیعری کوردی لە قۆناغێکی دیاریکراودا، کە شیعری سەرەتای هەفتاکانی سەدەی ڕابردووە.ئەم گوتارە درێژ دەبێتەوە تاکو ڕاپەڕین.شیعری کوردی، لە زۆربەی قۆناغەکانیدا، ڕەنگدانەوەی ئاوێنەی سەردەمی خۆی بووە و گوزارشتی لە واقیعی کۆمەڵایەتی و کەسی سەردەمەکەی خۆی کردووە. ئەم تایبەتمەندییانە، ناچنە خانەی سیمای دژە باوییەوە کە سەرەتا باسمان کرد، کە هەموو دژە باوییەك دەکەوێتە بەرهێڕشی باوەکانەوە.نووسەر لەوتارەکەیدا،نموونەی ئەو شیعرەی جەلالی میرزا کەریم دێنێتەوە، کە باسی کارەساتی ڕۆژی شەشی ئەیلوول دەکات، کە تەنانەت ساڵەکەشی بە هەڵە نووسیوە کە(1936)ی نووسیوە، لە کاتێکدا ڕووداوەکە لە ساڵی(1930)بوو.ئەگەر ئەو شیعرە بە نموونەی دژە باوی بزانین، ئەوا دەبێ گۆران دژە باوتر بێت، چونکە گۆران لە ساڵی 1932 وبیست وشەش ساڵ بەرلە جەلالی میرزا کەریم، شیعری بۆ کارەساتی شەشی ئەیلوول نووسیوە. بەگشتی چەمکی ڕووداو، پانتایەکی گەورەی لە شیعری کوردی گرتووە و ڕووداوە سیاسی و کارەساتە نەتەوەیی و تراژیدییەکان، هەمیشە لە گەڵێك قۆناغی دیاریکراودا، بەشێك بوونە لە شیعری کورد.ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە نابێ ئەوەمان بیر بچێت، ئەگەر ئەم شاعیرە لە سەردەمێکدا، ستایشی شۆڕشی چواردەی تەمموز و بیری چەپخوازی کردبێت، ئەوا دواجار لە شیعری(ڕۆژمێرو ڕاپەڕین و خەمی بێ کۆتایی)ئەوا شوناسی ئەم دەوڵەتەی عێراق، بەشوناسێکی قەحپە دائەنێت.کە ئەمەش ئەو پەڕی تووڕەبوون و حاشاکردنە لە دەوڵەتێك کە ناوی عێراقە. جەلالی میرزا کەریم لەو شیعرەیدا، پانۆڕامای ستەم و ئازاری نەتەوە و نیشتمان بەرجەستە دەکات و تا ئەو پەڕی، داکۆکی لە کوردبوون دەکات.بە بڕوای من شیعری ئەم

شاعیره، له سهر ئاستی زمان و دهرب□ینی وشهی شیعری، شیعری نو□ن و ئستاتیکایهك له زمانی ئهو شاعیره ههیه، که □هنگدانهوهی ئهو زمانه □ووت و واقیعی و ئاید□ل□ژییه نییه، که له شیعری ههفتاکاندا دهبینر□ت. له زمانی شیعری ئهو شاعیرهدا، دهیان دهرب□ین و دهستهواژهی شیعری جوان دهبینر□ن، که خالید عهبدل خ□ی ل□ بواردووه. جهلالی میرزا کهریم، به ب□وای من بهوه دا ناب□ته دژه باوی سهردهمی خ□ی که شیعری ب□ حزبی شیوعی و چواردهی تهمموزو کارهساتی شهشی ئهیلوول نووسیوه، وهك ئهوهی نووسهری وتارهکه ت□ی گهیشتووه، به□کو بهو جوانکارییهی زمان و ئهو پهیوهندییهی ن□وان زمانی شیعریی وق□ناغهکهدا ههیه، نو□گهر□کی سهردهمی خ□ی بووه. له شیعری ئهم شاعیرهدا، چهندین وشهی شیعری جوان دهبینر□ت، که تا ئ□ستا له شیعری نهوهی دوای □اپه□ینم نهبینیوه، زمانی شیعری جهلالی میرزا کهریم، له سهد لاوه جوانترو پ□ماناترو سهرنج □اک□شتره، له شیعری ز□ربهی شاعیره گهنج وبهناو نهوهی نو□ی ئهوسهردهمه م□د□رنهیه و تهنانهت شاعیره هاوچهرخهکانی خ□شی. ب□ نموونه ئهم شاعیره له ههفتاکان، ئهم وشه شیعرییانهی بهکار ه□ناوه:_(لکاوی دیواری ه□ش/گهرووی زام/ژهنگی تاوان/چرپهی تفت/سیپارهی چلك/سنگی خهزان/ک□□گهی زام/ دهو□هتی قهحپه/ئ□ردووگای د□/سا□نامهی زو□م/کیشوهری مردن/ش□پهی خو□ن/قرد□لهی گو□ه گهنم/سهو□ی پرچ/نمهی چاو) ئهمانه و گهل□ك وشهی تر که ئستاتیکایهکییان به شیعرهکانی ئهم شاعیره داوه، و□رای ئهو پهیوهندییه سایک□ل□ژییهی له ن□وان زمانی شیعری و دهروونی شاعیر ههیه. ئ□مه نامانهو□ت، لهوه زیاتر له بارهی ئهم شاعیرهوه بدو□ین، که خوا یار ب□ت پ□□ژهی نووس□ن□کی داهاتوومانه. له ک□تاییدا ئهوه ده□□م، ئهگهر شیعرهکانی ئهم شاعیره، □هنگدانهوهی دهردو ژانی میللهتهکهی ب□ت، وهك ئهوهی نووسهر له دهرهنجام نووسیویهتی، ئهوا ب□گومان شاعیر□کی دژه باو نییه، چونکه شیعری شاعیرانی ههفتا به گشتی، □هنگدانهوهی ئازارهکانی نهتهوهی ئ□مهن.

لهتیف هه□مهت

خالید عهبدل، له بارهی لهتیف هه□مهتهوه دهنووس□ت:((□□□ □□ □□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□□□□)). □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□ □□□□□□□□ □ □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□□□. □□□ □□□□□□□□□ □□□□□ □ □□□□□:((شیعرهکانی لهتیف هه□مهت،ج□ره پهیام و گوتار□کن،تایبتمهندی خ□یان ههیه و به ئاسانی له شیعری یهک□کی تر جیا دهکر□تهوه، ههروهك خ□شی ده□□ت مهبهستی(لهتیف هه□مهت)ه ناکر□ت

ئێمە شیعرێك بنووسین، لاسایی نالی و ئەحمەدی خانی ومەلای جزیری بكەینەوە)). با لەوە گەڕێین كە نەك لەتیف هەڵمەت، بەڵكو هیچ شاعیرێكی كورد، نەك ناتوانێت وەك ئەحمەدی خانی بنووسێت، بەڵكو لە گوتاری شیعری ئەو شاعیرانەش ناگات. چوار سەد سالچ زیاترە، ئەحمەدی خانی وەك شاعیرێك و بناغەدانەرێكی ئەقڵی ناسیۆنالیستی كوردی، دەخوێنرێتەوە و ماوەتەوە.لە كاتێكدا دەیان شاعیری هەفتاكان و هەشتاكان و تەنانەت دوای ڕاپەڕینیش، لە هزری خوێنەری كورد كاڵبوونەتەوە و كەوتوونەتە پەراوێزی مێژوو. ئیدی نازانم لەتیف هەڵمەت چۆن بوێری ئەوەی بانگەشەی هەیە ئەوە بكات كە نایەوێت لاسایی مەحوی ونالی و خانی بكاتەوە؟ كە لە ڕاستیدا ناتوانێت نەك ئەوەی نەیەوێت. چونكە چ شاعیرێكی كورد هەیە، ئارەزووی ئەوەی نەبێت، وەك خانی و نالی بنووسێت و بناسرێت؟ئەمە لەلایەك لەلایەكی دیكەوە دەكرێ بپرسین، كامانەن ئەو تایبتمەندیانەی شیعری ئەو شاعیرە، بە ئاسانی لە شیعرەكانی تر جیا دەكەنەوە؟ ئەو تایتمەندیانە چین؟ سیماهونەرییەكانی كامانەن؟ئەم بەردەوام دەبێت لە باسكردنی شیعری ئەو شاعیرە و دەنووسێت:((لەتیف هەر لە هەنگاوی یەكەمییەوە هەوڵی بۆ دۆزینەوەی شتی نوێ بووە، شتگەلێك كە داهێنانەكانی ئەویان زیاترو جوانتر كردووە و هەموو كەسێك نایاندۆزێتەوە)). مەبەستی نووسەری وتارەكە ئەوەیە، كە لەتیف هەڵمەت هەر لە سەرەتاوە بە شیعری جیاواز دەستی پێ كردووە، كە كەسانی بەرلە ئەو نەیاندۆزیوەتەوە. ئەمەش خۆی لە خۆیدا، دژە باوییە وەك خالید عەبدل وەسفی دەكات. بە بڕوای من، ئەم نووسەرە كە من پێشتر وتارم نەبینیوە و ناوم نەبیستووە، یان ئاگادارییەكی كەمی لە شیعری كوردی و قۆناغەكانی هەیە، یاخود هەر لێی بێ ئاگایە. چونكە ئەگەر كەمێك پێشی ئەزموونی لەتیف هەڵمەت، سەیری ئەزموونی شاعیرانی تری بكردایە، قسەی لەو شێوەیەی نەدەكرد.لێرەدا ئێمە نموونەیەك لە شیعرێكی سەرەتای ئەزموونی شیعری ئەو شاعیرە دێنینەوە، كە بەرهەمی كۆتایی شەستەكانە، وەك خۆی لە كۆی بەرهەمە شیعرییەكانی ئاماژەی پێداوە، تاكو بزانین ئەو تایبتمەندیانەی تێدایە كە خالید عەبدل پێی وایە لەتیف هەڵمەت داهێنەریتیان و باسیان دەكات؟ لەتیف هەڵمەت لە شیعرێكیدا دەڵێت:

من لە بەهاری هەموو جیهانا،
تەنها گوڵێكی زیوین ئەبینم
من لە ئاسمانی ساماڵی جوانا
ئەستێرەیەكی شیرین ئەبینم
من لە تەمەنی هەموو ژیانا
هەر یادگارییەكی دێرین ئەبینم

(لا334_کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی)
ئەمە، نموونەیەکە لە شیعری ئەو شاعیرە، کە خۆی وتەنی بەرهەمی کۆتایی شەستەکانە. ئەگەر بە وردی سەرنج لە ناوەڕۆکی شیعرەکە بدەین، ئاخۆ چ تایبتمەندییەك دەبینین، لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆکەوە، کە وەك هێمایەك بۆ ناسینەوەی ناوی ئەو شاعیرە لە شیعری کوردیدا ببینرێت؟ئەو وشە و وێنە و دەربڕینە شیعرییانەی لەو شیعرەدا هاتوون، نوێ و تازە و پێشتر لە شیعردا نەبوونە؟ چ جیاوازییەك لە ڕووی فۆرمی ئەو شیعرەو فۆرمی شیعرێکی گۆران هەیە؟گریمان ئەگەر ناوی لە تیف هەڵمەت بە سەر ئەو شیعرەوە نەبووایە، هیچ خوێنەرێك دەیزانی ئەمە شیعری ئەوە؟ گومان دەکەم خودی خالید عەبدل خۆشی بیزانیایە. وەلێ تەنها بۆ ئەوەی بانگەشەی ئەوە بکات کە شتێکی جیاوزتری نووسیوە، لە بارەی ئەزموونی ئەو شاعیرانەوە، ئیدی قسەی گەورەی بۆ ناوەڕۆك دەکات. وشەکانی((ئاسمان□□□□□□تەمەن□□□□□□□زیوین)) نەك وشە و دەستەواژەی نوێ نین، بەڵکو لە شیعری چل و پەنجاکانی سەدەی ڕابردووش دەبینرێن.شیعرەکانی گۆرانی داهێنەرو نوێکەرەوەی شیعری کوردی،تەژین لەو جۆرە دەربڕینانە. ئەم وشانە لە ڕووی فەرهەنگی شیعرییەوە نە نوێن، نە لەتیف هەڵمەتیش داهێنەریانە، بەڵکو لەدوای قۆناغی شیعری کلاسیکییەوە، ئەو وشانە دەبنە بەشێك لە گوتارو فەرهەنگی شیعری شاعیرانی ئێمە. بۆ نموونە: گۆران لە شیعرێکیدا دەڵێت:_

بۆ ئەوەی بتوانم لە پەردەی بیرم..
نیگارێ هەڵکەنم شێوەی لێت بچێ
تا هەر چەن گازی گرت لەلەش زنجیرم
ئازارم سووکتر کا خەیاڵی کچێ.
کە شۆخە و قژ زەردە و باڵا ڕێك و بەرزە
خەمخواری نە ناسە وەك فریشتەی عەرز

(دیوانی گۆرانلا164) ئەم شیعرەی گۆران، لە ڕووی فۆرمی شیعرییەوە، هاوشێوەی ئەو شیعرەی لەتیف هەڵمەتە، کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێداوە. لەم کۆپلە شیعرییەدا، چەند وێنەیەکی شیعری کە بە زمان گوزارشتییان لێکراوە، بە بەراود لە گەڵ وشە شیعرییەکانی شیعری لەتیف هەڵمەت، کەخالید عەبدل پێی وایە هەر بە نوێ و جیاواز لە پێش خۆی دەستی بە شیعر کردووە،ئستاتیکی ترو سەرنج ڕاکێشترن. بەشێکی زۆری شیعری گۆران، ئەگەرچی هەندێکیان وشەی عەرەبیان تێدایە، بەڵام لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆك و ڕیتم ومۆسیقای شیعرییەوە، ئەگەر لە پێشەوەی بەشێکی ئەزموونی شیعری هەفتاکان نەبێت،ئەوا بە دڵنیاییەوە هاوتەریبی ئەوانە.گۆران لە چەندین دەقی

خۆی وشەی(ئەستێرە و بەهارو تەمەن و یادگاریی) بەکار هێناوە، ئیدی نازانم دەسپێکی ئەو وشە نوێیانە، بۆچی نوێن و تازەن لە شیعری هەفتاکانـدا. نووسـەر هـەر لـە میـانەی وتارەکەیـدا دەنووسـێت:((ناوەڕۆکی شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت، بریتین لە شانازیی/پێشکەوتن/ نەسرەوتن/ ئـاوات و ئامـانج، ئـەو بۆ نووسـینی شیعـر شێـوازێکی هەڵبـژارد و شیعـری پڕ نووسـی کـە بـە ئـاڵۆزیی بـە خەڵکـی نەفرۆشتەوە،بەڵکو بە سادە و ساکاری داویە بە گوێیان)). ئەمە خۆی لـە خۆیـدا،ڕەت کردنـەوەی بۆچـوونی خۆیەتـی لـە بـارەی دژە باویەوە.چونکە ئەگەر شاعیرێك بە سادە و ئاسایی شیعری نووسی وشیعری کردە بەشێك لە ڕوانینی میللی و جەماوەرییانەی خەڵك، ئیدی دژە باویەکەی لە کوێدایە؟لە کاتێکدا وەك باسمان کرد،دژە باوەکان لە هیچ شوێنێکی باودا جێگەیان نابێتەوە و ڕەت دەکرێنەوە. ئەگەر شاعیرێك بە ڕوانینی گشتی شیعری نووسی، لە ڕاستیدا دەبێ نیگەران بێت و بە ئەزموونەکەی دابچڕێتەوە، چونکە مانای وایە، لەگەڵ ڕەوتی باودایە. شیعر تێپانێ نییە، تاکو جمهورێکی زۆری هەبێت.
هەر شیعرێك سادە و ئاسان و بێ ئاڵۆزی خەڵك تێی گەیشت، مانای وایە گەردێك دژە باو نییە. لێرەدا مەبەستی ئێمە دژە باویەکەیە، نەك پێوەری شیعرو خوێنەر. چونکە شیعریش دواجار بەشێکە لە ڕەنگدانەوەی هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتی و جەماوەریی کۆمەڵگە. بەڵام ئەگەر شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت، وەك خالید عەبدل دەڵێت، بێ ئاڵۆزی بگەنە خەڵك، مانای وایە دژە باو نییە. لەلایەکی دیکەوە، ئەگەر بە پێوەری ئەو بابەتانە بێت، کە لە ناوەڕۆکی شیعری ئەو شاعیرەدا هەیە،ئەوا دیسانەوە شیعری ئەو شاعیرە، درێژکراوەی ئەزموونی شیعری پێشووترە. ئەو بابەتانەی ئەو باسی دەکات، لە شیعری سی و چلەکانی سەدەی ڕابردوو دەبینرێت. مەگەر چ شاعیرێك هێندەی قانع، باس لە مرۆڤ و شکۆمەندی مرۆڤ دەکات لە شیعرەکانی؟ کێ ئەوەندەی بێکەس باسی پێشکەوتن و تەمێ کردنی پاپا و دەست دانە عیلم و فەن دەکات؟ کێ ئەوەنـدەی زێـوەر هـەوڵ بۆ کۆمەڵگەیەکـی خوێنـدەوار دەدات لـە شیعرەکانی؟ئەم بابەتانە لە بەشێکی زۆری گوتاری شیعری نیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوو دەبینرێت. ئەگەر وابێت،ئەوا دەبێ بڵێین لەتیف هەڵمەت شاعیرێکی دژە باو نییە.چونکە دژە باوی، لادانە لە واقیعی باو، هێنانە ئارای بابەتی تازە و دنیابینی تازەیە.بێگومان لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول و نیوەی دووەمی هەفتاکان،نائومێدی دەبێتە بەشێك لە سایکۆلۆژیەتی مرۆڤی کورد.ئەو قۆناغە کە قۆناغی ڕەشبینی و خامۆشییە، کاریگەریەکی قووڵ لە سەر باری دەروونی مرۆڤی کورد جێدێڵێت. شیعری کوردی لەو قۆناعەدا، ڕەنگدانەوەی ئەو هەلومەرجە کۆمەڵایەتی و سیاسیەیە. بۆیە گوتاری شیعری کوردی،

دەبێتە گوتاری بەرگریی و جێشدانی کوانووی شۆڕش و ئەم گوتارە درێژ دەبێتەوە تاکو ڕاپەڕین، بەڵام بە ناوەڕۆك و گوزارشتکردنی جیاواز. شیعری لە تیف هەڵمەتیش، دەبێتە بەشێك لەو گوتارە. بە تایبەتی کە ئەو خۆشی(ئەگەر هەڵە نەبم)دەبێتە پێشمەرگە. ئەزموونی ئەو شاعیرە، لە بەشێکی زۆری شیعرەکانی، دەبێتە بەشێك لە گوتاری باوی شیعری ئەو سەردەمە.بۆ نموونە لە شیعرێکدا دەڵێت:_

ئەڕۆمەوە بۆ شارەکەم..
بەس نییە لەشم تێکەڵی خاك و خۆڵی کوردستان دەبێ..
بۆ هەر کوێم پەلکێشم کەن
دێم دڵۆپە بارانێکە و لووتکەی هەڵگێرد دەدڕزێتەوە.

(دیوانی لە تیف هەڵمەتل_124) هەروەها لە شیعرێکی تردا دەڵێت:

ئەی دایکەکان..دەستەکانتان ماچ دەکەم..
مناڵەکان فێری خۆشەویستی بکەن..
خۆشەویستی نیشتمان..نیشتمان
ئەی دایکەکان.

(دیوانی لەتیف هەڵمەتل_365) ئەم دوو شیعرە، دوونموونەن لە شیعری ناوەڕاست و کۆتایی هەفتاکانی سەدی ڕابردوو. گوتاری هەردوو شیعرەکە ڕوون و دیارە. بابەتی خۆشویستنی خاك و نیشتمان و گۆشکردنی ڕۆڵەکانمان بە خۆشەویستی خاك، تیمەی سەرەکی شیعرەکانە. هەردوو شیعرەکە دەلالەت لە خۆشویستن و پەیوەستبوونی شاعیر بە خاك و خۆڵی نیشتمان دەکەن. ئەگەر سەرنج بدەین، دەبینین هەردوو دەقەکە و بەشێکی زۆری شیعرەکانی دیکەی ئەو شاعیرەش، هیچ دژە باویەکیان تێدا نییە. ئەگەر لەتیف هەڵمەت بە دژە باویی و ڕێچکەی نوێی شیعری دەستی پێ کردبێت وەك خالید عەبدل دەڵێت،ئەوا بۆچی شیعری ئەویش لە ڕووی فۆڕم و ناوەڕۆکەوە، دەچێتەوە نێو ڕووبەری شیعری هەفتاکان و بۆچی نەیتوانی ئەم دژە باوییە درێژە پێ بدات و شیعرێکی جیاوازتر لە شاعیرانی ئەو سەردەم، لە ڕووی فۆڕم و ناوەڕۆکەوە بنووسێت؟ئەمە بەو مانایە نییە، کە نووسینی شیعری نیشتمانی و بەرگریی،گرنگی خۆی نەبووبێت، بە تایبەتش لەو قۆناغەدا، کە قۆناغی نائومێدیی و ڕەشبینی و هەڵسانەوەیە، بەڵکو بەو مانایەیە، کە شیعری کوردی لەو قۆناغەدا، هەڵگری یەك گوتارو یەك ئامانجە، بەڵام بە دنیابینی جیاواز، نەك بە فۆڕم و ناوەڕۆکی جیاوازە.چونکە هەڵومەرجە سیاسییەکە، واقیعێکی کۆمەڵایەتی دێنێتە ئاراوە، کە شیعر ڕەنگدانەوەی ئەو بارودۆخە ڕەشبینی و نا ئومێدییە بێت. ئەم گوتارە لە شیعری لەتیف هەڵمەت درێژدەبێتەوە، تاکو زەمەنی دوای ڕاپەڕین، کە شیعرەکانی دەبنە هەڵگری جۆرێك لە گوتاری سۆفیزم. ئەم شاعیرە لە ئێستادا، نایشارێتەوە کە ڕووی لە سۆفیزم کردووە، تەنانەت

هەرخۆی لەم وتارەدا داوادەکات کە(خودا لە لاساریيەکان گەنجی ببوورێت). ئەمەش مانای جۆرێك لە پاشگەزبوونەوە لە هزرو ڕوانین و ئەو دژە باویە دەگەیەنێت، کە خالید عەبدل پێی وایە ئەم شاعیرە ڕچەشکێنی بووە. هەموو شیعرەکانی نێو دیوانی لە تیف هەڵمەت، هەر لە شیعری یەکەمییەوە، تا دوا شیعری دیوانەکە، هەڵگری یەك فۆرم و ناوەڕۆکن، بە دنیابینی جیاواز,بگرە لە کۆتایی دیوانەکەیدا، هەندێك کورتە شیعر دەبینین نەك هەر سادە و ساکارن، بگرە سواوترین و باوترین شیعری کوردین و ئەزموونی بەشێك لە شاعیرە تازە نووس و بێ بەهرەکانمان پێن لەو جۆرە شیعرانە. نازانم ئەگەر شاعیرێك بە دژە باوی دەستی پێ کردبێت، چۆن دواجار پێچەوانەی ئەو دژە باویەی خۆی دەوەستێتەوە.لەتیف لە شیعرێکیدا بەناوی(عەشقنامەی سەدەی بیست و یەك)دەڵێت: عەشق لای من تێکەڵاوبوونی دوو جەستەیە.. عەشق لای من.. نەتدیوەچۆن لە ناو کوورەی ئاسنگەردا کلپە و ئاسن باوەش بەیەکدا دەکەن و تێکەڵ دەبن، (دیوانی لەتیفلا 1390)

ئایا عشق تێکەڵاوببونی دووجەستە و توانەوەیە لە نێو یەکتری یان تێکەڵاوبوونی دوو ڕوحە؟ ئەوانە عشق لە جەستەدا کۆدەکەنەوە و دەبینن، ئەوانەن کە جەستەی ژن وەك موڵکی پیاو دەبینن و تەنها مەبەستییانە شتێکییان لەو جەستەیە، لە ڕووی چێژو غەریزەوە دەست بکەوێت. بە بڕوای من وەك خوێنەرێك، ئەوەی لەو کۆپڵە شیعرییەدا دەیبینین، دەربڕینێکی ئاسایە، کە ڕەنگە ڕۆژانە بە بەر دەیان وێنەی لەو شێوەیە بکەوین لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا. ئەم شیعرە، کە کۆتا شیعرە لە دیوانی لە تیف هەڵمەت و خۆی دەڵێت، ڕەنگدانەوەی نەبوونی زین و مەمێکە لە سەدەی بیست و یەك، هاوشێوەی ئەو شیعرەیە کە ئەو شاعیرە لە سەرەتای ئەزموونی شیعرییەوە، لە ڕووی فۆڕم و ناوەڕۆك دەستی داوەتێ.هەر دژە باوییەك دواجار نەبووە ڕێگەیەکی سەربەخۆی شیعریی و لە ڕووی فۆڕم و ناوەڕۆکەوە جیاواز نەکەوتەوە، مانای وایە دژە باو نییە. نموونەی ئەو شیعرانەی باسی خۆشەویستی و دایك و منداڵ و نیشتمان پەروەرەی دەکەن،لە شیعری قۆناغی هەفتاکاندا، بێ شومارن.ئەمانە نە نموونەی دژە باوین نەگوتنێکی جیاوازیشن. ئەگەر خالید عەبدل پێی وابێت شیعری ئەو کولەکانە دەشکێنم، نموونەی شیعری دژە باوییە و یەکەم دەقی لەو شێوەیە، ئەوا هیوادارم بگەڕێتەوە سەر ئەو شیعریەی گۆران کەدەڵێت:_

بتم شکان..
دووبتەوان..کوژران نەمان
چنگ لەسەر شان لە نیشتمان
ئێستا بەڕاست بت پەرست نیم..
سەربەست ئازاد ئازا ئەژیم..

گۆران ئەم شیعرەی، لە تەمموزی 1958 نووسیوە، ئەو بە ئاشکرا، هەوڵی تێکشکاندنی بیری بت پەرستی و یاخیبوون و سەربەستی ژیان دەدات. هەر لەدرێژەی وتارەکەیداو لە بارەی لەتیف هەڵمەتەوە، نووسەر دەنووسێت:((لەتیف هەڵمەت، یەکەم دەقی کراوەی نووسیوەکە دەقی ئەو کولەکانە دەشکێنم، لە دەقی کراوەدا شاعیر سەربەستە لە گەیاندنی پەیامەکەی)). لە ڕاستیدا، گومان دەکەم ئەم نووسەرە، بزانێت دەقی کراوە یانی چی.خەسڵەتەکانی چین. دەقی کراوە، چۆن لە دەقی داخراو جیا دەکرێتەوە؟ بێگومان، هیچ ژانرێك وەك شیعر، خەیاڵسازیی و دنیابینی سەربەستانەی نییە. نەك تەنها لە شیعری کراوەدا، بەڵکو لە شیعری کورت و شیعری ئاساییش، شاعیر تا ئەو پەڕی بێ سنووری، سەربەستە لە دەربڕین و بەرجەستە کردنی وێنەی شیعری. شیعر چیرۆك و ڕۆمان و حیکایەت نییە، لە سەرەداوێکەوە دەست پێ بکات و بگاتە کۆتایی ڕووداوەکان.بە پێچەوانەوە، لە شیعردا ئەو پەڕی سەربەستی هەیە، بۆیە ئەگەر ئەو پێی وابێت سەربەستی شاعیر مانای دەقی کراوەیە، ئەوا بەهەڵە تێگەیشتووە. دیارترین سیمای دەقی کراوە ئەوەیە، کە زۆرتر لە خوێندنەوەیەك و ڕاڤەکردنێك لە خۆ دەگرێت.

مانا لە دەقی کراوەدا، بە کراوەیی دەمێنێتەوە. دەقی کراوە، خوێنەر لەبەردەم پرسیارو ڕامان وزۆرتر لە بینینێك ڕادەگرێت. بۆیە ئەو دەقە شیعرییەی ئەو بە نموونە هێناویەتییەوە، نەك دەقێکی کراوە نییە، بەڵکو وەك هەر دەقێکی ئاسایی شیعری شاعیرێکی دیکە، مانا تەواو دەکات و لە کۆتایی شیعرەکەدا، فەزای دەقەکە دادەخرێت، هەرخوێنەرێکیش بە وردی شیعری ئەو کولەکانە دەشکێنم بخوێنێتەوە، هەست بەمە دەکات. بەشێك لەو تایبتمەندییانەی ئەم نووسەرە داویەتە پاڵ شیعری لە تیف هەڵمەت و ناویشی لێ دەنێت دژە باو، بە هیچ شێوەیەك نموونە و ئاماژەی دژە باوی نین و بەڵکو هی شاعیرانی دیکەشن.بۆنموونە دەنووسێت:((لەتیف هەڵمەت وەك ئەندازیارێکی بە توانا،وشە لە جێی شیاوی خۆی دا ئەنێت)). دژە باوی، ئەوە نییە شاعیرێك وشە لە شوێنی شیاوی خۆی دابنێت، چونکە ئەلف و بێ نووسینی سەرەتایی، کە منداڵ لە قوتابخانە فێری دەبێت، دانانی وشەیە لە سیاقی ڕستە و گەیاندنی مانای بابەتییە لە میانەی دەربڕیندا.

مانای چییە شاعیرێك بۆیە دژە باوە، چونکە دەزانێت وشە لە جێی خۆی دابنێت؟!. مەگەرمرۆڤ نەك تەنها لە شیعردا، بەڵکو لە زمانی میللی و ڕۆژانە وئاسایی دەربڕینیشدا، هەوڵی ئەوە نادات وشە بە گونجاوترین و ڕێکترین شێوە، لە شوێنی شیاوی خۆی دابنێت؟ قوتابییەك کە داڕشتن ئەنووسێت، مەلایەك کە خوتبە دەدات، فەقێیەك کە دەیەوێت فێر ببێت، هەمووان هەوڵی ئەوە نادەن، بە جوانترین و

ڕێزمانیترین شێوە، وشە لە شوێنی شیاوی خۆی دابنێن؟ ئەم لێکدانەوانە، لێکدانەوەی نا بابەتین و گوزارشت لە نا شارەزایی نووسەر دەکەن، لە بارەی نووسینی ئەدەبییەوە. لەلایەکی دیکەوە، من نازانم ئەگەر نووسەرێك(ڕەمز)و(ئەفسانە)و(کەلەپوور)و(فۆلکلۆر) لە یەکتری جیانەکاتەوە، چۆن بوێری ئەوەی هەیە، لێکۆڵینەوەی درێژی ئەدەبی بنووسێت؟!.سەرنج بدەن هەر لەبارەی ئەم شاعیرەوە چی دەنووسێت:((لەتیف هەڵمەت، لە بەکارهێنانی ڕەمزو ئەفسانەکاندا سەرکەوتوو بووە و لە بیری نەکردوون،زۆر ڕەمزو ئەفسانەی وەك مزگەوت و ئادەم و کلێسە و پەرستگا وزەردەشت و عیسای بەکاربردوون)). بە ڕاست مزگەوت وکلێسە ئەفسانەن؟!! حەوا و ئادەم و حەزرەتی عیسا، ڕەمزن؟! کلێسای مەسیحییەکان ئەفسانەیە؟ مەگەر دنیا پڕ نییە لە دەیەها هەزار کلێسە؟ ئەگەر ئەمانە بە ناوی ڕاستەقینەی خۆیان ناوبهێنرێن و بناسرێنەوە، ئیدی نازانم ڕەمزیەتییان لە کوێ دایە؟ئەگەر بەکارهێنانی ئەم وشانە لە شیعردا بە دژە باویی و دنیابینی فراوانی شیعری بزانین، دەبێ بڵێین کە فایەق بێکەس، سی ساڵ زیاتر بەرلە لەتیف هەڵمەت دژە باوبووە. چونکە فایەق بێکەس لە سییەکانەوە، باسی ئەوە دەکات کە ئەوروپا پاپای تەمێ کردووە و دەستی داوەتە عیلم و فەن،دەبێ ئێمەش چاو لەوان بکەین.ئەو لە سییەکانەوە شیعرێك دەنووسێت، کە بنەمای ڕۆشنگەریی و بینینی دنیا لە سەر ئەقلگەرایی دەکاتە پێوەر.شیعری کوردی بەدەر نەبووە لەو واقیعە کۆمەڵایەتییەی لە نێو کۆمەڵگەدا بوونی هەبووە. بۆیە لە زۆرکاتدا، دەبێتە ڕەنگدانەوەی بنەماکانی ئەو واقیعە. ئەمەش نەداهێنانە نە دژە باویی.خاڵێکی دیکە، کە نووسەر لە وتارەکەیدا، دەیکاتە پێوەرێك بۆ دژە باویەتی لە تیف هەڵمەت ئەوەیە، کە شاعیر لە شیعرەکانیدا، چەند وشەیەك لەسەر یەکتری دووبارە دەکاتەوە، کە ئەمەش هوشیارییەکی شیعری گەورەیە.لەوبارەیەوە نموونەی ئەو شیعرەی لەتیف دێنێتەوە:

من هەر زیندووم
تاسەر زیندووم
مەرگ ئەکوژم من هەر زیندووم

دووبارە کردنەوەی چەند وشەیەك لە سەر یەکتریی، سیمایەکی هونەریی و ئاسایی دەقی شیعرییە. ئەم دووپاتکردنەوەیە، یان ڕەهەندێکی زمانەوانی هەیە، یاخود ڕەهەندێکی بابەتی، لە هەردوو ڕووەکەشەوە بەشێکە لە بینای هونەری دەقی شیعری.ئەگەر دووپاتکردنەوەی وشە، بە داهێنان و دژە باویی و بلیمەتی بزانین،ئەوا دەبێ بڵێین گۆران لە هەمووان دژە باوترە. چونکە ئەو لە ساڵی 1958، شیعرێکی نووسیوە، کە دووبارەکردنەوەی وشەی تێدایە. کاتێ دەنووسێت:_

دەنگێكی دوور
دوور ئێجگار دوور
بە ئەستەمێك ئەگاتە ژوور.
ئەی دەنگی دوور

(دیوانی گۆرانلا206) بۆیە گرنگە، لە خستنەڕووی هەر بۆچوونێكی ئەدەبی، بەرپرسیاریەتی فەرهەنگیی و مێژوویی هەڵبگرین.توێژینەوە لە شیعری شاعیرێك، ئەم شاعیرە ناكاتە دژە باو، ئەگەر بنچینەكانی دژە باوی لە دەقی شیعرەكانی نەبێت. ئەگەر گۆرانی شاعیر، دوو دەیە بەرلە لەتیف هەڵمەت، یان هەر شاعیرێكی كورد،شیعرێكی لەو شێوەیەی نووسیبێت، ئیدی نازانم دژە باوی ئەو شاعیرانە لەكوێ دایە و چییە؟!دواجاریش دەڵێت:((لەتیف هەڵمەت هەڵوێستێكی ئایدۆلۆژی جێگیری هەبووە)). ئەگەر شاعیرێك هەڵوێستی جێگیری هەبێت و شیعر وەك بەشێك لە ئایدۆلۆژیا ببینێت، ئەوا شاعیرێكی دژە باوە، یان ئاساییە؟!.

فەرهاد شاكەلی..

بەگشتی چەند سیمایەكی هونەری لە شیعری كۆتایی شەستەكان و هەفتاكانی قۆناغی شیعری كوردی هەن، كە هاوبەشن و لە ئەزموونی زۆربەی شاعیران دەبینرێت و ڕەنگییان داوەتەوە. كە هەرە دیارترینیان، بیری نەتەوەیی و شۆڕشگێڕیی و گوزارشتكردنە لە مێژووی نەتەوەیەكی چەوساوە و زۆر دەست,ئەم گوتارە لە شیعری كوردیدا، درێژ دەبێتەوە تا كۆتایی نەوەدەكان و ڕاپەڕین، بەڵام بە دنیابینی جیاوازەوە.بۆنموونە:لە شیعری هەشتاكاندا، بە تایبەتی ئەو شیعرانەی لە شار دەنووسرێن و ڕەنگدانەوەی گیانی بەرگریی و شۆڕشگێڕیی و نەتەوەیین، سیمبول دەبێتە بەشێكی سەرەكی لە زمان.چونكە بە هۆی نەبوونی ئازادیی و ستەمی بەعس لەو قۆناغەدا،شاعیرانی كورد پەنا دەبەنە بەرسیمبول، بە تایبەتیش كە ئەو قۆناغە بە قۆناغی ڕەشبینی و نا ئومێدی دەناسرێتەوە. شیعری كوردی كە دەبێتە بەشێك لە شیعری بەرگریی و نەتەوەیی، لەو قۆناغەدا بە ئەندازەیەك لە یەكتری نزیك دەبنەوە، كە ڕەنگە بە ئەستەم خەسڵەتێكی شیعری جیاواز، شیعری ئەو شاعیرانە لە یەكتری جیابكاتەوە، بە پێچەوانە بەڵكو هەستانەوە و چاوەڕوانی،ئومێد و هەڵاتنی خۆری ئازادی، دەبێتە تیمەی سەرەكی شیعری كوردی ئەو قۆناغە بە گشتی.بۆیە شاكەلی ئەگەر لە پێڕەوی كودەتایەكی نهێنی بە دژە باویی و نوێگەرانەش دەستی پێ كردبێت، ئەوا دواجار شیعری ئەویش بۆ ماوەیەك دەبێتە بەشێك لە فۆڕمی شیعری هەفتاكان كە شیعری سیاسی و بەرگریی و یاخیبوونە. بۆنموونە: شاكەلی لە دیوانی پێڕەوی

کودەتایەکی نهێنی دەڵێت:_
لە ناکاو
کورەی ئاگرکێشك و دیوار وێران ئەکا
گلێنەی چاو دیمەنی ژیان ئەخواتەوە
(پێن،چاپ دووەم 2000ل27)

کورەی ئاگر، هێمایە بۆ تووڕەبوون و تەقینەوەی ڕقی جەماوەرو دیوارو کێشك، ئاماژەیە بۆ دەسەڵات و ستەم و بێدادی بەرامبەر بە مرۆڤی چەوساوەو هەژار. چونکە کێشك ،دەلالەت لە پێگەی ژیانی ئەرستۆکرات و زەنگینەکان دەکات.کاتێ چاویش دیمەنی ژیان ئەخواتەوە، مانای وایە سەرلە نوێ ژیانێکی دیکە دێتە ئاراوە و ژیانی کۆن نامێنێت.ئەم دەربڕینانە، لە ئاستی زمان و دنیابینی شیعریدا، بە بڕوای من بەشێکە لە دنیابینیی شیعری هەفتاکان بە گشتی. بۆیە ئەم گوتارە، لای شاکەلیشی هەیە و ئەویش هاوشێوەی شاعیرانی ئەم قۆناغە کەوتۆتەژێر کاریگەریەتی ڕووداوکانی ئەو سەردەمە.ئەم کاریگەریەتییە، بە وردی لە دوو ساڵی دوای نسکۆ دیارە. شاکەلی لە شیعرێکی دیکەیدا، کە لە شوباتی 1975و چەند مانگێك دوای نسکۆی شۆڕشی مەزنی ئەیلوول نووسیویەتی، دەڵێت:_

لە شەوێکی تاریکەدا..جوانووی ئەوین هەڵمدەگرێ..
ڕووە و جێژوانی شین دەمبات..
ڕووە و کێلگەی ئەوین دەمبات..
دەڵێن کەرکووك پێناکەنێ..ساوای بچووك پێناکەنێ..
دەڵێن وڵات بۆ ڕووبارە.. هەتاو برینداره..
کێ دەڵێ کوردستانی پەژارە و زام..بسکی هەتاو داناهێنێ..
لە دوای شەوی تاریك و ڕەش..ڕۆژی زێڕین هەڵدێتەوە..
بەهاری شین دێتەوە..ڕەوە تفەنگ بۆ هێلانەی گەرمی سەنگەردێتەوە.

ئەم شیعرەی شاعیر،کە ئێمە چەندکۆپێەیەکمان لێ نووسیوەتەوە، یەکێکە لە شیعرەکانی نیوەی دووەمی هەفتاکانی سەدەی ڕابردوو.
ئەگەر لە ئاستی ناوەڕۆکدا بڕوانینە ئەودەقەی شاکەلی،دەبینین ڕەنگدانەوەی قۆناغێکی سیاسی دیاریکراوە، کە تیایدا خامۆشی هەموو شتێکی گرتۆتەوە.شاعیرلە نێو ئەو هەموو شکست ونسکۆ و نائومێدییەدا، موژدەی هەڵهاتنی خۆرێکی تازە و قۆناغێکی تازە دەدات. شاعیربە ئاشکرا بەگژ ئەو واقیعە دادێتەوە وبڕوای وایە ڕەوە تفەنگ سەنگەرچۆڵ ناکات.پەیامی ئەوشیعرە پەیامێکی سیاسی،شۆڕشگێڕیی ونەتەوەییە. وێرای ئەوەی پەیامی هەڵسانەوەیە و ئومێد دەبەخشێتە مرۆڤەکان.شیعرلەوکاتدا،چەکێکی دیکەی دەستی

پێشمەرگەبوو. شاعیران بە شیعرەکانییان، هانی تۆخکڕدنەوەی بیروباوەڕی نەتەوەیی و بەرزکردنەوەی گیانی نەتەوەیی ونیشتمانی مرۆڤی کوردییان دەدا.شاعیرلە نێو نائومێدییەکی گەورەدا، موژدەی هاتنەوەی ڕەوە تفەنگ بۆ سەنگەرەکان دەدات.کە دواتریش هاتنەوە و گەلی کورد خۆری ئازادی لێ هەڵهات و ڕاپەڕین، دەروازەی ژیانێکی نوێی بۆ کورد کردەوە. ئەم فۆڕم و ناوەڕۆکە لە شیعری کوردی، بە گشتی گوتاری شیعری نیوەی دووەمی هەفتاکان پێکدێنێت، کە شیعر دەبێتە هەڵگری پەیامێکی سیاسی و شۆڕشگێڕی. شاکەلیش وەك هەر شاعیرێکی دیکەی ئەو سەردەمە، کەوتۆتە ژێر کاریگەریەتی ڕووداوە سیاسییەکانی ئەو کات و لە شیعرەکانیدا ڕەنگییان داوەتەوە. تەنانەت لە شیعرێکیدا باسی ئەستێرەی سووریش دەکات، کە هێمابوو، بۆ ڕێکخراوێکی سیاسی ئەوکات. ئەم گوتارە لە شیعری شاکەلی زۆر ناخایەنێت.ئەمەشە جیاوازی ئەم شاعیرە، لەگەڵ شاعیرە هاوسەردەم و هاو قۆناغەکانی خۆی.شاکەلی دوای ئەوەی دەچێتە شام و دواتریش ئاوارەی سوێد دەبێت و لەوێ دەگیرسێتەوە، دەتوانم بڵێم گوتاری شیعری سەد و هەشتا پلە دەگۆڕێت. شیعری ئەو،چیتر شیعرێکی سیاسی و ئایدۆلۆژی نییە، وەك ئەوەی لە شیعری شاعیرانی تر دەبینرێت. ئەم گۆڕانکارییە لە شیعری شاکەلی، دەرەنجامی جێهێشتنی و دوورکەوتنەوەیە لە خاك و نیشتمان و جێهێشتنی کوردستان. گوتاری شیعری شاکەلی، ئیدی دەبێت گوتارێك،تەژی لە هەستی غەریبی و دوورکەوتنەوە لە نیشتمان.شیعری ئەم شاعیرە،دەبێتە هەڵگری گوتارێکی دیکە،کە ئەویش ئەزموونی مەنفا و نوستالۆژیای گەڕانەوەیە بۆ نیشتمان. ئەگەر سەرنج لە مێژووی نووسینی شیعرەکان بدەین، ئەو کات درك بە کاریگەریەتی مەنفا لە سەر ژیان و شیعرو دنیابینی شاکەلی بە قووڵی و لە ماوەیەکی زەمەنی زۆر کورتدا دەکەین.شاکەلی، تەنها دوای دووساڵ لە جێهێشتنی نیشتمان، غەریبییەکی گەورە ڕووی تێ دەکات و لە شیعرێکیدا کە لە ئایاری 1978نووسیویەتی، زۆر بە جوانی هەست بەو غەریبوونەی شاعیر دەکەین. ئەو لە شیعرەکەیدا دەڵێت:_

کچە زازایی گوڵهەنار..
بۆنی دارستان پێیە..
بۆنی شارو گوندی کوردستانت پێیە
بۆنی زۆزان بۆنی گەرمیان بۆنی بارانت پێیە

(ك-شبڵاچەیەك درز دەخاتە -لا59) لەم شیعرەدا، دەردەکەوێت کە شاکەلی چۆن بیری لە بۆنی خاکی کوردستانە و بە تاسەی ئەو بۆنەوە کچە زازایەك دەدوێنێ. ئەم کچە لە یەك کاتدا، هێمایە بۆ خۆی و بۆ خاکێکیش کە ئەویش کوردستانە. ئەم گوتارە شیعرییە لە ئەزموونی شاکەلی، بە درێژایی ژیانی لە مەنفادا، لە وێنەی شیعری جیاواز و

هەناسەی شیعری جیاواز، بوونی هەیەو دەمێنێتەوە، تاکو دوایین شیعری کە لە ئابی ساڵی 1990 و چەند مانگێك بەرلە ڕاپەڕین نووسیویەتی. شاکەلی لەو شیعرەیدا دەڵێت:

لەگەڵ زەردە پەڕی گشت ساڵێکدا
کە کێوی سەربە تەمی تەمەنم تریفە باران دەکا..
ڕوو لە ڕۆژهەڵات رادەوەستم..
چاوەڕێی پەیکی خۆرهەڵاتێکی ترم

(هەمان سەرچاوەی پێشوولا214) ڕۆژهەڵاتی یەکەم، ئاماژەیە بەو ڕۆژهەڵاتنە فیزیکی و گەردوونییەی هەموو بەیانییەك وەك کردارێکی گەردوونی دەست پێ دەکات و هەموو ڕۆژێك دووبارە دەبێتەوە.ئەو ڕۆژهەڵاتە،بە مانای ئەو ڕۆژهەڵاتییەی بەیانییانە کە شاکەلی لە سوێد دەیبینێت.بەڵام ڕۆژهەڵاتەکەی دیکە، ئاماژەیە بۆ کوردستان و دەنگ و باسی وڵاتی خۆی کە لە چوارچێوەی جوگرافیایەك دایە کە ناوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە.چونکە شاعیر بۆ ماوەی سیانزە ساڵ دوورە لە کوردستان و نیشتمانی خۆی، ئیدی هەموو بەیانییەك لە چاوەڕوانی هەواڵێکی کوردستان دایە. لە دوای ئەم شیعرەوە وکە ڕاپەڕین دەست پێ دەکات و کوردستان ئازاد دەبێت، ئەمجارەیان شیعری ئەو شاعیرە بەرە و دنیای جوانی ڕۆمانسیەت و شیعری دڵداری و دواتریش سۆفیگەری و پاشانیش نووسینی چەندین پەخشانی جوان دەچێت.کە تاکو ئێستاش هەر بەردەوامە. شیعرەکانی شاکەلی،زمانێکی ئەدەبییانەی یەکجار جوان و سەرنجڕاکێشیان هەیە، کە خوێنەر بە شێوەیەك بە دەقەکانەوە گرێدەدات، کە ناتوانێت دەستبەرداریان بێت. ئەمە بە کورتی بەشێك بوو لە خستنە ڕووی ئەزموونی ئەم شاعیرە.ئێستا دێینە سەر بۆچوونەکانی خالید عەبدل، لە بارەی دژە باوی شیعری شاکەلی، تاکو بزانین چی دەڵێت و چۆن سەرنجەکانی دەخاتە ڕوو.نووسەر دەنووسێت:((فەرهاد شاکەلی لە شیعرەکانیدا،شتە ناشرین و قێزەوەنەکان باس دەکات، کە ئەویش کردارە نامرۆڤەکانی ڕژێمە دژ بە گەل و نەتەوەکەی.شتە جوانەکان و شتە ناشرینەکان پیشانی خەڵك دەدات، تاکو خەڵك قینی لە شتە قێزەوەنەکان و دزێوەکان ببێتەوە)).ئەم نووسەرە بۆ ئەوەی هەستی پێ بکات،خۆی بۆچوونەکانی خۆی ڕەت دەکاتەوە. ئەگەر شاکەلی شاعیرێکی دژە باو بووە و بەو سەرەتایەوەش دەستی بە شیعرنووسین کردووە،چۆن هەمان ئەو ڕوانین و دنیابینییەی شاعیرانی دیکەی هەبووە،کە دژ بە کرداری نامرۆڤەنەی ڕژێم شیعریان نووسیوە؟ ئەمە مانای وایە، شیعری ئەویش لە بازنەی ئەو شیعرە باوانەی ئەو کات و سەردەم دەرنەچووە. ئەمە خۆی لە خۆیدا، پشتڕاستکردنەوەی ئەو بۆچوونەی ئێمەیە،کە دەڵێین شیعری هەفتاکان،هەڵگری کۆمەڵێك ئەدگاری هونەریی و ئەدەبییە و بە گشتی

شاعیران تا ڕادەیەکی زۆر دنیابینیان لە یەکتری نزیکە.یاخود گوتاری شیعرەکانییان هاوشێوەی یەکترییە. ئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەو هەڵومەرجە سیاسی و شۆڕشگێڕییەیە کە گەلی کورد لەو قۆناغەدا، تیایدا ژیاوە. قۆناغێك كە پڕە لە ڕەشبینی و نائومێدی و چاوەڕوانی. قۆناغێك، كە كوردستان بە خامۆشییەكی كوشندەدا گوزەر دەكات و ڕژێمێك فەرمانڕەوایی دەكات، كە بۆ بەهاترین و بێ نرخترین شت لای مرۆڤە. ئەگەر بە وردیش لە شیعری ئەو قۆناغەی شاعیرانی كورد بڕوانین درك بەو ڕاستییە دەكەین.ئەمە لەلایەك، لەلایەكی دیكەوە، ئەگەر ئەركی شاكەلی و شیعرەكانی، ئاماژگاریكردنی خەڵك و وەعزدان بێت،كە واتا نەك شاعیرێكی دژە باو نییە، بگرە شاعیرێكی زۆر ئاساییش بووە. شاعیر واعیز نییە تاكوئاماژگاری خەڵك بكات و شتە قێزەوەن و ناشرینەكانییان پیشان بدات. ئەم تایتمەندییە، زۆر بە ئاسانی لە شیعری ساڵانی سی و چلەكان و لە شیعری قانع و بێكەس و پیرەمێرد دەبینرێت.كاتێ شیعر ڕۆڵێكی هاوشێوەی پەیام و هوشیاریی كۆمەڵایەتی دەبینێت.

چونکە بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ژیاریی ئەوکاتی کۆمەڵگەی کوردی پێشکەوتوو نەبووە. بەڵام لە شیعری هەفتاکاندا، شیعری کوردی چیتر ئەو ڕۆڵەی نییە.ئیدی نازانم کامانەن شیعرە ئاماژگارییەکانی شاکەلی،کە نووسەر پێی وایە خەڵکی لێ ئاگادارەکاتەوە.خالیدعەبدل،هەرلە بارەی شاکەلییەوە دەنووسێت:((هەتا ئەو ڕۆژگارە، هیچ شاعیرێکی کورد،جورئەتی ئەوەی نەبووە ناوی خۆشەویستەکەی بە تاکە پیتێکیش بنووسێت،بەڵام فەرهاد دژە باوییەکەی لەوە دایە،کە ناوی خۆشەویستەکەی بە ئاشکرا بنووسێت کە ناوی ئەمەل بووە)).بەداخەوە،دیسانەوە دەبێ بڵێین کە ئەوبەڕێزە،هیچ ئاگای لە مێژووی شیعری کوردی نییە،دەنا بۆچوونێکی ڕەهای لەو شێوەیەی دەرنەدەبڕی.ئایا تا ئەو کات هیچ شاعیرێك، ناوی خۆشەویستەکەی نەهێناوە؟مەگەر نالی ناوی(حەبیبە)و وەلی ناوی(شەم) و مەولەوی ناوی(سەلمە)و پەشێوناوی(کوردستان)ی نەهێناوە؟ با لەوانەش گەڕێین،هەر بۆنموونە شێرکۆ بێکەس لە ساڵی 1967دا،شیعرێکی بە ناوی(دیاری ئەمجارە)نووسیوە و پێشکەشی کردووە بە(ن). ئیدی نازانم ئەو نووسەرە ئاگاداری ئەو مێژووەیە یاخود نا؟!. بڕوام وایە خودی شاکەلیش، لەگەڵ ئەو بۆچوونە نا بابەتی و سەیرانەی ئەو نووسەرە دانییە.چونکە شیعری ئەو شاعیرانە،دەکرێ لە زۆر لایەنی دیکەی ئەدەبییەوە بخوێنرێنەوە،کە شوناسەکەیان زۆرلە شوناسی دژە باوییەکەی خالید عەبدل دیاترو بەهادارترە. هەر بۆنموونە: شیعری شاکەلی شیعری هەموو سەردەمەکانە،شیعری هەموو زەمەنەکانە،دەکرێ لە هەرکاتێك خوێنەر بگەڕێتەوە سەرئەم شیعرانە و چێژی لێ

وەربگرێت.زمانی شاکەلی زمانێکی تایبەتە، دەکرێ لە چەندین ڕەهەندەوە بخوێنرێتەوە. ئەو هێمنی و ئارامییەی لە زمانی شیعری شاکەلیدا هەیە تایبەتە.

ئەمە وێرای ئەو هەموو جوانییەی لە وشە و دەربڕین و پەتییەی لە زمانی ئەو شاعیرە جوانووسەدا هەیە.هەموو شیعری شاکەلی بخوێنیتەوە،هەست بە تووڕەبوونێك،گرژییەك،تووندییەك ناكەی، ئیدی نازانم چۆن شتە ناشرین و قێزەوەنەکان لە شیعری شاکەلیدا جێیان دەبێتەوە؟.ئەو ئەگەر مەبەستی شیعرە بەرگرییەکانی بێت،ئەوا ئەم شاعیرە لەو جۆرە شیعرانەشیدا، بە هێمنی دەسووتێت و بە ئارامی دوژمنان ڕیسوا دەکات.بە بڕەدەنگی دیمەنی سووتماکی خاك و نیشتمانەکەی دەگوازێتەوە نێو شیعرو گوزارشتی لێ دەكات. هێدی هێدی غەریبی مەنفا ڕوحی دەخوات ئەو هەستەش لای ئەو دەبنە هەوێنی جوانترین شیعر.کە بۆ زانیاری زیاتر خوێنەران دەتوانن بگەڕێنەوە ،سەر کۆمەڵە شیعری (بڕاچەیەك درزدەخاتە تاریکە شەوی تەمەنمەوە)و شیعرەکان بخوێننەوە. لە ڕاستیدا، ڕوونکردنەوەی چەمك و بابەتەکانی نێو ئەو نووسینە،لەلایەن نووسەری وتارەکەوە، هێندە نالۆژیکی و نامەعریفین، کە خوێنەر سەیری پێ دێت ئەو چەمکانە، لە زمانی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا هەبن. بە داخەوە بەشێکی زۆر لەوانەی دەنووسن،جیاوازی لە نێوان ڕەهەندەکانی زمان لە نووسیندا ناکەن.بە زمانی کشتوکاڵ،باسی ئەدەب دەکەن، بە زمانی بارزگانی باسی چەمك و دەستەواژەکان دەکەن.هەربۆنموونە جارێکییان نووسەرێك نووسیبووی(ئەدەبیاتی هاوردە) کە گوایە ئەم نووسەرە، یەکێکیشە لەوانەی زۆر ستاییش دەکرێت، بەڵام وادەزانێت ئەدەبیات (کولەکەیە) تاهاوردە بکرێت.خالید عەبدلیش لە نووسینەکەیدا،هێندێك چەمك شیدەکاتەوە، کە خوێنەر شۆك دەبێت. سەرنج بدەن هەر لە بارەی شیکردنەوەی دێڕە شیعرێکی شاکەلیدا چی نووسیوە:((وشەی بیردوو مانای هەیە، یەکەمیان: بۆ بیرێکەیە، دووەمیان: واتا بیری ئاو،بیری نەوت،بیری کانزاکان)).تاکو ئێستا کە هەزارەها لاپەڕەم لە بواری ڕەخنە و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی خوێندۆتەوە، بۆچوونی کۆمیدی لەو شێوەیەم نەبینیوە. کە نووسەرێك بیرو هزر، لەگەڵ بیری ئاو و بیری نەوت،بە یەکەوە بناسێنێت.

لێرەوە ئەو بۆچوونەی ئێمە دەردەکەوێت کە کەسانێك چۆن بە زمانی پیشەسازیی و کشتوکاڵ و ئاودێری، باسی ئەدەب دەکەن. کەسێك کەمێك ئاگایی ئەدەبی هەبێت، پێناسەی لەو شێوەیە ناکات.چونکە وشەکان هەردووکییان لە ڕووی نووسینەوە وەك یەکن،ئیدی خالید عەبدل وا دەزانێت دەکرێ بەیەکەوەش شیبکرێنەوە.بێگومان(بیر)کە شتێکی نا بەرجەستەییە،هیچ پەیوەندییەکی بە(بیر)ی ئاوەوە نییەکە شتێکی

بەرجەستەیە و دەبینرێت و دەناسرێت. بەڵام بیری نێو مێشکی مرۆڤ، شتێکی نابەرجەستەیە،نە دەبینرێت، نە وێنا دەکرێت.تەنانەت لە زمانی ئینگلیزیشدا،ئەم دوو وشەیە ماناکەیان هیچ پەیوەندییەکییان بە یەکترەوە نییە. لە زمانی ئینگلیزیدا، بە بیری نێو مێشك دەگوترێت(idea) و بە بیری ئاو و کانزا و نەوتیش دەگوترێت(well).واتا ماناکانییان لە ڕووی بابەتی و نێوەڕۆکەوە ئەوەندە لە یەکتری دوورە، کە هیچ پەیوەندییەکییان بە یەکترییەوە نەبێت. ئەم جۆرە پێناسە و ڕاڤەکردنانە، نیشانەی هەژاری هزریی و زمانی نووسین و گوزارشتکردنە لە دنیای شیعرو ئەدەب بە گشتی.هەر لە بارەی شاکەلییەوە ئەم نووسەرە بەڕێزە دەنووسێت:((فەرهاد شاکەلی نەیویستووە بۆ تێگەیشتن لە شیعرەکانی خوێنەرەکانی ماندوو بکات،بە زمانە سادەکەی پەیامی قووڵ دەردەبڕێت)).ئەگەر شاعیرێك لە ڕێی زمانێکی سادەوە، هەوڵبدات خوێنەرەکانی ڕازی بکات بۆ تێگەیشتنی قووڵ و بیرکردنەوە و ڕامان لە شیعر،دەکرێ بڵێین لە بازنەی شاعیرەکانی تر دایە یان دژە باو؟ ئەگەر بەو پێوەرە بێت، دەبێ هەموو کەسێك لە شیعرەکانی ئەم شاعیرە بگات و ئەمەش مانای وایە، شاعیرێکی بژاردە و دژە باو نییە.چونکە وەك گوتمان، دژە باوی لە دەرەوەی هەموو جۆرە ڕوانینێکی باوە.لە ڕاستیدا،پێناسەی ئەم نووسەرە بۆ چەمك و دەستەواژەکان، هێندە سەیرو سەمەرەن، کەلە مێژووی ئەدەبی کوردی و جیهانیشدا، وێنەیان نییە.سەرنج بدەن چۆن پێناسەی ڕەمز دەکات.دەنووسێت:((ڕەمزبە کاربردنی وشەیەکە شتێك کە هەیە،ڕاستەیەك لە بارەی بوونەوەرێکەوە)).ئایا ڕەمز بوونەوەرێکە؟!لە شیعری کوردیدا و لە ئەزموونی هەموو شاعیران، شاخ ڕەمزێکە بۆ خۆڕاگریی و نەوای شۆڕش. ناکرێت کەسێك ئەمە تێگەیشتنی بێت بۆ ئەدەب، کە چی بوێری ئەوە بکات،نووسینی درێژ بە ناوی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بنووسێت. ئایا شاخ بوونەوەرە؟ شتێك ئەگەر لە واقیعدا هەبێت وببینرێت، ئایا دەبێتە ڕەمز؟ ئەگەر وابێت ئێستا شتێك نەدەبوو بە ناوی ڕەمز.!!

سەباح ڕەنجدەر

لەم نووسینە درێژەی خالید عەبدل، دنیایەك هەڵەی زەقی بابەتی و مێژوویی و ئەدەبی هەن، بەڵام هیچ کامیان بۆمن وەك خوێنەرێکی ئاسایی شیعر، بە قەد ئەوهەڵەیە مایەی لە سەر وەستان و هەڵوەستەکردن نەبوو، ئەویش کاتێ ئەزموونی سەباح ڕەنجدەر، دەبەستێتەوە بە ئەزموونی سێ شاعیرەکەی تر.لە ڕاستیدا، نە لە ڕووی تەمەن و ئەزموونی شیعریی و نەوەی شیعرییدا،نە لە ڕووی فۆڕم و ناوەڕۆك و گوتاری شیعرییەوە، بچووکترین ڕایەڵیش نادۆزینەوە کە شیعری سەباح ڕەنجدەر، لە هەر سەرێکەوە بێت، بباتەوە نێو ئەزموونی

ئەو سێ شاعیرە.کە ڕەنجدەر لە دایك بووە ئەم سێ شاعیرە شیعریان نووسیوەو دیوانییان بڵاوکردۆتەوە، ئیدی نازانم خالید عەبدل، چۆن بوێری ئەوە دەکات بنووسێت:_ (ئەم سێ شاعیرە ڕێیان بۆ سەباح ڕەنجدەر خۆشکرد)).ئەزموونی شیعری سەباح، ئەزموونێکی تایبەتە، کە تێگەیشتن لە دنیای شیعری ئەودا، مەعریفەیەکی زۆری دەوێت. لە دوای زڕوانەوە، وەك یەکەم بەرهەمی شیعری ئەو شاعیرە، تاکو دواین بەرهەمی کە سەرەتا وشە بوو، ئەو ئەزموونە بە کەمی دەخوێنرێتەوە، لێی دەدرێت،دژایەتی دەکرێت، هەوڵی نادیدەگرتنی دەدرێت، لە پای ئەوەی کە شیعرەکانی ئەو لەو جۆرە شیعرانە نین کە خوێنەری کورد بە گشتی پێیەوە ڕاهاتووە. ئەگەربڕیار بێت، دژە باوەکان دیار بکەین، ئەوا بە بڕوای من سەباح ڕەنجدەر وەك ئەزموونێکی تایبەتی شیعر، (نەك دژە باو) تاکە شاعیرە لە کۆی سێ شاعیرەکەی تر، کە شیعرەکانی ناچنە نێو بیرکردنەوە و خوێندنەوەی باو. بۆیە گەلێك جار دەبینین، کەسانێك شیعرەکانی ئەو، بەلادان لە ڕەوتی شیعری کوردی ئەزانن. چونکە لە بنەڕەتدا لە گەڵ دنیابینی و خوێندنەوەی ئەواندا یەکناگرێتەوە. هەر ئەزموونێکی شیعری، هەر نوێگەریی و دیاردەیەك، بە ئاسانی لە نێو بازنەی باودا شوێنی بۆوە و پێگەیەکی گرت، دەبێ بزانین کە بچوکترین مۆرکی دژە باوی تێدا نییە. چونکە دژە باوی، بەرهەمی بیرکردنەوەی جیاوازو ڕوانینی جیاوازە، کە دواجار لە دنیابینی شاعیر ڕەنگدەداتەوە. خالید عەبدل لە بارەی ئەم شاعیرەوە دەنووسێت:((هەرچەندە دژە باو گەلێك پێش ئەم هەبوون وڕێیان بۆ خۆش کردبوو)). ئەگەر بەم ڕوانینە بێت، ئەوا دەبێ بڵێین کە ئەزموونی ڕەنجدەر درێژکراوەی ئەزموونی سێ شاعیرەکەی ترە، یاخود دژە باویەکەی ئەم درێژە پێ دەری دژە باوی شاعیرانی ترە. هەڵبەتە، کە بەشێك لەو شاعیرانە کە شیعریان نووسیوە، ڕەنجدەر هێشتا لە دایك نەبووە، لە ناوەڕاستی هەفتاکانیشدا، کە ئەزموونی ئەو سێ شاعیرە، شوناسێکی ناسراو وەردەگرن، ڕەنجدەر تەمەنی نزیکەی دە ساڵێکە.

ئیدی نازانم چ پەیوەندییەکی شیعری، زەمەنی، مێژوویی، لە نێوان سەباح ڕەنجدەر و ئەم سێ شاعیرە هەیە؟ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە ئەزموونی ئەم شاعیرە، لە هیچ ڕووێکەوە ناچێتەوە سەر ئەزموونی سێ شاعیرەکەی تر. بە تایبەتیش لە ڕووی زمانەوە. زمانی شیعری ڕەنجدەر، زمانێکی سڵك و ئاڵۆزە و لە فۆڕم و دەربڕیندا بە ئاسانی ناخوێنرێتەوە. لە کاتێکدا زمانی سێ شاعیرەکەی تر، زمانێکی ئاساییە و دەشێ لە ڕێگەیەوە بە ئاسانی بە مانا بگەین. لە ئەزموونی ڕەنجدەردا، مانا ونە، ئەو ون بوونە، بەشێکە لە هەوڵدانی بۆ گرێدانەوەی خوێنەر بە دەق و ڕامان و قووڵبوونەوە. کە بێگومان ئەویش پێویستی بە پاشخانێکی گەورەی ڕۆشنبیری هەیە. لێرەوەش سەباح

ڕەنجدەر، دەبێتە شاعیرێکی بژاردە.
بژاردە بەو مانایەی، کەمن ئەو خوێنەرانەی لە شیعری ئەو بگەن. واتا زمان لە شیعری ئەو شاعیرەدا، دەروازەیەکە بۆ گەیشتن بە مانایەکی قووڵ.لە شیعری ئەم شاعیرەدا، مەعریفەیەکی گەورە لە بواری ئاینی، ئەفسانەیی، مێژوویی هەیە. هەر خوێنەرێك شیعرەکانی ئەم شاعیرە بخوێنێتەوە، دەزانێت کە ڕەنجدەر، یەکێکە لەو شاعیرانەی، کە پاشخانێکی گەورەی ڕۆشنبیریی هەیە. کەم شیعری ئەو هەیە، لە پەراوێزییەوە ئەفسانە و ئاین ودالە شیعرییەکان نەبینین. ئەزموونی ڕەنجدەر، ئەزموونی چێژ نییە، وەك ئەوەی لای ئێمەی خوێنەری کورد، دەروازەیەکە بۆ چوونە نێو دنیای شیعر. بەڵکو ئەزموونی مانایە بە فەلسەفەیەکی زمانی قووڵ. لە ئەزموونی ئەم شاعیرەدا. زمان زۆرتر لە ڕەهەندێك و مانا زۆرتر لە سنوورێکی هەیە. هەر خوێنەرێك شیعری ڕەنجدەربە هەمان میتۆدی خوێندنەوەی شاعیرانی دیکە بخوێنێتەوە، ئەوا لە شیعری ئەو شاعیرە نەگەیشتووە، وەك ئەوەی خالید عەبدل کردوویەتی. لای سەباح ڕەنجدەر، وشەی خۆی بەشێکە لە مانایەکی سەربەخۆ. بە بڕوای من هەرگیز شیعری ڕەنجدەر، بەو تێگەیشتنە مانایە ناخوێنرێتەوە، کە ئەم نووسەرە شیعری سێ شاعیرەکەی تری پێ خوێندۆتەوە. چونکە لە ئەزموونی ئەودا، مانا شاراوەیە، زۆرتر لە ڕەهەندێکی هەیە. ئەو کە باسی گوند دەکات، خۆ مەبەستی ئەو گوندە جوگرافی و دیمۆگرافی و سرووشتییە نییە کە خالید عەبدل باسی دەکات، بەڵکو مەبەستی گوندی نێو دنیابینی شیعری خۆیەتی. دەی بزانم کامەمان دەزانین، کە مەبەست لەو گوندە چییە.
هەڵەیە وابزانین وشەی شیعری لای سەباح ڕەنجدەر، هەمان ئەو مانا ئەپستراکت و دیاریکراوەی هەیە، کە زمان پێی دەناسرێتەوە. ئەگەر بەم ڕوانینە بێت، ئێستا هەمووان لە شیعری ئەو شاعیرە دەگەیشتن. کە لە ڕاستیدا بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن ئەوانەی لە شیعری ڕەنجدەر دەگەن. هەر وشەیەك لە شیعری ڕەنجدەردا، مانایەکی دیکەی لە دەرەوەی مانای دیاریکراوی خۆی هەیە.سەباح ڕەنجدەر، ئەزموونێکی شیعری تایبەتە و لە زۆوانەوە دەست پێ دەکات، تا سەرەتا وشە بوو بەردەوامی هەیە. ئەم بەردەوامییە، ڕەنگدانەوەی ئەو زمان و دنیابینی و جیهانبینییە شیعرییە تایبەتەیە،کە ئەم شاعیرە هەیەتی و تا ئەو جیهانبینییەش بەم ڕوانینیە جیاوازە بەردەوام بێت، ئەم ئەزموونەش بەردەوام دەبێت. ئێستا دێینە سەر لێکدانەوەکانی خالید عەبدل، لە بارەی ئەم شاعیرەوە. نووسەر دەنووسێت:((هاتنە کایەی سەباح ڕەنجدەر پێویست بوو بە تایبەتی بۆ خاسیەتی ڕۆمانە شیعر)). بە بڕوای من، زۆوان ڕۆمانە شیعر نییە، بەڵکو قەسیدەیەکی درێژە، کە لە بەرای هەمووشتێکدا، گوزارشت لە هەناسە وپشوو درێژیی ئەم

شاعیره لە نووسینی شیعردا دەکات. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە شاعیری تر هەبوونە، لە شیعرەکانییاندا، بەر لە ڕەنجدەر،خاسیەتی ڕۆمانە شیعر لە شیعرەکانییاندا هەبێت. بۆ نموونە:_ ((دوو سروودی کۆی شێرکۆ بێکەس)) کە لە ناوەڕاستی هەفتاکاندا نووسراون.نووسەر بەردەوام دەبێت و دەنووسێت:((شاعیر بە بەراورد لەگەڵ هاوسەردەمەکانی، ناونیشانێکی ئاسایی لە هەموو ڕووێکەوە ئاسایی بۆ شیعرەکەی هەڵبژاردووە)). مەبەستی لێرەدا(زێوان)ە کە ناوی یەکەم کۆمەڵە شیعری ئەم شاعیرەیە.

زێوان، نەك هەر ناونیشانێکی ئاسایی نییە، بگرە زۆر ئاڵۆزیشە. ئێستاش بە هەزاران کەس، تەنانەت لەوانەی شیعریش دەنووسن،نازانن وشەی زێوان مانای چییە؟ ئیدی نازانم ئەم ناونیشانە چۆن ئاساییە؟ دەکرێ نووسەری وتارەکە بگەڕێتەوە سەر ناونیشانی شیعری شاعیرانی کورد لە قۆناعی هەفتاکان و پێشووتر و دواتریش،ئەو کات بۆی دەردەکەوێت کە ئەم ناونیشانە چەند بە مەبەستدارو شاراوە، بۆ ئەو کۆمەڵە شیعرە دانراوە. بە گشتی ناونیشان، لە شیعری شاعیرانی ئەوکاتدا، ناونیشانی سادە و ڕۆمانسی بوونە، کە هەموو خوێنەرێك تێبی بگات.بۆنموونە بەشێك لە ناونیشانە شیعرییەکانی شیعری کوردی ئەمانەن:((تریفەی هەڵبەست/فرمێسك و زام/ شەوانی تەنیایی/ ژووانی دابڕان/پشکۆکان ئەگەشێنەوە/سەمای بەفری ئێواران/ دووکەڵ/شیبای ئەوین/زریان/پێڕۆژەی کودەتایەکی نهێنی/قژی ئەم کچە ڕەشماڵی گەرمییان و کوێستانمە/ڕۆژان ئەڕواو تۆ هەر خۆشەویستی منی) ئەمانە و زۆری تر ناونیشانی دیکەی ئەو سەردەمانەن.

ئایا زێوان بە بەراورد لەگەڵ ئەو ناونیشانە دیارو ڕوونانە، ئاساییە؟. نووسەر بەردەوام دەبێت لە بارەی ئەزموونی ئەم شاعیرەوە و هەوڵدەدات لە پەراوێزی ڕاڤەکردنی چەند کۆپڵە شیعرێك، دنیابینی سەباح ڕەنجدەر بخاتە ڕوو. بەڵام بۆ ئەوەی بیزانێت کەوتۆتە هەڵەوە. ئەو لە بارەی ئەو شیعرەی سەباح ڕەنجدەرەوە دەنووسێت:((گوندەکەیان دووجار لە شەست و سێ و هەفتاو پێنچ ڕاگوێزراوە، کە ئەمەش دوو ڕووداوی زەقن لە مێژووی ژیانی شاعیر بۆیە هەر بەزیندوویی لە یادگەی ماونەتەوە)).ناکرێت نووسەر زانیاریی لە بارەی شتێکەوە نەبێت، بەڵام قسەی لە بارەوە بکات. بە تایبەتیش لە لێکۆڵینەوە و ڕەخنەی ئەدەبیدا، کە دنیایەك زانیاریی لە هەموو ڕووێکەوە دەوێت. سەباح ڕەنجدەر، دووساڵ دوای ڕووداوی حەڕەس قەومییەکان، واتا ساڵی 1965 لەدایك بووە.ئیدی نازانم چۆن ئەو ڕووداوە، لە مێژووی ژیانی شاعیر بینراوە و کاری لێ کردووە؟!. هاوکات لە هەفتاو پێنجیش، ئەو تەنها تەمەنی دە ساڵ بووە. ئەمە دەریدەخات، کە خوێندنەوەی شیعری ڕەنجدەر، بە هەمان ئەو میتۆدەی

شیعری شاعیرانی تر، دەمانخاتە چ هەڵە و بێ ئاگایەکی گەورەوە. شاعیر باسی مێژووی ژیانی خۆی ناکات، بەڵکو باسی مێژووی نەتەوەیەك و خاکێك دەکات،کە دەیان جار سووتماك کراوە .ئەم جۆرە خوێندنەوەی شاعیر، وایکردووە کە نووسەر، لە چەندین شوێنی وتارەکەیدا، بە هەڵە لە شیعری ئەو شاعیرە بگات. بۆنموونە: سەباح ڕەنجدەر دەڵێت:

منداڵیم لە ڕاوە ماسی
وکۆلارە هەڵدان و
هێلکە شکاندن داماڵدرا..

خالید عەبدل، لە ڕاڤەی ئەم وێنە شیعریەدا دەنووسێت:((شاعیریش لاساریی کردووە و هێلکەی شکاندووە، چونکە منداڵ ڕەوایەتی بە هەموو شتێك دەدات)).بە هیچ شێوەیەك مەبەستی ڕەنجدەر لەو وێنە شیعرییەدا، ئەوەنییە کە نووسەر تێی گەیشتووە. بەڵکو مەبەست لە بێ بەش بوونییەتی لە دنیای منداڵی و هەموو ئەو جوانییانەی لەو تەمەنەدا، مرۆڤ بەریدەکەوێت. داماڵدرا، واتا وەك هەر منداڵێکی دیکە نەیتوانیوە چێژو خۆشی لە دنیای منداڵی خۆی ببینێت جا بە هەر هۆکارێکەوە بێت. داماڵین، کردارێکە لە دەرەوەی ویست و خواستی مرۆڤ خۆی، وەك ئەوەی ژیان بە ئاراستەیەکی دیکەی جیا لە ئارەزووی ئەو بچێت.هەرگیز لە شیعری ئەودا، وشە هەمان ئەو مانایەی نییە، کە لە ڕەهەندی واتایی خۆی دایە. باوك لە شیعری ئەودا، هێما نییە بۆ باوکی فیزیکی، لای ئەو شاعیرە وشە بارگاوی دەکرێ بە دەیان مانای دیکە، کە لە دەرەوەی تێگەیشتنی من و خالید عەبدولیش دایە.خاڵێکی دیکە هەر لەبارەی شیعری ئەو شاعیرەوە بۆمن جێی سەرنج بوو ئەویش ئەوەیە، کاتێ خالید عەبدل دەنووسێت:((زمانی شیعری سەباح ڕەنجدەر زمانێکی ناسك و جوانە)). بێگومان ئەم بۆچوونەی بۆ هەر سێ شاعیرەکەی تر دروستە و بابەتییە، بەڵام بۆ سەباح ڕەنجدەر، تێ نەگەیشتنە لە شیعری ئەو. هیچ شاعیرێکی کورد، لە سەردەمی گۆڕانەوە تاکو ئێستا، وەك ئەم شاعیرە، زمانی شیعری ئاڵۆز و کۆد ئامێزو پڕ لە مەدلولی شاراوە نییە. زمانی شیعری ئەم شاعیرە، نەك ناسك وڕۆمانسی نییە، بەڵکو زمانێکی مەعریفی و بابەتی قووڵە و ڕەگەکانی دەچنەوە نێو ئایین و فەلسەفە و ڕوحیانییەت و چەندین ئاماژەی تر، کە هەموویان لە شیعری ئەودا هەن.ئەگەر زمان لە شیعری ئەودا ئاسان بووایە، ئێستا ئەویش دەبووە شاعیرێکی باوی ئەو سەردەمە،لە کاتێکدا بە پێچەوانەوەیە. ئەزموونی ڕەنجدەر،ئەزموونێك نییە تیایدا وەك خالید عەبدل دەڵێت خوێنەرەکانی ماندوو نەکات و بەزمانێکی سادە پەیامەکەی بگەیەنێت. شیعر لای ڕەنجدەر،جۆرێکە لە مەعریفە، بەرلەوەی بۆ ئستاتیکاو چێژ بێت.

ئەم شاعیرە، بۆ چێژو جوانی شیعر نانووسێت، بەڵکو شیعر وەك

ژانرێکی دیکەی فیکرو مەعریفە دەبینێت و لە هەمووشی گرنگتر،شیعری گەردوونییە کە لە دەرەوەی هەموو سنوورێکی جوگرافی و فیکری بازنەیەکی دیاریکراو دابێت. بۆیەشە دەبینین، بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن ئەوانەی لە شیعری ئەم شاعیرە دەگەن.بە درێژایی مێژووی شیعر،لە نێو ئێمەدا تێگەیشتنێکی جێگیرو دیاریکراو بۆ شیعر هەیە، کە دەبێ سەدان هەزار خوێنەرو بینەری هەبێت. وەك ئەوەی یاری زۆرانبازیی بێت.ئەم ڕوانینە،بۆ هەموو قۆناغەکان گونجاو و بابەتی بێت، بۆ شیعری ئێستا کە شیعری دوای مۆدێرنەشە، گونجاو نییە. چونکە شیعر لە ئێستادا ئەزموونێکی خودییە لەوەی بابەتی بێت.لەم ڕوانگەیەشەوە ئەزموونی ڕەنجدەر ئەزموونێکی تایبەتە. بە بڕوای من ئەم ئەزموونە،تەنها شوناسی ئەزموونێکی تایبەت هەڵدەگرێت کە ڕەنگدانەوەی زمانی تایبەتی و دنیابینی تایبەتی و بە شیعرکردنی هەموو شتەکانی نێو گەردوونە.بە شیعرکردنێك کە مانا تیایدا ئەوەندە قووڵە کە بە خوێنەوەیەك و بگرە چەندین ساڵیش، خوێنەر نەتوانێت بگاتە خاڵی کۆتایی.

ئەمەشە ماهییەتی شیعری ڕاستەقینە کە زەمەن و شوێن نا ناسێت. چونکە هەر شیعرێك بووە بەشێك لە زەمەن و واقیعێکی دیاریکراوی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئایدۆلۆژیی،ئیدی بە کۆتایی هاتنی ئەم واقیعە،ئەزموونە شیعرییەکەش باوی نامێنێت و لە پەیام و مانا دەکەوێت. بەڵام ئەزموونی تایبەتی سەباح ڕەنجدەر، لەزۆوانەوە دەست پێ دەکات و تا سەرەتا وشە بوو، بەردەوامی هەیە. تەنانەت هەر خوێنەرێك بەوردی سەرنجی لەو ئەزموونە دابێت، دەیناسێتەوە و دەزانێت کێ لاسایی دەکاتەوە. ئیدی نازانم نووسەر چۆن بوێری ئەوەی هەبووە کە ئەزموونی ئەم شاعیرە،لە چوارچێوەی ئەزموونە شیعرییەکانی سێ شاعیرەکەی تر، پۆلێن بکات، کە ئاسمان و ڕێسمان جیان لە یەکتری.دواجاریش نووسەر دەنووسێت:_((ڕۆمان بریتییە لە کۆمەڵە چیرۆکێك)).تەنها ئەو پرسیارە دەکەم، ئەگەر ڕۆمان لە کۆمەڵە چیرۆکێك پێکهاتبیت، ئەوا ڕۆمانە یان کۆمەڵە چیرۆك؟

بەرلەوەی کۆتایی بەوتارە بێنم، دەمەوێ ئاماژە بەوە بدەم، کە هێشتا سەدان هەڵەی زمان و دەربڕین لە نووسینەکەی ئەو بەڕێزەدا هەن. کە ئەگەر بەردەوام بووایەنە لە دەرخستنییان،ئەوا وتارەکەمان یەکجار درێژ دەبووەوە. بە داخەوە نووسەر بەم وتارەی، نەك هەر شتێکی نوێی نەخستە سەر ئەزموونی شیعری ئەم چوار شاعیرە، بەڵکو بە جۆرێك لە جۆرەکان لە ئەزموونەکەشی دان.بەتایبەتیش ئەزموونی(شاکەلی و ڕەنجدەر)کە پێگەیەکییان لە شیعری کوردیدا هەیە. هیوادارم، ئەمە یەکەم و دوا بابەتی بێت، لە بارەی لێکۆڵینەوە لە شیعری کوردی، بۆ ئەوەی نەکەوێتە هەڵەی زیاتر لە

داهاتوودا…

*تێبینی:
دژە باوەکان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا،وتارێکی(خالید عەبدل)ەو ماوەیەك لەمەو بەر لە ماڵپەڕی ئەدەبی دەنگەکان بڵاوکرایەوە…

خەیاڵ و خەونبین لە کۆشیعری: (سەد و یەکشەوە)ی سەباح ڕەنجدەردا … بۆتان جەلال

پێشەکی:

(خەیاڵ) ڕەگەزێکی بنچینەیی پێکهاتەی شیعرە، شیعر و خەیاڵ لایەنێکی مەعریفی میتافیزیکیی دەیان گەیەنێتەیەك و پێکەوەیان دەبەستێتەوە، بایەخی ئەم توخمە هیچی کەمتر نییە لە توخمەکانی دیکەی شیعر، وەك: (ڕواڵەت، ناوەڕۆك، ڕیتم و لەرینەوەی مۆزیك، جیهانبینی، زمان، وێنە). نووسەر و شاعیری بلیمەت لە خەیاڵکردن و خەونبینیندا لاپەڕەی تازە لە خۆیاندا دەکەنەوە، بۆ خەیاڵکردن و پەنابردن بۆ مەملکەتەکەی مەحاڵە شیعرنووسین و بیرکردنەوە لە دەربڕینە جوانەکانی شیعر و مەلەکردن لە ئاسۆ بێکۆتاکەی. شیعر، خەیاڵە، بۆ خەیاڵکردن ژیان بوونی نییە، بۆ ئەوەی لە ژیاندا بمێنینەوە و جوانتر و شکۆدارتری بکەین، دەبێت خەیاڵەکانمان پەروەردە بکەین.
خەیاڵ جوگرافیا و سنووری هزر و ئەتڵەسی هۆشیاری دیارنییە، بۆ هەموو شتێك دەچێت و بە هەموو کون و کەلەبەرەکانی گەردوون و ژیاندا گوزەردەکات. شوێنپێی خۆی لەسەر لمی مێشك و خۆڵەمێشی دەروون و قووڵ و لیتەی کەنار دەریای هەست و نەست جێدەهێڵێت.
خەیاڵ ئامێری وێنەگرتنە و شاعیرانیش وێنەگری شارەزا و بە سەلیقەن لە گرتنی گۆشەنیگا و دیمەنەکانی جووڵە و بزاوتە خەیاڵییەکاندا، هارمۆنیای میتۆدە جیاجیاکان دەخەنە سەر شاشەی بینین و نەست و هەستە ناهۆشیارەکانیان دەجووڵێنن و گەرم و بەجۆشیان دەکەن.
خەیاڵی ڕاستەقینە، بەرهەمدارە و شکۆداری دەچنێتەوە، خەیاڵی

سادەش، یان بە سادەیی دەمێنێتەوە، یان کۆرپەی کەمئەندامی لێدەکەوێتەوە و ناڕوونی و لێکپچڕایی دروستدەبێت.
(ئەلبێرت ئەنیشتاین) گوتوویەتی: (ئەقڵ و لۆژیك لە – ئەلفەوە بۆ بێ – و لە – بێ بۆ تێ – ت دەبەن، بەڵام خەیاڵ بۆ هەموو شوێنێکت دەبات)[1]. (فیدۆر دۆستویفسکی) گوتوویەتی: (واقیع و واقیعیەت واتلێدەکەن هیچ شتێك دوور لە لووتی خۆت زیاتر نەبینیت، کەچی خەیاڵ دەتباتە هەموو شوێنێك بە ئاسمانەکانیشەوە)[2]. کەوابێت خەیاڵ ڕووبەر و بنمیچ و نیشانکار (دال) و نیشانکراو (مەدلوول) نایگرێتەوە و کردەیەکی بۆ کۆتاییە. شاعیر بوونەوەرێکی ژیاندۆست و خەیاڵاوییە و ناوەندێکی لەبارە بۆ وێناکردنی ژیاننووسینەوە، بۆیە بۆ بەهاری خەیاڵەکانیان دەچنە ناو جەنگێکی درێژخایەن و ململانێی ئازایانە لەبەرگریکردن لە مانەوەی خەیاڵەکانیان دەکەن.
هەمیشە لە نێوان واقیع و خەیاڵ زەمینەیەك هەیە پێیدەگوترێت (شیعری جوان، نهێنی – شیعر خۆی نهێنییە)، بۆ ئەوەی دەستی بگاتە داهێنان و تواناڕۆشنیی، دەبێت خەیاڵ بکات و لەناو فەزای خەیاڵدا کەرستەکانی داهێنان بدۆزێتەوە، چونکە هەر خەیاڵە باڵی داهێنانی بۆ دروستدەکات تا بەرز و قووڵ بفڕێ و چاو لە قووڵایی ئاسماندا پەلکەزێڕینەی ڕەنگاوڕەنگی خەیاڵی بپێکێ و بە چەمکێك خەون و خەونبینینەوە مژار و میتۆدی ژیانیان لێ بڕسکێنێت و کێڵگەی سرووش و داهێنان بە تۆی خەیاڵ بچێنێت.
هەر دەقێك فەزا و ڕەنگ و بۆن و ئێستێتیکای خەیاڵەکانی جیاوازە لەگەڵ دەقێکی دیکەدا و لێکدانەوەی جیاوازیش هەڵدەگرێت. کاتێك بتەوێت بە دەقێکی دیکە بەراوردی بکەیت، چونکە دەقەکان خەیاڵن، خەیاڵیش لە سەرچاوەوە بە جیاواز تیشکی داهێنانی لێوە دەبریسکێتەوە و دەنێردرێتەوە بۆ ناوکی دەق و ڕوواڵەتەکەی پێ بارگاوی دەکرێت، بۆیە (بۆرخێس) دەیگوت: ئەگەر دەق وەها خوێندرایەوە، کە گفتوگۆی ئەقڵ دەکات ئەوە بزانە ئەو دەقە (پەخشان)ە، ئەگەر وەهاش خوێندرایەوە کە دیالۆگی خەیاڵ دروستدەکات، ئەو دەقە (شیعر)ە و پڕە لە بزاوت و مانا و داهێنانە ئێستێتیکییەکان[3].

سروشت و ئێستێتیکای خەیاڵ لە دەقدا:

سروشتی خەیاڵ دوو جۆرە، یەکەمیان: خەیاڵێکی (داهێنەرانەیە) لە نهێنی مادە هەستکراو و ناهەستکراوەکانەوە سەرچاوەی گرتووە. دووەمیان: خەیاڵێکی (نووسراوەیە). دیمەنەکان لە یەکتری نزیکدەکاتەوە، پاشان وێنەیان دەگرێت و دواتر لە ئۆپەراسیۆنێکی

تەواو مەعریفی دەیانخاتە چوارچێوەی هزر و خەیاڵگەرایی، دوایی شاعیر کۆی وێنەکان لەناو چوارچێوەکەدا بە ڕوواڵەت و جۆری جیاواز ڕێزگاریان دەکات و بە شێوەی وێنەی شیعری دەیانهێنێتە دەرەوە.
لە کردەی شیعرنووسیندا هەر دوو چەشنی خەیاڵەکان زیانی نییە، خەیاڵ لە کرۆك و ناوکیدا گەڕان و گەشتێکی شاراوەی باری ناهەستیی و ناهۆشیارییە لە سات و کاتی نادیاردا، ئامادەدەبێت و کەشوهەوای زەین خۆشدەکات و زەمینە بۆ جۆشدانی بیر و ئیحا دەگونجێنێت، خەیاڵ کەشفی شتە پەنهانەکانی پشت تێفکرین و ڕووبەرە فراوانەکانی بابەتە ناهەستیارەکانی ناو گفتوگۆ و ململانێی ئەقڵ و لۆژیکە.
لە دەقی: (سەد و یەکشەوە)ی سەباح ڕەنجدەردا، هەر دوو جۆرە خەیاڵەکان هەن، وەلێ خەیاڵی داهێنەرانەی ڕووپێوێکی زیاتری داگیرکردووە و دەسەڵاتی خەونبینیەکەی زاڵە بەسەر خەیاڵە نووسراوە ئامادەییەکاندا.

(شار باخچەی ئاژەڵی دڕندەیە
بۆ ئاگایە لە ئازار و برین زیاددەکات
دێمە سەر سینەی شکۆمەند و پڕ هاوارت
ئەی گومەزی هەوێنی تاج و ڕەنگی دڵ
قومرییەك لەناو چوارینەکانی باباتاهیر
تێر دانی ئەفسانەی خوارد
بەناوچەوانی خانووەکەمان نیشتەوە
سەرباڵی نان و ئاوە
لەسەر باڵدا ژیان
ئەڵقەی بەختی خەواڵووی حاجی قادری کۆیی دەسووڕێنێ
ئەرێ چاوی گای ناو سێرك دەبێتە
لیستی ناو کتێبی کتێبخانەی گشتی یان نا
چاو ناودەنێین دەشتی قوربانی
کە هەمیشە لێوڕێژە لە تاسەی سەوزبوون و دەنگی خۆشی مام زۆراب) ل: 31

وێنەی:

(شار باخچەی ئاژەڵی دڕندەیە
بۆ ئاگایە لە ئازار و برین زیادەکات) ل: 31

وێنەی:

(قومرییەك لەناو چوارینەکانی باباتاهیر

تێر دانی ئەفسانەی خوارد
بەناوچەوانی خانووەکەمان نیشتەوە) ل: 31

لە هەر دوو وێنەی سەرەوەدا نموونەی خەیاڵی نووسراون، شاعیر زۆر ناچێتە قووڵایی خەیاڵەکانی و وێنە ناهەستییەکانی پەرتەوازەی ناکات، بە سادەیی خەیاڵ دەنووسێتەوە، تەنیا (شار) دەگوازرێتەوە ناو بوار و کایەی خەیاڵێك، کە بووەتە (باخچەی ئاژەڵی دڕندە) و (قومری)یش لەناو چوارینەکانی باباتاهیر دانی خواردووە، پاشان بەناوچەوانی ماڵەکەیان نیشتووەتەوە و بووەتە هۆی نووسینی شیعرە بەناوبانگەکەی حاجی قادر (بەختی خەواڵوو)، کە هێمایەکی گەشی شیعری تاراوگە و نەتەوەییمانە.

وێنەی:

(ئەرێ چاوی گای ناو سێرك دەبێتە
لیستی ناو کتێبی کتێبخانەی گشتی یان نا
چاو ناودەنێین دەشتی قوربانی
کە هەمیشە لێوڕێژە لە تاسەی سەوزبوون و دەنگی خۆشی مام زۆراب) ل: 31

لێرە (چاوی گا) چەندان وێنەی جۆراوجۆری تەجریدی پێکهێناوە، خەیاڵەکانی ئاڵۆز و فرەمانان، میتۆدی ئەفسانە و هونەری شێوەکاری و مێژووی پێکەوە گرێداوە، بابەتی هەوێنکردنی چەند مژارێك ئاشکرادەکات، (چاوی گا) ڕەنگی ڕەشە گرێیداوە بە مێوژە ڕەشەی مام زۆراب، لە چاوی گاوە خەیاڵی فڕیوەتە سەر ڕۆژانی منداڵیی، کە لە قوتابخانە لە کتێبی ئەلفوبێی کوردی ئیبراهیم ئەمین باڵدار مێوژی مام زۆرابی خوێندووە. هەر لەم خەیاڵەش چووەتە لای هونەری شێوەکاری وێنە تەجریدییەکانی: (سلڤادۆر دالی) کە لە چاوی گاوە دیمەنی فرە مانایی و هاودژە مانایی خوێقاندووە. ڕەنگبێت شیعرە بەناوبانگەکەی شاعیری عەرەب: (علي بن الجهم)ی هاتبێتەوە یاد بە ناوی: (عیون المها)، ئەم شیعرە پێیەتی لە ئەفسوون و نهێنی جوانی و فانتازیای خەیاڵێکی بە پیت و جیهانبینی ڕۆشن، تەنیا لە چوار دێرەکانی کۆتایی ئەم شیعرە، کە نموونەی خەیاڵێکی داهێنەرانەیە، (دەق) واڵایە بۆ شرۆڤە و لێکدانەوەی دیکەش، کە لەوانەیە لە ئاییندە ئاماژەی کەشفەکانی بدات.

(بۆ پێکهاتنی وێنەی شیعری The Poetic Image هەر دوو ڕەگەزی زمان و خەیاڵ کارلێکێکی کیمیاگەرانە لەنێوانیاندا دەسازێت، لە ڕوویەری ئاوێتەبوونیاندا هزر (فیکر) ئامادەکاری پێشوەختەی خۆی کردووە، بۆ

هزر هیچ وێنەیەك لە خەیاڵدا دروست نابێت، بۆ وێنەش شیعر کامڵ نابێت، (زمان)یش هۆکاری بەرجەستەکردنی وێنەکان لەئەستۆدەگرێت، ئەمەش ئەو تیۆرەیە کە: (ئەرستۆ) لەبارەی پێکهاتەی وێنەی شیعری خستوویەتیە بەر دیدە:

وێنەی شیعری هزر + زمان + خەیاڵ

وێنە شیعرییەکان جەستە و ڕۆح و جەوهەری دەقن، هیچ کام لە دەقێك ڕەوایی و تەندروستی بۆ ناگەڕێتەوە، مەگەر لە بنیادیدا چەند وێنەیەکی شیعریی جێگای خۆی نەکردبێتەوە)4. ئەرکی خەیاڵ لە کارە داهێنراوەکاندا ئەرکێکی ناوەندگیرە، بەبێ گەرمکردنی خەیاڵ و جۆشدانی، هەستە دیار و نادیارەکان ناچنە ژێرباڵی دروستکردنی پیت و هێڵ، کە ئەمانیش شاعیری بە ئەزموون و فیکرڕۆشن زوو هەستەکانی دەبنە هاوکار و پاڵپشت بۆ ڕاوکردنی خەیاڵەکانی.
مەزراندنی (تەوزیفکردنی) کلتووری کوردی لە دەقە نوێخوازەکانی شیعری کوردی، ڕەهەندی جیاجیای وەرگرتووە، لە شیعری: (کۆشك) بەو خەون و دیدە خەیاڵاوییانەیەوە چووەتە ناو کۆشك و چەند پاژێك لە شیعرەکەی لە گفتوگۆی ناو کۆشکەوە گواستووەتەوە:

(پیاوێك بە ناوی نالی چووە کۆشکی میرنشینی بابان
کەس لەوێ نەبوو
کەس لەوێ نەمابوو
لە پێناوی خەون بینینێك مایەوە
سەری لەناو پەنجەرەیەك دانا و خەوت
بەیانی وەك هەموو بەیانییە ڕوو لە خۆرەکان
زوو لە خەو هەستا
لەسەر گردی بەرانبەر کۆشك
درەختی حەفت بەری ڕواند
بە سالمی گوت بە حەبیبە بڵێ بمبوورێ زۆربەی ژیانم
لە ڕواندنی ئەو درەختە بەختکرد و ئاوی حەفت جێگەم هێنایەوە سەری
بەچی دەچێ و دەبێــتە چی
کە یاداشتی بزربوونی دوازدە سوارەی مەریوان
لە توێکڵی میوەکانی نەنووسرێتەوە
دەنا درۆیە وشکی کەن درەخت نییە) ل: 69

هەڵچنینی هزری کلتووری (بەشە زیندووەکەی) لە ئەدەبیاتی کوردیمان بە گشتی و لە شیعری کوردیمان بە تایبەتی، داهێنانی ئەمڕۆی نووسەر و شاعیران نییە، دەمێکە ئەو کردار و خولیایە هەبووە، هەر شاعیرێك

بە جۆرێ وزەی خۆی بۆ بڕستکردن و ڕەسەنگەرایی خستووەتە ناو پڕۆژەکەیەوە و قسەیەکی لێکردووە.

ئەو دەقە، (کۆشك) بە دید و خەیاڵێکی تەواو جیاواز داڕێژراوە، لێرە شاعیر زمان و فۆڕم و مەبەستە کلتوورییەکەی بە چاودێرییەکی زۆرەوە خستووەتە بەر خزمەتکردنی (مەبەست)، کە ئامانجی شاعیر تێیدا جیاکاری بینینە لە کلتوورە کۆن و تازەکانی میللەتەکەمان. لەم دەقەدا تەجاوزی کارە دیکۆمێنتاری و ئەرشیفییەکان کراوە، بە زمانی نوێ و جیهانبینی فراوان و فۆڕمی پتەو چوونەتە خزمەت کاراکردنی کلتوور و نیشانکارەکان تەواو دوورن لەو مانا بەخشییەی نیشانکراوەکان بە تەمان لێیان نزیکببنەوە.

مەزراندنی کلتوور تەنیا شکۆدارکردنی کلتوورەکە نییە، بەڵکو دنیایەك مانابەخشی لە دیدگەمان دەخرۆشێنێت، وادەکات بە چاوی فەلسەفیەوە سەیری کەسایەتییە کلتوورییەکانمان بکەین و وانە و واتای نوێیان لێوە فێرببین. نالی و حەبیبە لێرە تەنیا دوو کەسایەتی نین، یەکیان شاعیر و ئەوی تریش دڵخوازەکەی، ڕەهەندە فەلسەفییەکانی پەیوەندی نێوانیان گرینگە، کە دنیابینی و ژیاندۆستی و مرۆڤایەتییە.

چوست و چالاککردنی کایەی ئەندێشە و جووڵاندنی بە هەموو لایەکدا ئەرکێکی دیکەی خەیاڵە، بۆ ئەوەی جووڵە و هێزێکی دینامیکی بە هەست و نەست و زەینە دامرکاوە نیشتووەکانی ناو خولگەی ئەندێشە ببەخشین، دەبێت خەیاڵ چالاك خۆی بنوێنێت و هەموو جۆرە هەستەکان بکەونە خۆیان، چونکە خەیاڵ دیدگە و بیرەوەری تیژتر دەکات. لە ڕێگای هەستی بینین و گوێگرتن و ئاخافتنەوە ناوەندێك لە خەون و خەیاڵ ڕەوایی بە دەروونڕۆشنی خود دەدات بچێتە ناو گەشتی چنینەوەی خەیاڵ.

(پاسترناك) پێیوایە لە بنچینەدا شاعیران لاڵن توانای قسەکردنیان کەمە، لە ڕێگای گوێچکە و چاوەکانیان وێنەی خەیاڵەکانیان بەرجەستە دەکەن و لەگەڵ سروشتدا دووانەیەکی ناهۆشیاری و نامیتافیزیکی هاوبەش فەراهەم دەکەن، کە کاری ئەوەبێت وەك ماتۆڕ و دینەمۆیەك هەمیشە هێز و وزە بداتە سەرووی خۆی، کە هەست و ناهەستە ئامادەکراوەکانی خودە جۆشێنەرەکەیە: 5

(وڵاتێك لە شەڕێکدا کە نامەی
جەنگاوەرەکانی دەبووە مێژووی ناونان لە ئاگرێك نەوەك بکوژێتەوە
قۆزاخەیەکی نەترووکاوی بردەوە سووڕی ژیانی جەلالی میرزا کەریم
لەو بەیانییە تەواو بوو کە برایەکان
کفنیان بۆ درەختە مەست و بەردارەکانی هەولێر دەبڕی

كفن لەو كاتەدا دوو ڕەنگ بوو
كفن لەو كاتەدا گيرفانی هەبوو
ئيدی هەوا لە ژوورەكەيدا جێگۆڕكێی نەكرد) ل: 14

كاتێك هۆش و نەست تەواو دەڕەنجێن لە دەوروبەرياندا، سۆزێكی ئەفسوناوی باڵی دەكێشی بەسەر سەرجەم كايە مرۆييەكاندا فەرمانی بزاڤ و چوستكردنی دەدات. ناخ و خەياڵ بۆ ئامادەبووان و بەرهەمهێنانی پەچەكردار، شاعير چالاكانە خەياڵەكانی بەسەر چەند پاژێك لە بابەتی ئەم دەقە دابەشكردووە، هەر لە كۆچكردنی جەلالی ميرزا كەريم لە هەولێر و ئاشووبی شەڕی ناوخۆ و دروستبوونی كەشوهەوايەكی نائارام و بێهوودەيی و ژيان ڕاوەستان و كارەساتە جەرگبڕەكان، هەموويان گەشتی خەياڵێن بەسەر يەكەيەكەی وێنەكانی ناو ئەم دەقە، كە مۆركی شاعيرێكی خەياڵ دەوڵەمەندن، لە هەمان كاتدا كاردانەوەن بۆ ئەو ڕووداوانەی لايەكی هاوكێشەی خەياڵ دەگرنەوە.
چۆن خەياڵ ئەو چركە شيعرييانە دەقۆزێتەوە، كە شاعير تێياندا پەيوەندييەكی ڕاستەوخۆی بە كارتێكردنی نێوانيانەوە هەيە؟ فەزای خەياڵ فراوانە و چەندان تەنی درەوشاوە لەسەر شێوەی گەرديلەی خەياڵە بچووكەكان لەو ناوەندەدا بەريەكدەكەون، لە ئەنجامی كۆی ئۆپەراسيۆنە هاڕمۆنييەكانی ناهەستی و ناهۆشياری ناو كايەی دەق. چەند چركە شيعرييەكی ئامادە (لحظة شعرية) دەست شاعير دەكەون و خێرا هەستەكان بۆ ڕزگاركردنيان لەو ناوەندە خرۆشاوەدا دەيانخەملێنن، كە جيوە ئاسا هێندە تيژ و سرك و خزن زوو لەناو زەيندا كەمڵ دەكرێن و دەبنە ئەو وێنە شيعرييانەی كە لە منداڵدانی خەياڵەوە پيتێندراون و بە شێوەی كۆرپە (وێنەی شيعر) چاو بۆ ژيان دەترووكێنن.
(تۆبۆفيليا (Topophilia) ڕۆڵێكی خولگەيی و كێشكار دەبينێت لە فراوانكردنی ڕووپێوی خەياڵی ناو دەقە خەونبينەكان)6.

(بەو نيازە پەنجەرەكەم كردەوە
با بێتە ماڵەكەمەوە كەمانچە بژەنێت
درەخت گۆرانيبێژ و خاووخێزانيش كۆرس
كەلوپەليش گوێگر
ئەستەمە لە ماڵێكدا دەنگ ئاواز نەڕسكێنێت
كاتژمێری هەڵواسراو
كات نەكاتە ئادەميزادێكی درۆزن و فريودەرە
مۆمم لە هەموو پەنجەرەی ژوورەكانی ماڵم داگيرساندووە و گۆرانی دەڵێم

سڵاو لە ئاڵای وڵاتەکەم سێبەرەکانی تێکەڵ نەکرد
بەختیار زێوەر گوڵی سەربەستی لە دەستی نزیك خستەوە
لە کۆڵانەکاندا بڵاوی کردەوە
درەنگ گەیشتە ماڵی خۆی
بۆنی تێدا نەما) ل: 107

(کاتژمێر) ناونیشانی ئەو شیعرەیە هەر بە مەبەست ئەم ناوەی هەڵبژاردووە، کە هێمایە بۆ کات (الزمن)، بە هەر سێ جۆریەوە ڕابردوو، ئێستا، ڕانەبردوو، ئەم شیعرە ناوەڕۆکەکەی دوو مژار دەپێکێت.

یەکەم: کات و ئەو ماوەیەی کە کارەکانی تێدا ئەنجامدەدرێت، یان ئەنجامدراوە، یان ئێستا کاریگەرییەکەی دەردەکەوێت.

دووەم: غەریبی و گەڕانەوە بۆ ڕۆژانی ڕابردوو (الحنين الى الماضي). خەیاڵ پەیوەستە بە کات و کردار و شوێن، زۆرترین چەشنی خەیاڵێك، کە شاعیران خولیا و هۆگری ببن، ئەو ڕووداوە خۆش و ناخۆشانەیە لە ڕابردوودا ڕوویانداوە و کاریگەری بەسەر زەینی شاعیرەکە ماوە، لە شوێنێکدا بەجێماوە و وەك کارێکی لەدەستچوو حەسرەتی بۆ هەڵدەکێشێت.

شاعیر: (گوڵی سەربەستی)ی بەختیار زێوەر دەکاتە پرسی خولگەیی و لەوێوە پەل بۆ بیرهێنانەوە لە ڕێگای خەیاڵگەراییەك، بەسەر ماڵێکی هونەردۆست و دەنگی گۆرانیبێژان و خودی شاعیرێك، کە خاوەن شیعرێکەیە هێمای شیعری بەرگریی و بەرخودان و مانەوەی نەتەوەیەکە، دەهاوێژێت و بنیادی دەقەکەی پێ دروستدەکات.

دیمەنە خەیاڵییەکان پێکەوە گرێدراون و سەربردەیەك، لە شارێکی وەك سلێمانی و لە زەمەنی بەختیار زێوەر و بارودۆخی سیاسی ئەو سەردەمە دەگێڕێتەوە، ئاهێك بۆ بەسەرچوونی بۆنی خۆشی گوڵی سەربەستی دەکێشێت، کە خاوەنەکەی تێر بۆنی نەکرد، ئەو گوڵەی هێمای ڕۆژی سەربەخۆیی و ئازادی نەتەوەی کوردە، بۆنی بەسەر هەموو کوچە و کۆڵانەکانی شار پرژا، بەڵام شاعیر نەیتوانی بە دڵی خۆی بۆنی بکات و بە یادی ئەو شیعرە ڕۆژانی ئەمڕۆی باری سیاسی دەهێنێتە ناو گرتە و دیمەنی ئەمڕۆکەمان و بە تێکەڵکێشییەك مەبەستەکەی دەداتە خوێنەرانی.

شاعیری (سەد و یەکشەوە) لە زۆرینەی دەقەکانی ناو ئەم کۆشیعرییەدا بە هەناسەی غەریبی و ئاخ هەڵکێشان بۆ ڕابردوو دەقەکانی ڕەنگڕێژ بە نۆستالیژیا کردووە و تێیدا لە بەرجەستەکردنیان ڕەگاژۆبوونێکی هەستیی و هۆشیاری ساغبووەتەوە.

چۆن خەیاڵ پێدەگات و فشاردەخاتە سەر کردەی چالاککردنی مێشك و

دەرهاویشتەکانی لە ڕوانگەی زەین و نەست و حاڵەتی ناهۆشیارییدا، چ ڕۆڵێك وەردەگرێت؟
لە شیعری: (سوپاس) ئەو وێنەشیعرییانەی لەو دەقەدا هەن پێمان دەڵێن بوونی (ڕووداو) بۆ دروستبوونی (فشار) چەند گرینگە، کە خەیاڵ لەو کردارەدا چەشنی پەین و کیمیایە بۆ بەپیتکردنی زەوی و زۆربوونی بەروبووم.

(باران لە دەرگای زەمین دەدا
گیای ڕووخۆش لێی دەکاتەوە
کەروێشکێك دەچێتە نزیکی
سمێڵی لەسەر و پرچی دەسووێ
سوپاس بۆ نان و نمەکی خودا
بە دڵێك بە ڕێگاوە دەڕوات
کە دڵ لە دڵدانی لەدوا نییە) ل: 16

هێزی پاڵنەری (ڕووداو)، فشار دەخاتە سەر بیر و هۆش و ڕێکیان دەخات بۆ خۆهەڵکوتانە ناو بواری گەورەکردنی خەیاڵ و لە ئەنجامی ئەو تەوژم و فشارانە، خەیاڵ دەتەقێتەوە، چونکە لە دۆخی ئاسایی و چەقبەستووییدا خەیاڵەکان بەر هۆش و نەست و حاڵەتە ناهۆشیارەکان ناکەون، دەبێت بەریککەوتنێك ڕووبدات تا خەیاڵیش گورجوگۆڵ ببێت بە بەرکار و فرمانی خۆی بکەوێت.
تا (باران لە دەرگای زەمینی نەدا) هیچ کردارێکی زەینی لەسەر دروستبوونی وێنەی دێری دووەم (گیای ڕووخۆش لێی دەکاتەوە) دروستنەبوو، ڕووداو (باران) و (گیای ڕووخۆش) ئەو فشارەش دەبێتە هۆکاری لێکردنەوەی باران، پاشان خەیاڵ لە دێرەکانی دواییدا فراوانتر و زنجیرەیی پێکەوە دەبەسترێنەوە، بێ هۆکاری جووڵاندنی خەیاڵ، دەق لە بنیادی ناوەوەی خۆیدا ئەو سیستماتیکە دراماییە لەدەستدەدات، کە بۆ گێڕانەوە (السرد) حاڵەتێکی پێویستە و یەکێکە لە هۆکارە سەرەکییەکانی مانابەخشی لە دەقدا.
بنیادنانی دەق، کردەیەکە هەمیشە بە کراوەیی کۆتایی دێت، هیچ ڕستەیەك لەناو وێنەی شیعریی بە دانانی (نیهاد) بۆ (گوزارە)، یان بەپێچەوانەوە، مانای تەواوی نادات، دەکرێت دەق بەوە بچووێنین پارچەیەکە لە کریستاڵ، پارچەی بچووکی دیکەی لێ کەمبووەتەوە، ئەمە بۆ ناوەندی ئەو بیرۆکەیەمان دەبات، کە گوزارشتە شیعرییەکان تەواوبن، یەدەگی دەربڕینە پەخشانییەکان دەستپێدەکەن، واتە: شیعر لە دەقی ئەدەبییدا بە تەنیا گوزارشتبڕ نییە، پەخشان هاوکاری گوزارشت و دەربڕینەکانی دەکات، بۆیە: (ت. س. ئیلیۆت) دەیگوت:

(مەحاڵە بە پێی و بە تەواوی بە زمانی شیعر ئەو دەقە بنووسم، کە دەمەوێت تەواوی بکەم)7.

هەر وەختێك دەق هێزی کرانەوەی بۆ خرایە سەر پشت و سەربەستی خۆی لە گوزارشتە خەیاڵییەکان وەرگرت، شیعر وزەی لە خەیاڵ پێدەگات، خەیاڵ بۆ تەواوکردنی بنیادی چوارچێوەی خستنەناوەوەی دەق پەنا بۆ (زمان) دەبات وەك گوزارشت، جا بە شیعر بێت، یان پەخشان، یان پەخشانە شیعر، لەم حاڵەتەدا بازنەکانی خەیاڵ شەپۆلدەدەن و لەگەڵ میکانیزمی کارلێکردنی هەستەکان، گوزارشتیش ئەڵقە بەدوای خۆی دروستدەکات، تا بنیادی دەق دەنووسرێتەوە، چەندان جار شاعیرەکە ئەڵقە گوزارشتەکانی دەگۆڕێت، ڕووبەری دەق دەبێتە ئامێزگری چەندان وێنەی خەیاڵی تەواونەکراو.

(سوپاس و دروود بۆ ئازارەکانی ژیان
مرۆڤ دوای مردن
پێویستی بە چوونە بەهەشتە
جێگەلە بباتە بن درەختی ئومێد و نەمری
میوە لە شکۆمەندی دوای زەردەخەنە زیاتر نییە
خودایە ئاگرێکم بۆ دەستنیشان بکە
چاوی هەموو بینینەکان بنووسێت
دڵم دەتوێنمەوە و گوێڕایەڵی دەبم
مردووەکان بە چ شێوەیەك دەگەڕێنەوە سەر زەوی) ل: 80

شاعیر خۆی لە پراگماتیکیی دووردەخاتەوە، بەدوای بازنە یەك بەناو ئەوی دیکە چووەکان دەکەوێ، لەهەر وێنەیەکی شیعر وێنەیەکی دیکە دروستدەکاتەوە، تا دەگاتە وێنەیەکی خەیاڵی گەورەتر، پێش ئەوەی پشووبدات، سەرلەنوێ خەیاڵی دەیباتەوە بۆ شوێنێکی دیکە. لەوێش بازنە بەناویەکترچووکان دەکاتەوە، تا کۆتایی دەق دەبێتە خاوەنی چەندان بازنە، بێئەوەی دەق لەڕووی بنیادنانییەوە تەواوبێ، جا لەو پاژە شیعرییەی کە تەواونەبووە، بزانە خەیاڵ چۆن بۆ شوێنێکی دیکە و مەبەستی دیکەی جیاوازی دەبات:

(کاکەی فەللاح بە پشوویەکی ئارامەوە لە سەنگەردا هاتەدەرێ
نەختێك ڕاما و گۆڕەپانی بەردەمی کردە بەردەنوێژ
بە قووڵایی وێنە ڕەش و سپییەکانی خۆیدا هاتوچوو
قەڵەمەکەی بە ئەسپایی لەسەر شووشەی لامپا دانا
بەرەو گۆڕ هەنگاوی خۆشکرد
گۆڕ سەنگەری شۆڕشگێڕانە
نووسینەکانی ڕوومەتی کێلیش بزەی واتادارن) ل: 80

ئەو كات شیعر شێوەی خەیاڵی میكانیكی وەردەگرێت، ئەگەر لە جووڵەكردنێكی هەمیشەییدا فۆرمەڵەكرابێت، دەقی: (خەیاڵی میكانیكی) ئەو دەقانەن بە هەموو لایەكدا نەست و هەستی ناهۆشیاری بڵاوە پێدەكەن، چەندان وێنەی جۆراوجۆری خەیاڵ دروستدەكەن، پاشان دەگەڕێنەوە چەقی مەبەست (ناوەڕۆكی دەق)، ئەو مەبەستە ئەوەیە، ناوەڕۆكێكی پان و بەرینە، هیچ نیشانكار و نیشانكراوێكیش تێیدا جێگای نابێتەوە، تانوپۆیەكن لە یەكتردا جیابوونەتەوە و بەدوای یەكتركێشكردن ناگەڕێن، تەنیا خەیاڵبینییە دەتوانێت وزەی شاعیر بەرەو ئەو مەدایە ببات، شاعیران تێیدا لە خولگەیەكی كراوەی فرەجەمسەر مانا دروستدەكەن و دەیانخەنە ناو بەرگی خەیاڵەكانیان. ئەندازەی بنیادنانی دەق لای: (سەباح ڕەنجدەر) پلانداڕێژی پێشوەختەی بۆ نەكراوە، ڕاستەوخۆ و سرووشئامێز دەچێتە ناو كەشوهەوای شیعر و دۆخ بۆ خۆشكردنی خەیاڵ دەڕەخسێنێت، پشتبەستن بەو چركە ئیلهامبەخشانەی لەگەڵ خۆی دەیبەن بۆ ڕووبەری سەرگەرمی و كەڵكەڵەبوون و خرۆشاندنی ناخ و هەڵاویسانی هەستەكان، ئەمەش لەلایەك بارێكی پۆزەتیڤە، شاعیری قاڵبداڕێژی لێ پەروەردە نەبووە، شیعرنووسێكی حازربەدەستی لێدەرناچێت، لەلایەكی دیكەشەوە بارێكی نێگەتیڤە، زۆرجار خەیاڵەكان دەیگەڕێننەوە ناو ئەو بوارە خەیاڵاوییەی چەند جارێكی دیكە لە هەمان شوێندا وێنەی نزیك بە وێنەكانی پێشووی لێچنیوە، بۆیە فۆرمی هەندێك لە خەیاڵەكانی بە یەكتری دەچن و هەمان مۆركی شیعری كۆنی پێوە دیاردەبێت. لە جیاتی: (كاكەی فەللاح) هەر ناوێكی دیكەشی دانابایە، هیچ لە وێنەی خەیاڵە شیعرییەكە ناگۆڕێت.

(خەیاڵی كراوە، وەك دەقی كراوە (النص المفتوح) وایە، لەو ساتانەی شاعیر دەیەوێت كەرستەكانی بنیادی خەیاڵە شیعرییەكانی بە كەرستەی هونەری دیكە دەوڵەمەند بكات، پەیوەندیكردن و سنووردارکردنی سرووش و سۆزی ببەزێنێت و بچێتە ناو خولیا و حەز و ویستێكی هونەری شیعری تازەوە، خۆی بۆ ناو مێرگێكی سەوزتر و تەڕتر بخزێنێت و چێژ بگۆڕێت، پەنا بۆ پاشخانە ڕۆشنبیرییەكەی دەبات، دەبینین دەست بۆ خەیاڵی میوزیكی و گۆرانیگوتن و تابلۆكێشان و شانۆگەری و فیلمسازیی … تاد)8. دەبات، چەمكی مەعریفەگەرایییەكەی هاوكاری دەكات، بەو كەرستانە دەچێتە ناو خولگەی خەیاڵی نوێ بۆ هێنانەكایەی وێنەی شیعری نوێ.

جار هەیە هەر یەك لەو هونەرانە بە جیا سوودی لێوەرگرتووە لە مەزراندنی شیعرێكیدا، جاریش هەیە چەند هونەرێك پێكەوە لە دروستكردنی پەیوەندییە خەیاڵییەكانیدا ئاوێتەی یەكتری دەكات و پەلكەزێڕینەیەك لە هونەر لە شێوەی خەیاڵی شیعری لە فەزای داهێنان

و فانتازیادا پێکدێت. نموونە لە شیعری: (دڵتەنگی) دەبینین لە وێنەشیعری: (حەمدی) شاعیردا زۆر جوان پەلدەهاوێت بۆ: (کاوێس ئاغا)ی لاوکبێژ و لە دوو وێنەی شیعر و هونەری گۆرانی و لاوکبێژیدا تابلۆیەکی (وێژەیی-هونەریی) دەخوڵقێنێت، ڕاستە دوو وێنەی خەیاڵی لە یەکتر جیان لەڕووی ناوەڕۆکدا، بەڵام دەقێکی کراوەی بۆ فەزای شیعرەکە ڕەخساندووە. جێگای کەرستەی هونەریشی تێدابێتەوە و پەنجەرەی دەقەکەی بەسەر پشتەوە واڵاکردووە.

(هەر ڕێگایەك وێڵبوونێکی بەدواوەیە
وێڵیشە دەتگەیەنێتە قووڵایی گیان
دوای لەدایکبوونی حەمدی
خوێن لە ناخی چۆ ڕژا
زەوی بە شەونم تەڕ بوو
ڕۆژ نیوەی تەمەنی بە دیار زەویەوە ڕادەوستێت و دادەمێنێت
شتێك بدزڕێتەوە
نەیدۆزییەوە
لە ئاوابووندا دڵتەنگییەکانی بەدی دەکات
هەر کێ دڵم بڕەنجێنێت
خانمی شیعر و هەولێر و نەوای کوێستانان خاڵخاڵ دەملاوێننەوە
کاوێس ئاغاش مۆڵەتم لە مەرگ بۆ وەردەگرێت
گوێ لە داستان ڕابگرم
شکۆی خودا لە دەوروپشتم ئاڵایەکە هەڵدراو
سێبەری بەسەر برینی قوربانییەکاندا دەکێشێت
چاوی بێداری و نەسرەوتن دنیای پیشاندام) ل: 90

لە چرکەی هۆشیاری و خۆلێکترازاندنی خەیاڵەکانی، دەچێتە باری ئاگایی و هەستکردن بە دەوروبەری، بۆ لاوانەوەی خۆی لە هەر گریمانەیەکی دڵشکاندنی، پەنا بۆ شیعر و هەولێر و کوێستانان خاڵخاڵ دەبات، (گاستۆن باشلار 1884 – 1962 لە بیردۆزەی (فانتازیای شوێن)دا گوتوویەتی: (شوێن پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی باری سایکۆلۆژی و نووسەر دەردەخات، ئەو شوێنەی هەمیشە حەزدەکات لە ناویدا بە خەیاڵ، یان لە ڕاستیدا بژیێت و هەمیشە فیکر و زەینی لەسەرە و خۆشیدەوێت) کە (هەولێر)ی شاری شاعیرە، ئەمە بەو مانایە دێت، خەیاڵ ڕووی ئاگایی و شارییش دەیگرێتەوە، هەموو خەیاڵێك تەنیا وەهم و سەرابێکی تەمومژاوی نییە، بەڵکو هۆکارێکی زیندووە لە (تۆبۆفیلیا – Topophilia) کە هەمیشە گەڕانەوەیە بۆ ئەو جێگایانەی لە دەروونتدا بە نەمری دەمێننەوە)9.

زمانی خەیاڵ لە دەقدا:

(مالارمێ) دەیگوت: (من بە قەڵای پۆڵایینی (زمان)م، خۆم دەپارێزم. هەر وەختێك ژەنگوژار بنیشێت، گەڕانەوەش بۆ بەکارهێنانی زمانی هێز دەرگای قەڵا پۆڵایینەکەمە)10. زمان لەناو کایەی شیعردا ڕۆڵی هێز و درەوشانەوەی داهێنان و هاوسەنگڕاگرتنی هەموو بنەما و مەرجەکانی شیعر نمایشدەکات، گرینگی و کاریگەرییەکەی لە دەغدەغەدانی خەیاڵدا فراوانتر و چوست و چالاکتر پەرەدەستێنێت، بۆیە وروژاندنی خەیاڵ، بەهێزبوون و پاراوترکردنی زمانی لێوە بەدەستدێت، بە ئەزموون سەلمێندراوە، تا زمان کاریگەرییە پۆزەتیڤەکانی بکەونەکار، شیعر توانای خۆنوێکردنەوەی لە وشە و دەستەواژە و هێما و زانستە زمانییەکان بە گشتی، دەوڵەمەندتر دەبێت و کاراتر دۆخ بۆ نەشونمای پێش و کارتێکردن لە نێوانیاندا گەرمتر دەبێت.

هەر دەقێکی هونەریی بە (شیعر)ەوەش، دوو ئاست پێشکەشدەکات.

یەکەم: ئاستی هەواڵبەخشی.

دووەم: ئاستی هێمابەخشی.

ئەوەی دووەمیان بە ناڕاستەوخۆ ڕووماڵی زمان دەکات، بەرگێك لە تەم و دیدە ناڕۆشنی پیشاندەدات. ئەو هێماگەرایییە، شرۆڤە و شیکردنەوەی دەوێت، هەموو جارێك بە ئاسانی ناگەیتە ئەو ڕادەیەی بتوانیت کۆدەکانی هێماکان بکەیتەوە، سیحری سیحربازەکە بەتاڵ بکەیت، بۆیە لە دەقی هێمابەخشی، خوێنەر هەندێکجار ڕەخنەگرانیش، دووچاری سەرئێشەی ناتێگەیشتن لە مانای هێماکانی ناو وێنە شیعرییەکان دەبن، بڕێکجاریش هێدمە و بەدحاڵیبوون دەگاتە دۆخی بێزاریی و دەستهەڵگرتن لە گەڕان بەدوای مانابەخشین، فڕێدانی سەرتاپای دەقەکە.

زمان لە دەقی: (سەد و یەکشەوە)دا، بە هیچ کۆڕجێك لەسەر شێوەی زمانی هەواڵ دانەڕێژراوە و هیچ ڕستەیەك خەبەر و هەواڵی لەگەڵ خۆی نەهێناوە، بەڵکو دەقێکی هێمابەخشی پڕاوپڕە لە سەراسیمە و سەرسوڕمان و تەمومژ و ڕەهەندی ئاڵۆزی بە زەخرەفە هێما نەخشێندراون، خوێنەر بە سانایی ناگەنە مەرامیان بە دەستکەوتنی ماناکان، مەگەر خوێنەری مەشقکردوو و زیرەك و ڕۆشنبیر نەبێت. وشەکان سادەن، ڕستەکان دیارن، بەڵام کە دەگاتە قۆناغی کامڵبوونی وێنەی شیعری، هێماکان دەبنە لەمپەر لەبەردەم ڕوونیی و دوودیوی وێنەکان و جۆرێك لە ناڕوونیی لە کردنەوەی کۆدەکانی (هێما) قورسەکان دروستدەبێت.

ئەمەش خەسڵەت و بنەمای شیعری نوێخوازی و ڕەهەندە زمانەوانییەکانیەتی. (ئەدۆنیس) پێیوایە: (شیعر گەڕان و ڕۆیشتنێکی

هەمیشەییە بەناو نادیاریدا)11. گەڕان و کەشفکردنی شیعری هێماگەر و پڕ سەرسوڕمان و نیگەرانی، پێویستی بە پاشخان و گەنجینەیەك لە (خەون) هەیە تا سەفەری ناو زمان و بنیادی دەقێکی هەڵچنراو لە زمانی سەردەمیانە و جیهانبینی و تێڕوانینی تژی لە ڕەمز و بەها پێشکەوتووەکانی خەونە هاوچەرخەکان بکەیت.

لەناو دەقی سەرکەوتوودا، زمان لە خۆیدا کردەی تێکدان و سەرلەنوێ دروستکردنەوەی زمانەکەیەتی، دۆزینەوەی کانزای بە نرخ، گەڕانی دوورودرێژی ناو خاك و خۆڵ و ژێر دەریاکانی پێویستە، بۆیە بۆ خوێنەری ئاسایی خوێندنەوەی ئەمجۆرە دەقانە ئەرکە و هەندێکجاریش قێزەون.

نموونەی ئەو وێنەشیعرییانەی خوێنەری ئاسایی، یان ڕەنگبێ زۆرێك لە شاعیران و ڕەخنەگرانی ئاسایی نەتوانن هەرچی بکەن و چێژێك لە ماناکانی بەدەستبهێنن، نموونە:

(زیندەوەرێك لەژێر زەوی هاتەدەرێ
هەوایەکی پاراوی هەڵمژی و بەچاو نزایەکی نواند
سوپاس بۆ بۆنی خۆشی پەڕەسێلکە
نەیهێشت ئەستێرە تەماشای ئەو ئادەمییانە بکات
درۆیان بەدەمیەوە کردووە) ل: 103

تۆ بەرانبەر تابلۆیەکی تەجریدی ئاڵۆسکاو بە چەندان ڕەنگی تۆخ و هێمای سەیر و هێڵ و سکێچی بەناویەکتربۆ وەستاوی، دەبێت ئەو (زیندەوەر)ە چی بێت لەژێر زەوی هاتووەتەدەرێ؟ باشە بۆنی خۆشی (پەڕەسێلکە) چ پەیوەندی بەوانەوە هەیە، کە درۆیان لەگەڵ (ئەستێرە)دا کردووە؟ ئەم هەموو پرسیارە ئاڵۆزانە، بۆ وەڵام لە مێشکی خوێنەردا دەخولێنەوە، ناتوانن وێنەیەك خەیاڵ بکەن، کە لێی نزیك بن و لە مانابەخشییەکەی تێبگەن.

(دڵشاد مەریوانی زەنگوڵەیەکی بە دەرگای حەوشەوە کرد
لەسەر پشتی ئاسنێکی سارد نووسی
هەبوو
نەبوو
هەیە و نییە
تابووت ژوورێکی تاریکە
چاوم نوقاند و لە دڵی خۆمدا بۆ شوێنێکی دوورم ڕوانی
شوێنێك بای پەڕە پرچی هەوری لەسەر دەموچاوی هەڵدایەوە
کێڵگەی گەنم گەورەبوو) ل: 99

تەنیا ئەوانەی ئاگاداری چیرۆكی گرتن و زیندانیکردن و پاشان کپکوشتن و گێڕەغەریبی: (دڵشاد مەریوانی)ن، دەزانن ئەم چەند وێنەیە حەکایەتی لەناوچوون و قوربانیدانی شاعیرەکە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە کۆی مانای وێنەکان دەخوێندرێتەوە، ئەگینا گەنج و خوێنەرێکی وەچەی ئەمڕۆ، کە شتێك لەبارەی سەرکردە نەتەوەییەکانمان نازانن، چۆن لەم دەقە بگەن. کاتێك ڕستە و پاشان وێنەکان هێندە تەجریدین زەین و مێشك ماندوودەکەن، وەك ئەوەی لە بەرانبەر پارچەیەك لە (وشەی یەکتربڕ) دامابن و هێماکانیان پێ شیتەڵ نەکرێت.

لە بەرانبەر ئەمەشدا، خۆ دەبێت ئەوەی بیەوێت لە واقیعی شیعری نوێخواز حاڵیی بێت، ئەوەندەش زانیاری هەبێت. خوێندنەوەی ئەمجۆرە دەقانە، سەلیقە و وریایی و مەعریفەگەراییەکی سەرتاپایی دەوێت: (شیمس هینی) گوتوویەتی: (خۆ شیعر دەبێت هەندێك گرانی و تەمومژاویکردنی لەگەڵ بێت، خۆ شیعر خوێندنەوە ڕۆیشتنێك نییە لە بیابان، بەڵکو هەڵزنانە بەسەر لووتکە)12.

هەرگیز مەبەست لە دانانی (وشە) لە ڕستەی شیعریی، مانابەخشی و چێژ و گوزارشتکردن نییە، بەڵکو بەدوای ڕاستی و پەنهانەکان، لە سیمای گشتی شیعرەکانی شاعیری: (سەد و یەکشەوە)دا دەبیندرێت وەك شاعیرە سوریالیستەکان مامەڵەی هزر و زمان و بنیادنانی شیعری ڕەچاوکردووە، فیکر و بابەتی گوزارشتەی ئازاد و زمانی قەتیس و کورتبڕی لە ڕستە و دەستگرتن بە زۆر بەکارنەهێنانی وشە، لادان لە کلتووری سواو و گوێنەدان بە بنەما و ڕەوشتە کۆمەڵایەتییە بۆ ماناکان و فڕێدانی پرسیار بۆ ناو فەزایەکی کراوەی فرە ڕەهەند و شیکاریی، بایەخدان بە ئازادییە فیکرییەکان و نوێخوازگەرایی لە زمان و مۆدێلێکی نوێ لە داڕشتنی بنیادنانی چەمکی شیعریی و سەرکێشیی لە خەیاڵ و ڕەهاکردن لە خەون و گەڕانێکی بێوچان بەدوای ڕاقەی تازە بۆ شیعر و هەڵگەڕانەوە لەو کۆنە سیما سواوانەی نیو سەدەیە شیعری کوردی بە ناوی تازەگەرایی و هاوچەرخییەتی لە بنەمای هونەریی شیعردا گۆڕەپانەکەیان قۆرخکردووە، ئەمەش لەخۆڕا ڕێچکە ناگرێت و چەکەرەش ناکات، بەرهەمیش بەدەستەوە نادات، ئەگەر چەند هۆکارێکی دەروونی و ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئایینی بۆ ناو ئەو سەرکێشییەیان پەلکێش نەکردبێت. کاتی خۆی: (ئەندرێ بریتۆن) دامەزرێنەری شیعری سوریالی لە ئەنجامی بێزاربوون لە هەموو شتێکی باوی جیهان، یاخی بوو، وەك مەلێکی دیل لە قەفەس بە دەست نائازادی و دیلی و کێشە کەڵەکەبووەکانی مرۆڤ، بڕیاریدا ئیرادەی بەهێزبکات و وزە و هێز لە سرووش وەربگرێت و دژی قۆرخکاریی و لاساییکردنەوە و پووچییەکانی ناو مێشکی مرۆڤی کۆن بجەنگێت و قەفەس بشکێنێت، فیکری ڕەها و زمانی نوێ بپشکوێنێت، لە شیعری: (نەترسان) گوزارشتێکی زۆر

نزيك لەم بۆچوونانەی، كە دەیەوێت وێنایان بكات، بە پاڵپشتی (زمان)ێكی نوێ شایستە بۆ نوێنەرایەتی بۆچوونەكانی و سەركەوتنی سەركێشییە پیرۆزەكەی، كە تا سەر ئێسك باوەڕی پێهێناوە و لە خوێنیدا هەڵیساوە:

(لەسەر یەك لە تەختەكانی باخچەی گشتی هەولێر
كەشكۆڵی پێغەمبەرانم بەجێهێشت
بۆ ئەوەی ورە و هێز و توانا بدەمە پیاوێكی دڵشكاو
لە زەوی ڕەق نەترسێت
چەمێك بۆ بەخێوكردنی ماسی و مەلە ڕژایە بەرماڵیان و پرسی
دوژمنان ڕۆیشتن
ئەدی برادەرانی من لەكوێن
ئەم پرسیارە كەمێكی تری ماوە) ل: 105

ئەم شیعرە وەك شیعرەكانی دیكەی، مانیفێستی خود ئاشكراكردنە، خودییەك ڕوو لە ئاسۆ و بەدوای ئاسۆ دەگەڕێت و لێشی نادیار نییە، لە هەر بارودۆخێكدا ئەگەر زمان ئامانجی كەشف و دۆزینەوەی بەرگی نوێ و كەناڵی نوێ و ڕایەڵی بە یەكەوە بەستنەوەی، داهێنانی هێنایە ئاكام، ئەو زمانە دەكەوێتە باری توندوتۆڵكردنی ڕەسەنایەتی و خۆجیاكردنەوەش لە (لاسایی)، زمانی شیعری: (سەباح ڕەنجدەر) هەم زمانێكی تەواو هاوچەرخ و ڕەگداكوتەرە، هەم زمانێكی تایبەتمەندە، كەسی دیكە لە شاعیران ناتوانن لەم مۆدە زمانە نزیكببنەوە. (زمان) بووەتە پردی بنیادنانی جیهانبینی تێفكرین بۆ كلتوور و پیادەكردنی داهێنان و بەكارهێنانی میتۆدی نوێ بۆ چالاكتركردنی هزر و هاوچەرخبوونی زمان.
مەبەست و ئامانجی شاعیر لەمەدا دەیەوێت ڕواڵەتی نوێی داهێنەرانە بۆ گوزارشتكردن لە ناوەوەی زمانە خۆجێییەكەیدا بدۆزێتەوە و نمایشی بكات، بەو مانایە نا، تەنیا جیاوازبێت لەگەڵ شاعیرانی دیكە، چونكە ئەوانەی ویستوویانە لەگەڵ هاوپێلەكانیان لە شیعردا جیاوازییەك بدۆزنەوە، جگە لە (زمان) دەبێت پڕۆژەی مەعریفەگەرایییەكی هێندە دەوڵەمەندی هەبێت دەرگای گفتوگۆی بۆ گۆڕینەوەی كلتوورە جیاجیاكان كردبێتەوە، ئامادەش بێت لە شاعیرێكی: (ئاسایی) بگۆڕدرێت بۆ شاعیرێكی بە: (ئەزموون)، كە فشارەكانی سەری كاری لێنكەن و لە كۆششی داهێناندا بەردەوام دەبێت. ئەوەی جێگای سەرنجمانە، (زمان) گرفتی سەرەكی خوێنەری كۆشیعری: (سەد و یەكشەوە)یە، چونكە شاعیر لە ئەنجامی مەزراندنی وشە بۆ جێگای شیاویدا، جۆرێك لە ناڕوونی لە مانای وێنەكان

دروستدەبێت، هەورێکی سپی لە چەشنی تەمومژ بەسەر کەش و دۆخی (مانا)ی شیعرەکە کێدەبێتەوە، بەرجەستەکردنی وشە لە ڕستەدا هەرگیز لای شاعیر بە دەستی ئەنقەست و گەمەکردن و زەخرەفەکاری نەبووە، (بەڵکو گرینگی و ئەرکی وشە لە شیعردا ئەوەیە بنیادی دەق پتەو و تۆکمە بکات، بزاڤی مانا لە دەوری زماندا چالاك ببێت)13.

(جان کۆهێن) گوتوویەتی: (زمانی ئاسایی یاسا و ڕێسای خۆی هەیە، کە پابەندە بە ئەزموونە دەرەکییەکانەوە، کەچی زمانی شیعر تەواو پێچەوانەیە، پشت بە ئەزموونە ناوەکییەکان (الباطنیة) دەبەستێت)14. بەو لێکدانەوەیەی (جان کۆهێن) بێت، زمان لە شیعردا مەملەکەتی تایبەتی خۆی هەیە، نوێنەری لە دەرەوە نییە و خۆی هەموو شتێکە و پرسیارگەلێکی نە پراکتیکانە و نە تیۆریزانەشە، دەبێت هۆشمەند بەدوای سیما واتاییەکانی بگەڕێت و ڕەوت بۆ تێگەیشتن بدۆزێتەوە.

شیعر: پەیوەندییەکی ناوەندی بە (زمان) هەیە، کە ئەمەیان ڕاستییەکە ناکرێ گومانی بخەینەسەر، بەڵام هەستیاری و ترسناکییەکەی زیاتر لە ورووژاندنی (خەیاڵ)دا شاردراوەتەوە.

ئەنجام:

1-لە کۆشیعری (سەد و یەکشەوە)دا سێ میتفۆر لە خەیاڵگەرایی شاعیردا خەمڵێنراون:

أ-نموونەی خەیاڵێکی مەعریفی و لۆژیکی.

ب-نموونەی خەیاڵێکی تێڕاماناوی و خەونبین.

ج-نموونەی تێکەڵاوبوونێکی هەردوو نموونەی سەرەوە، کاتێك تێڕوانینێك لە قووڵایی واقیعبینیدا هەڵدەهێنجێت.

2-(خەیاڵ) لای شاعیر تەنیا توخمێکی بنچینەیی پێکهاتەی شیعر نییە، (هەوێن)ی سەرەکی دروستبوونی شیعرەکانیەتی، بۆ خەیاڵکردن لەناو کایەی شیعر دوورنەکەوتووەتەوە، ئەم حاڵەتە دەگمەنە لەناو شیعری نوێخوازی کوردیمان، کە شاعیرێك هێندە خەیاڵاوی تا ئەو سنوورەی خەیاڵی بووبێتە (هێما)ی شیعرنووسینی و هێماکانیش هەڵگری شیکردنەوەی ماناگەلێکی فراوان و ڕەهەند و قووڵایی (ئاماژە)ی فرەجەمسەرن.

3-زمانی لە پێناو فراوانکردنی کایەی خەیاڵەکانی بە جۆرێك بەکارهێناوە، وەك دووانەیەکی میتافیزیکی شانیان داوەتە شانی یەك بۆ سەرکەوتنی بنیادی دەق لە فەزای ناهۆشیاریی و ناهەستییدا، تا ئەوپەڕی سنووری کامڵبوونێکی پڕ لە واتا و سەرسامیی و جوانیی.

4-پانتایی (خەیاڵ) هاوتەریب بووە لەگەڵ هێزی (زمان) بۆ کاراکردن

و هەمەجۆرکردنی ڕایەڵ و ڕەهەندەکانیان، بەدڵنیاییەوە دەتوانم بڵێم: ئەم کۆشیعرە سەراسیمای خەیاڵی هێندە دەوڵەمەندە، لە ئەدەبی کوردیمان نموونەی شیعرێکی نوێخوازی زیندووە، دەکرێت توێژینەوە و باس و خواسی زۆرتری لەبارەوە بکرێت.

کانوونی دووەمی 2020 هەولێر

پەراوێزەکان:

1-جراف طولي، (أهمية التخيل في الحياة)، ڕۆژنامەی مەککە، ڕۆژی 18/ یەنایەری/ 2018، ل.10
2-هەمان سەرچاوە.
3-محمد أبو زيد، ڕۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژ 14841، لە 17/ یۆلیۆ/2019.
4-بومالي حنان، (عبدالوهاب البياتي و تجليات الحداثة الشعرية)، ل14، ط1.
5-غاستون باشلار (جماليات المكان) وەرگێڕانی غالب هلسا، خانەی الجاحظ بۆ بڵاوکردنەوە، بەغدا 1980، ل.136
6-د. شاكر عبدالحميد، (الخيال من الكهف الى الواقع الأفتراضي)، عالم المعرفة، الكويت، ل.182
7-خيري منصور، (محمود درويش عودة الشعر الضال)، منبر ثقافي عربي، ڕۆژی 15/9/2019.
8-خزعل الماجدي، (العقل الشعري)، النايا للدراسات والنشر، ل.377
9-د. شاكر عبدالحميد، (الخيال من الكهف الى الواقع الأفتراضي)، عالم المعرفة، الكويت، ل .182
10-خيري منصور، (محمود درويش عودة الشعر الضال)، منبر ثقافي عربي، سایتی ئەلیکترۆنی www.alaraby.co.uk، ڕۆژی 15/9/2019.
11-سامي مهدي، أفق الحداثة وحداثة النمط، بغداد، ل.166
12-شاكر لعيبي، الشعر عند شيموس هيني، مجلة بين النهرين، العدد 124، ص.57
13-د. عبدالواحد لؤلؤة، (البحث عن معنى) دراسات نقدية، المؤسسة العربية، بيروت، ص.112
14-رشيد أمديون، (شعرية السؤال ودلالاته)، سایتی ئەلیکترۆنی www.alquds.co.uk، ڕۆژی 25/8/2019.

سەرچاوەکان:

1-دیوانی سەباح ڕەنجدەر، بەرگی دووەم، ساڵی 2018، چاپخانەی

تاران، تاران.
2-غاستون باشلار (جماليات المكان) وەرگێڕانی غالب هلسا، خانەی الجاحظ بۆ بڵاوکردنەوە، بەغدا 1980.
3-خزعل الماجدي، (العقل الشعري)، الناليا للدراسات والنشر، سورية.
4- د. شاكر عبدالحميد، (الخيال من الكهف الى الواقع الأفتراضي)، عالم المعرفة، الكويت.
5- جراف طولي، (أهمية التخيل في الحياة)، جريدة مكة.
6- محمد أبو زيد، جريدة (الشرق الأوسط)، عدد 14841.
7- بومالي حنان، (عبدالوهاب البياتي و تجليات الحداثة الشعرية).
8- خيري منصور، (محمود درويش عودة الشعر الضال)، منبر ثقافي عربي، الموقع الإلكتروني www.alaraby.co.uk
9-سامي مهدي، أفق الحداثة وحداثة النمط، بغداد، ط1.
10- شاكر لعيبي، الشعر عند شيموس هيني، مجلة بين النهرين، العدد 124.
11- د. عبدالواحد لؤلؤة، (البحث عن معنى) دراسات نقدية، المؤسسة العربية، بيروت.
12- رشيد أمديون، (شعرية السؤال ودلالاته)، الموقع الإلكتروني www.alquds.co.uk

---

گرنگی کولتور و ڕەوتی بەرەوپێشچوونی … ناودار زیاد

کولتوور بۆ "شادەماری سەرەکی کۆمەڵگە" دادەنرێت. سەرلەبەری لقە-دەمارەکان لەو شادەمارە سەرەکییە خوێن وەردەگرن. لێرەدا مەبەست لە گرێدانەوەی هاوبەندی خوێن لەگەڵ ڕەسەنایەتیدا کە پەیوەندیدارە بە ئەسڵ و نەسەب و ڕەچەڵەکەوە زیاتر بۆ گوزارشتکردن لەو واتا و دەلالەتەیە کە کولتورێک بە کولتورێکی ڕەسەن دادەنێت، لەولاوە کولتورێکی تر بە ناڕەسەن و پاشکەوتە و ئاسیمیلاسە ناوزەند دەکات، هەرچەند ڕەسەنایەتی و پاکژی و سەربەخۆیی کۆمەڵگەش وابەستەیە بە کولتورێکی دەوڵەمەند و بەهێزەوە، سەرباری پەیوەندیداری بە ئایین و سیاسەت و ئایدۆلۆژیاوە، بەڵام لە کانیاوی زمان، فەرهەنگ،

فۆلکلۆر، جۆری خواردن، بۆنە و نەریت و □□و□سمە میللی و نەتەوەیی و ناوچەیی و خێزانییەکانەوە هەڵدەقوڵێت و سەرچاوە دەگرێت.
‎کولتوری هەر میللەتێک پێویستی بە "پاراستن و دەستپێوەگرتن" هەیە، بەتایبەت لەم سەردەمەدا بەهۆی کارتێکەری فاکتەرەکانی بەجیهانیبوونەوە تەوژمێکی بەرفراوانی کولتورە هەژمونخواز و باڵادەستەکان لە پێشڕەویدایە و ئەگەر بەریان پێ نەگیرێت ئەوا مەترسی خۆسەپاندنیان بەسەر کولتوری هێرش بۆکراودا ئەگەرێکی حەتمی و چاوەڕوانکراوە. زیندووترین نموونەی ئەم دیاردەیە کولتوری کۆمەڵگەی کوردییە ل□ بەردەم تەوژمی کولتوری وڵاتانی سەردەست و بیانیدا وەک شاڵاوی ئێستای کولتورەکانی تورک و فارس و عەرەب و ڕۆژئاوا.

‎لەکاتێکدا "هیچ کولتورێک لە کولتورێکی دیکە باڵاتر، بەرزتر، چاکتر، گونجاوتر و، جوانتر نییە"، بەڵام هەر کولتورێک بەرهەمی کۆی خوخدە و کەڵکەڵە، حەز و ویست، دۆزینەوە و داهێنان، خۆشی و ناخۆشی، هزر و باوەڕەکانی گروپێک یان چەند گروپێکی دیاریکراوە، کە بەهۆی زمان و نووسین و چالاکی کۆمەڵایەتی هەمەجۆرەوە لە پڕۆسەیەکی دوورودرێژ و دیرۆکیدا لەدایک دەبێت و گەشە دەکات، کە لە دەرئەنجامدا لە فۆرم و قاڵبەکانی هونەر، میوزیک و گۆرانی، پەند و قسەی نەستەق و حیکایەت، جلوبەرگ و خواردن، شانۆ و هەڵپەڕکێ و س□□ما، ب□ن□ و □وداوە هاوبەشەکان، ژانرەکانی ئەدەب،، تاد بەدیاردەکەوێت و خۆی نمایش دەکات. ئیتر لێرەوەیە بەهای کولتورێکی سەربەخۆ و جودا لە کولتورەکانی دی لەدایک دەبێت، کە پاراستن و دەستپێوەگرتن و بەرەوپێشبردنی دەبێتە ئەرک و بەرپرسیارییەتی هەمووان، نەک حیزب و گروپ و تاقمێکی دیاریکراو. ئەم بەرپرسیارییەتیی□ش ئ□رک□کی جقاکییە، لەگەڵ درێژەدان بە ڕەوتی مێژوو، هاوکات ویست و پێداگریی لەسەر مانەوە و بەردەوامی.
‎وێڕای ئەوە، "لەمپەڕ و بەربەستی سەرەکی ل□ بەردەم گەشەسەندنی کولتوردا بریتییە لە هێشتنەوەی کولتور لە قاڵب و چوارچێوەیەکی بەرتەسک و ڕەنگڕێژکراودا" لەژێر پاساوی پاراستنی کولتوردا. فاکتەر و بزوێنەری هەرە گرنگ لێرەدا بەدیاریکراوی لە ئایین، مێنتەڵێتی خێڵ و عەشیرەتگەریی، کولتوری حزبی سیاسی خۆسەپێن، ڕەگەزی نێر و پاتریارکییەتدا خۆی دەبینن□تەوە. ئەم حاڵەتەش زیاتر لەو کات□ن□دا ڕوودەدات کە ڕووبەڕووبوونەوە و بەره□ستی لە کۆمەڵگەدا دروست دەبێت بەهۆی بەریەککەوتن و ناکۆکی توند لەسەر بەها و بەرژەوەندییەکان. دەتوانین نموونەی ئەم جۆرە ململانێیانە ببینین کاتێک داکۆکی لە مافی ئافرەتان دەکرێت یان بەها کۆنەکان

دەکەونە بەردەم هەرەش یاخود ناکۆکی نێوان دوو حیزبی باڵادەستی هەرێمی کوردستان -یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان- گەرم دەبێت. بەتایبەت لەو ساتانەدا کە لە بەرئەنجامی ئەم ململانێیانەوە دیدگا و دونیابینی نوێ سەرهەڵدەدات و، زەمینەی هاتنە ئارای نەریت و بەها و توخمی کولتوریی نوێ دەردەکەوێت.

لەگەڵ ئەوەشدا، نابێ ئەوە فەرامۆشکەین کە گەشەسەندن و بەرەوپێشچوونی کولتور سەرەڕای ئەوەی "پڕۆسەیەکی ناوەکی و خودییە"، واتا لە خودی توخم و ڕەگەزە ناوخۆییەکانی کولتورەکەوە هەڵدەقوڵێت، "بەڵام لە هیچ کولتورێکدا ئەم وەرچەرخان و گۆڕانکارییانە بەدینایەت ئەگەر لە پەیوەندی و کارلێکدا نەبێت لەگەڵ کولتوری دەرەکی و بێگانەدا" (ئەمە چاو لە وڵات و کۆمەڵگە پێشکەوتووەکان دەکەین و دەڵێین بە ئەمەش وەک ئەوان نەبین). هەرچەندە لێرەدا ڕۆڵی کۆمەڵگەی مەدەنی و بیرکردنەوەی قووڵ و داهێنەرانە بزوێنەری سەرەکییە لە پاڵنان بەرەو ئاڕاستەی پێشکەوتن و نوێبوونەوە و گەشەسەندنی کولتوردا.
لەم سۆنگەیەوە چۆنیەتی پەیوەندیکردن بە کولتوری بیانی و بێگانەوە مەسەلەیەکی هەستیارە. لێرەدا بەپێی سروشتی ئەو پەیوەندییە دەتوانرێت حوکم لەسەر جۆری پەیوەندییەکە بدرێت، بۆیە زیرەکی و دانایی کۆمەڵگەیەک لەوەدا دەردەکەوێت لەو پەیوەندییەدا لایەنە جوان و ئەرێنییەکانی کولتوری ئەوانی دی بخاتە خزمەتی کولتورەکەی خۆیەوە و، بەشێوەیەکی هونەری و وەستایانە لەڕێگەی چالاکی و ناوەند و کەناڵە جۆراوجۆرەکانەوە سەرمایە و بەها کولتورییەکەی خۆشی بەوان بناسێنێت.
ئەمە بە مانای بانگەشەکردن نییە بۆ ئەوەی کۆمەڵگە یەک جۆر کولتوری هەبێت و لەژێر سایەی کولتورێکی دیاریکراو و تاک فۆڕمدا بێت، بەڵکو "لەناو هەر کولتورێکی گشتی و سەرەکیدا وردە-کولتور و کولتوری لۆکاڵی و ناوچەیی و لقە-کولتورمان (sub-culture) هەیە"، بۆ نموونە لە هەرێمی کوردستاندا کولتوری مەسیحییەکان، کاکەییەکان، ئێزیدییەکان،، تاد هەیە. ئەمە شتێکی ئاساییە و هیچ دژایەتییەکیشی لەگەڵ کولتوری سەرەکیدا نییە. بەهۆی هەڵکەوتە و پێکهاتەی هەمەڕەنگی کۆمەڵگەی کوردییەوە ئەم دیاردەیە زیاتر لە هەرێمی کوردستان بەدیدەکرێت، بۆ نموونە خێزان، چین و توێژی جیاواز، خێڵ و عەشیرەت، نەتەوە، گروپێکی دیاریکراو، کۆمەڵە خەڵکانێک کە پابەندی ڕێباز، قوتابخانە، ئاین، یان ئایدۆلۆژیایەکن، یاخود بەرژەوەندی جیاوازیان هەیە، ئەمانە بەها و نەریت و شێوە ژیان و بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت و هێما و ئاماژە و

سروشی تایبەت بە خۆیان هەیە، بەڵام لە هەمان کاتدا هیچ مەترسی یان زیانێکی بۆ کولتورە گشتییەکە نییە، بگرە ئەمانە زۆرجار باوەڕیان بە کولتورە سەرەکییەکەش هەیە و هەمان نەریتەکانی کولتورە سەرەکییەکە لە پاڵ کولتورە تایبەتی و دیاریکراوەکەی خۆیاندا لە ژیانیاندا ڕەنگدەداتەوە. زۆرجار ئەوانەی هەڵگری بەهای وردە-کولتورن ئەوانەن وەک زۆرینەی سەرلەبەری کولتورەکە پەسەند ناکەن، بەڵکو بەشێکی قبوڵ دەکەن و بڕوایان پێی هەیە. واتا دیدگا و تێڕوانینی سەربەخۆ و ئازادانەی خۆیان هەیە. هەرچەندە ئەمە نەبووەتە مایەی ئەوەی ئەمە گلەییمان لە کولتورەکەمان نەبێت بەڵکو لەم ساڵانەی دواییدا هەست بە بۆشایی و کەلێنێکی گەورەی کولتوریی دەکرێت، هەمووان نەفرەت لە خۆیان و کۆمەڵگە و کولتور و حوکمڕانییەت دەکەن. ئەگەر تەنها سەرنج لەسەر کولتور چڕبکەینەوە ئەمە زیاتر بەرئەنجامی ئەو گۆڕانکاری و پێشکەوتنە کولتورییە مادییەی کۆمەڵگەیە کە خۆی لە هاتنەناوەوەی ئەنتەرنێت، موبایل، سەتەلایت، ئۆتۆمبێل، کەلوپەل و ئامڕاز و ئامێرە بێشومارەکاندا دەبینێتەوە، کە سەدان خۆزگە و ئاوات و حەسرەت و ئارەزوو لە مرۆڤدا چێ دەکەن، بەجۆرێک دەستڕاگەیشتن بە زۆربەیان لای زۆرینەی کۆمەڵگە وەک خەون و خەیاڵ دەمێنێتەوە.

دەتوانین بڵێین دیارترین دەرهاویشتەی ئەم دیاردەیە بریتییە لە گۆڕینی سروشت و نەریت و چالاکی و پەیوەندییەکانی تاکەکان، هەروەکو چۆن چینێکی خواپێداو دروست بوونە کە هەموو شتێکیان لە وانی تر جیاوازە وەک جلوبەرگ، ئۆتۆمبێل، خواردن، بۆنەکان، پەیوەندییەکان، ئەو شوێنانەی سەردانی دەکەن و،،، تاد. هەرچەندە ئەم گۆڕانکاریانە زیاتر ڕەهەندێکی ڕووکەش و ڕواڵەتیی هەیە، بەڵام لەگەڵ خۆیدا حاڵەتی جۆراوجۆری نەگونجاوی و ناتەبایی هێناوەتەکایەوە چونکە دەبینین لەڕووی هزری و عەقلییەوە بەها و نۆڕمە باوەکان کەوتونەتە بەردەم شەپۆلی دووبارە خێنوکردنەوەوە بەم ئامڕاز و کەرەستە نوێیانە. کەوایە ئەم دیاردەی کەلێنە کولتورییە هەوێنی گۆڕانکاری لەسەرخۆیە لە کولتوری مەعنەوی و هزریی کۆمەڵگەدا لە داهاتوودا.

ئەمە ئەگەر جێی مەترسی و نیگەرانیش بێت لە دوور مەودادا، بەڵام ڕەوتێکی گەشە و بەرەوپێشچوونی کولتورییە و لە هەموو کۆمەڵگەکاندا ڕوودەدات چونکە پەیوەندی بە شەپۆلی داهێنان و دۆزینەوە و بەرهەمە نوێیەکانەوە هەیە، کە لە سەدەی بیست و یەکدا خێراییەکی سەرسوڕهێنەری هەیە.

ئەم گۆڕانکاری و بەرەوپێشچوونانە دەرگیرە لەگەڵ "نەوەی نوێ و چینی لاوان و گەنجاندا"، بەوپێیەی خودان ڕوانین و دونیابینی سەردەمەکەی خۆیانن. زانراوە ئەگەر نەوەی نوێ بەقووەی لە کولتور و

مێژووی کۆمەڵگەکەی تێنەگەیشتبێت ئەوا ناتوانێت بەرھەمی پێویست و بەنرخ بۆ دواڕۆژ و داھاتوو سەربار بخات. نهێنی گرنگیدانی کۆمەڵگە پێشکەوتووەکانیش بەم چینە دەگەڕێتەوە ب□ ب□وونی ئەو پۆتانسەڵ و ما تە-وزە و ئام□ادەییە گونجاوە کە لە ناخ و قووڵایی ڕۆح و بوونیاندا خۆی مەڵاسداوە. لەکاتێکدا ڕۆڵی نەوەی کۆنیش -سەرباری کەمتەرخەمی و نەبانی و دەستەپاچەیيان بەنسبەت ھەرێمی کوردستانەوە- ئەگەر واوەتر نەبێ ئەوا بارتەقا و ھاوتای لاوان و نەوەی نوێیە چونکە ئەمانیش ئەرکی قورسی گواستنەوە و بارھێنان و پەروەردەکردنیان ل□ ئەستۆیە. بەجۆرێک لێرەوەیە کولتور ھەناسە وەردەگرێت و درێژە بە ڕێپێوان و بزاوت

کۆگیتۆی دیکارت … ئاراس سەعید

ڕەنگە ئێمە تەنھا بەشێوەیەک پەیمان بە کۆتیگۆی دیکارت برد بێ، وەکو: ھەرشتێک دەھزرێت بونی ھەیە، من دەھزرێم کەواتە بوونم ھەیە. با بەتەکە بەجۆرە سادەو ساکار نیە. میتۆدەی دیکارت بەپێچەوانەی لۆژیکی ئەزمونگەرایی، ئامراز بووە و جۆرێکە لەتەکنێک.

" من ئەو زانینە بەڕوون ، دادەنێم کەڕوون و بەرچاو لەبەردەم clara ھۆش وهزردایە"

دیکارت لێرەدا ئەوە ڕوندەکاتەوە، نابێ ھیچ جارێک شتێک بەڕاست دابنرێ تاگومانمان نەبێ و دڵنیابین لەوەی کە بەتەواوی ڕاستە. مر□ق ز□رجار لەڕێگەی ھەستەکانەوە توشی ھەڵەدەبێت، بۆنمونە؛ لەکاتی بینینی قەڵەمێک لەناو دەفرێک ئاودا، بەشکاوی دەردەکەوێ و تۆ فریو دەدات. واتا ئەوەیی لەڕێگەی ئەزمون و ھەستەکانەوە درکی پێ دەکەین. ئەگەرھەستەکان شایەدێکی ڕاستەقین□ بن و ئەوکەرەستەیەی دەیدەنە دەست گومان ئەگەر ھەڵبگرن، دورنیە ھێزێکی فریودەر ھەبێ مر□ق ب□تەفرەو بەھەڵەدا ببات. دیکارت میتۆدەی وەکو پەیڕەو لەفەلسەفەکەیدا بەکارھێناوە، بەپێچەوانەی ئەزمونگەراکانەوە، دەبێ گومان لەوەو لەئەنجامەکانی ئەوە بکرێت بکرێت کەمر□ق ب□ھەڵەو تەفرەدان دەبەن.

دەرون و (نەفس) ھزر، لەوگومانکردنە بەدەرە، خودی ھزر گریمانە دەکات و گومانیش دەکات. گومانی دیکارت ئامڕازە نەک مەبەست، ئەو گومانە بەمیتۆدەیی دەناسرێت، وەکو ئامرازێک بوونی خۆی پێ ساغ و

پشتڕاست کردەتەوە. کەواتە گەوهەری شت بەهێزی ژیر پێی پێدەبرێت نەک هەستەکان. لێرەدا مەبەستەکە ڕونتردەکەمەوە:
مرۆڤ دەبێ گومان لەهەمووشتێک بکات، جگە لەو ئامڕازەیی گومان دەکات. مرۆڤ ناتوانی گومان لەوە بکات کە گومان دەکات، دیکارت گەیشت بەو دەرئەنجامەیی مادام هیچ شتێک بونی نیە، چونکە هەمووشتەکان مایەیی گومان لێکردنن، بەڵام هزر وەکو ئەو دەزگایەیی گومان دەکات بونی هەیە، ئەگەر هیچ شتێک بونی نەبێ، کەواتە هیچ شتێک گومان ناکات، ئەوەیی گومانیش دەکات بونی هەیە. دیکارت توانی بوونی خودی خۆی بەبونێکی هزمەندی بیرکەرەوە پشت ڕاست بکاتەوە.
دیکارت گومانەکەی ئامڕاز بووە بۆ دۆزینەوەی خۆی. لێرەوە دیکارت گەیشت بەو دێڕەی لەفەلسەفەی نوێ ئەوروپادا و بەهەتاهەتایە مایەوە.
“من بیر دەکەمەوە، کەواتە من هەم”
cogito ergu sum
دیکارت لێرەدا بەتەواوی تینوێتی نەشکا، بەڵکو تەنها توانی جەوهەرێک ساغ و پشتڕاست بکاتەوە، کە گومان دەکات. ئەگەر جەوهەرێک گومان بکات، کەواتە کەمال و کامڵ نیە، ئەگەر جەوهەرێک کەماڵ بێت، ئەوا گومان لەهیچ شتێک ناکات. ئەم بیرکردنەوەیە دیکارتی پەلکێشی جەوهەرێکی باڵاتر و کەماڵترکرد کەلەسەروی جەوهەری ناکامڵەوە بوونی هەیە، ئەویش خودایە. هەرچەندە دیکارت کەوتەتە ژێرکاریگەری فەلسەفەی [شەکاکەکانەوە] بەڵام گومانکردنی شەکاکەکان بۆ بێ ماناکردنە خودی جیهان بوو، نە ساغکردنەوە و مانا بەخشین بەبون. بەپێچەوانەوە دیکارت، لەڕێگەی گومانکردنەوە بونی خودێکی بیرکەرەوە دەسەلمێنێ و لەو دەرئەنجامەشەوە، هەنگاو دەنێ بە ساغکردنەوەی ڕەب. هەندێکی تر، پیان وایە، دیکارت لەژێر کارێگەری فەلسەفەی ئیمامی غەزالیدا پەیڕەو میتۆدێکی داڕشتوە بۆ گەیشتن بەیەقین ودڵنیایی.

ئاراس سەعید

ناوی کتێب: ماجەرای دختۆر کاکەی سێگەوان ... نووسینی: عەبدولڕەحمان فەرهادی.

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن ....]

https://dengekan.info/wp-content/uploads/2020/09/bdulrahmanFarhadi.pdf

---

ستەم کردن لە ئەلف و بێکەی مامۆستا ئیبراهیم ئەمین باڵدار تاوانە ... هیوا ناسیح

وەک دەزانین کتێبی (ئەلف و بێ ی نوێ)ی کوردی مامۆستا ئیبراهیم ئەمین باڵدار یەکێکە لەو کتێبە دەگمەنانەی زۆرترین جار چاپکراوە و دەیان نەوەی میللەتی کوردی لە باشور و بگرە پارچەکانی تریشدا فێری زمانی شیرینی کوردی کردوە، بۆ نزیکەی شەشت ساڵ بە فەرمی کتێبی فێرکردنی پۆلی یەکەمی سەرەتایی منداڵانی کورد بووە لە باشوری کوردستاندا. بۆیە هەموومان قەرزاری ئەم مامۆستا بلیمەت و پەروەردەکارەین، کە بە هۆی شەونخونی و ماندووبوونی ئەمەوە بوو، کە بە سەدان هەزار کوردی فێری نوسین و خوێندنەوەی کوردی بوون. من وەک خوێندکارێک، کە لەرێگەی ئەلف و بێ کەی ئەم مامۆستا مەزنەوە لە پۆلی یەکەمی سەرەتاییدا فێری کوردی بووم، بۆیە خۆم قەرزارباری ئەم مامۆستا نەمرەم و هەمیشە بە چاوێکی رێز و بە بایەخ و گرنگییەوە لە بەرهەم و کارەکانی دەڕوانم.
ئەم کتێبە ناوازە پەروەردەییە کە ناوبراو لە ساڵی ١٩٤٨ تا ١٩٤٩

تەواوی کردوە و دوای هەوڵ و ماندوو بوون و کۆششێکی زۆر لە ساڵی ١٩٥١دا لە لایەن وەزارەتی ئەوکاتی مەعارف (پەروەردە)ی عێراقەوە بە فەرمی کرا بە کتێبی پرۆگرامی خوێندنی پۆلی یەکەمی سەرەتایی خوێندنگاکانی باشوری کوردستان، کە رێگەی خوێندنی کوردی تێدا درا بوو، لەو کاتەوە بەردەوام بوو تا نزیکەی دە ساڵێک لەمەوبەر بەداخەوە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە کتێبە بە نرخەکە زیندە بەچاڵکرا و لیژنەیەکی پەروەردە کتێبێکی نوێی پڕ لە کەموکوڕییان لەبری دانا و کردیانە کتێبی پرۆگرامی خوێندن لە هەرێمی کوردستاندا!

بەڵام دیارە سەرەڕای ئەم ستەمەش کتێبەکەی ناوبراو بایەخ و گرنگییە مێژووییەکەی هەر ماوەتەوە و لە لایەن زۆر پەروەردەکار و ئەدیب و نوسەرەوە بە کتێبێکی پەروەردەیی و فێرکاریی بەنرخ دادەنرێت، بگرە لای هەندێک کەسی وەک حسێن بەفرینی شاعیر و ئەدیب وەک کتێبێکی (پیرۆز)یش لێی دەڕوانرێت. بۆیە تا کورد مابێت ئەم کتێبە وەک سامانێکی نەتەوەیی بەهای پەروەردەیی و مێژوویی خۆی لە دەست نادات. لەبەرئەوە ڕۆڵی ناوبراو وەک شۆڕشگێڕێکی کورد، کە لە ڕێگای هۆشیارکردنەوە و پەروەردەکردنی دەیان نەوەی کورد بە زمانی زگماکیان، دەبینرێت و تۆمار دەکرێت.

گەورەیی ئەم کارەی ناوبراو لەوەدایە، م باڵدار نەهات دەسکاریی دوو کتێبەکەی پێش خۆی بکات، کە بۆ فێربوونی زمانی کوردی پۆلی یەکەمی سەرەتایی دانرا بوون و دەخوێنران، مەبەست لەمە هەردوو کتێبەکانی (ئەلفبای کوردی) ئەحمەد عەزیز ئاغا، کە لە ١٩٢٦دا چاپ و بڵاوکراوەتەوە و لە بیستەکاندا وتراوەتەوە، هەروەها (ئەلف و بێ ی کوردی)ی مامۆستا حامد فەرەج ساڵی ١٩٣٦ چاپکراوە و لە سیەکانی سەدەی رابردوودا وتراوەتەوە، بەڵکو خۆی لە بناغەوە کتێبی ئەلف و بێ یەکی نوێی کوردی دانا و لە ساڵی ١٩٥١یشەوە کرایە کتێبی فەرمی پرۆگرامی خوێندن لە خوێندنگا حکومییەکاندا. ئەوە بوو ناوبراو ساڵی ١٩٥٥ یش کتێبی پەروەردەیی ئەلفو بێ بۆ گەورە (پێگەیشتوان)یش دانا بۆ نەهێشتنی نەخوێندەواری لە نێو گەورەساڵاندا.

من لەم پشووی هاوینەی ئەمساڵدا خەریکی ئەوە بووم کە (لێوە)ی نۆساڵانەی کچم فێری نوسین و خوێندنەوەی زمانی کوردی بە پیتی ئارامی/عەرەبی بکەم، چونکە ناوبراو لە سویسرا لە دایکبووە سەرەڕای قسەکردنێکی باش بەم زمانە هێشتا نازانێت کوردی بخوێنێت و بنوسێت. پاش سۆراخکردن بیستم کتێبی ئەلف و بێ ی کوردی م. باڵدار لەو سەنتەر و کۆرسی خوێندگا کوردییانەی ئەوروپا و هەندەران وەک کتێبی فێرکاریی زمانی کوردی بۆ منداڵانی کورد بەکار دەهێنرێت. پاش

بوو لە رێی هاورێیەکمەوە کتێبەکەم دەستکەوت. دیارە ئەم چاپە ساڵی ٢٠١٣ لەلایەن ئینستیوتی خوێندنی کوردی لە بەرلین چاپکراوە بە ناوی (ئەلفبێی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بنەڕەتی) ئەوەی جێگەی سەرنج بوو، کە لە تەنیشت ناوی م. باڵدارەوە ناوی کاک م. فریاد فازڵ عومەریش لەسەر بەرگی کتێبەکە وەک دانەر یان نوسەر نوسرا بوو! من ئەمەم پێ ئاسایی نەبوو. بۆیە کەوتمە دووی.

بۆ بەراوردکردن لە نێوان ئەلف و بێ یەکەی م. باڵدار کە لە کوردستان بڵاوکراوەتەوە لەگەڵ ئەم چاپەی ئەڵمانیادا، لە رێگەی کاک هەورامان وریا قانعەوە چاپی هەمان ساڵی کتێبەکەم بە پی دی ئێف بۆ نێردرا بە ناوی (ئەلفبێی نوێ، پۆلی یەکەمی بنەڕەتی) کە لە لایەن چاپخانەی پەروەردە/ هەولێر چاپکراوە. پاش بەراوردێکی ورد بۆم دەرکەوت، کە لە ناوەڕۆکدا هەمان کتێبە، بە هەندێک جیاوازییەوە لە نەخشەسازی، نوسینەوەی پیتەکان بە درشتی، هەروەها لە پێشەکیدا نزیکەی ٣٧ لاپەڕە تەنها وێنەی جۆراوجۆر و رەنگاورەنگ چاپکراوە، کە هیچ پەیوەندی بە پیتەکانەوە نییە و بگرە وەک ئەلبومێک وایە، و لە هەندێک تێکستی وانەکانیشدا کەمێك کورتکردنەوە و گۆڕانکاریی رێنوسیش کراوە، ئەگینا هەمان ٣٦ پیتەکە وەک خۆی بە کەمێک پاش و پێشخستنەوە دانراوەتەوە.

دیارە دووبارە چاپکردنەوە و هەڵەبڕی یان هەر دەسکاری و جوانکارییەک لە نەخشەسازیی کتێبێک کارێکی باشە و جێگای گرنگیدان و رێزە بە بەرهەم و خودی نوسەرەکەشی. بەڵام بردنی رەنجی کەسێک و خۆ کردن بە برابەش لە بەرهەمێکی ناوازە و مێژوویی بە نرخ جێگای لۆمە و رەخنەیە و ستەمێکە لە رەنج و ماندووبوونی خاوەن بەرهەمەکە، بە تایبەت کە خۆی لە ژیاندا نەمابێت.

وەک ئاشکرایە مامۆستا ئیبراهیم باڵدار، کە ساڵی ١٩٦١ بڕوانامەی ماستەری لە پەروەردە و دەرونزانیدا لە زانکۆی سان فرانسیسکۆی ئەمریکا وەرگرتووە، واتە نەک مامۆستا بگرە وەک زانا و پەروەردەکارێکی گەورەی منداڵ و خوێندکاران وابووە، لە لێدوانێکیدا لەسەر پێداچوونەوە بەم کتێبەی خۆیدا دەبێژێت ((ئەو سەردەمەی من ئەم کتێبەم کردە خەڵات بۆ نەتەوەکەم لە ناو واقیعی کارەکەدا بووم… ئەوەی ئەتوانێ وشەێ یان ڕستەیەکی بۆ زیاد بکات ئەوەش باڵدارێکە بۆ خۆی)). واتە بەرێزی لای ئاسایی بووە دەسکاری و زیاد و کەمی بۆ بکرێت، بەڵام کێ دەڵێت ڕازی بووە شاکارەکەی لەگەڵدا بەش بکرێت؟

من لێرەدا لە نرخی فەرهەنگەکانی م. فریاد فازڵ کەم ناکەمەوە لە بواری زمانی ئەڵمانیدا، کە خۆشم سودم لێ بینوە، سەرەڕای سەرنج لە سەر بەرزی نرخەکانی، هەروەها ناشچمە سەر رابردووی ناوبراو، وەک

کاتی خۆی مامۆستا جەمال نەبەزی نەمر بە تەلەفون بۆی گێڕامەوە، کە ناوبراو چ حزبێک لە هەشتاکاندا ناردویەتی بۆ ئەوروپا پلەی حزبی چی بووە و چۆن گەیشتۆتە ئەوێ و خوێندویەتی و …. تاد. بەڵکو تەنها سەرنج و رەخنەی خۆم لە سەر ئەم ستەمە لە رەنج و ڕەوانی م. باڵدار و خۆ بە برابەشکردنی لەم کتێبەدا چڕ دەکەمەوە و ئەمەش مەبەستی سەرەکیمە.
بەداخەوە مامۆستا بە چەند دێڕێکیش هیچ پێشەکییەکی بۆ ئەم چاپەی بەرلین ٢٠١٣ی کتێبەکە نەنوسیوە، تا بزانین ئایا ئەو دەسکارییانە چین کردونی، یان کێ ئەو مافەی داوەتێ لە بنەماڵەی م. باڵداری نەمر کە ئەو دەسکارییانە بکات، وە چۆن ڕێگای بە خۆی دا لەسەر بەرگی دەرەوەی کتێبەکە ناوی خۆی لە پاڵ ناوی م. باڵدار وەک دانەری سەرەکی کتێبەکە بنوسێت؟؟ ئەمانە زۆر جێگای پرسیار و هەڵوێستە لەسەر کردنن، ئاخر گەر بردنی رەنجی ماسولکە و بازووی کەسێک بە ماددە بقەبڵێنرێت و بتوانرێت قەرەبوو بکرێتەوە، ئەوا رەنجی بیر و مێشکی مرۆڤەکان زۆر ناخۆشترە و هەرگیز ناتوانرێت بە ماددە بەخەملێنرێت و قەرەبووی بکرێتەوە. ئەمە ڕێک وەک ئەوە وایە، دوای کۆچی دوایی بەرێزیان کەسێک زمانزان بێت و هەندێک وشە زیاد و کەم بکات و بڕێک جوانکاریی بۆ یەک لە فەرهەنگە ئەڵمانی – کوردییەکانی مامۆستا فریاد بکات، ئینجا بێت بێ هیچ پێشەکی و روونکردنەوەیەک ناوی خۆی بخاتە پاڵ ناوی ناوبراو لە سەر بەرگی فەرهەنگەکە و چاپ و بڵاوی بکاتەوە! ئایا ئەمە لای کاک فریاد پەسەندە؟؟
گەر بڕیار بوو مامۆستا فریاد فازڵ ئەم کتێبە بۆ منداڵانی چاوگەشی کورد لە هەندەران چاپ و بڵاوبکاتەوە، تا فێری نوسین و خوێندنی کوردی ببن، دەبوو، پیتەکانی کە لە پیتە کوردییەکان نزیکەن بە لاتینیش لە هەر لاپەڕەیەکدا بۆ زیاد بکردایە، ئینجا ئەو هەموو وێنە زۆرەی کە لە پێشەکیدا زیاتر لە ٣٠ لاپەڕەی پێ داگیرکردوە، بەڕای من ناپێویستە و هیچ سودی بۆ ناوەڕۆکی کتێبەکە و پرۆسەی فێرکردنەکە نییە. لە هەمووی گرنگتر و کە مەبەستی سەرەکی ئەم وتارەیە، دەبوو بەڕێزیان پێشەکییەکی کورت یان درێژی نوسیبا، بە جوانی ڕوونی کردبایەوە، کە چۆن مۆڵەتی دەسکاریی ئەم کتێبە و خۆ بە برابەشکردنی وەرگرتوە، بۆ نمونە لە نەوە یان کەسێکی مامۆستا ئیبراهیم باڵدار، خۆ گەر مۆڵەت پێدانەکە لە لایەن خانەوادەی مامۆستا باڵدارەوە بە نوسین بووە، ئەوا کۆپییەکەی بڵاوبکردایەوە لەگەڵیدا، ئینجاش بەڕوونی دەسکارییەکانی خۆی و زیاد و کەمکردن و …هتد یادداشت بکردایە، کە چین و چۆنی لێکردوە و ئەو سەرنجانەی بەرێزی لەسەر نوسخە ئۆرگیناڵەکەی کتێبەکە، کە لە باشوردا

چاپکراوە، چین. ئاخر خۆ مامۆستا فریاد لە پشتی پەڕەی یەکەمی کتێبەکەدا بە ڕوونی نوسیویەتی: مافی چاپکردنەوە و وەرگێڕانی ئەم کتێبە یان بە شێکی بۆ نوسەرەکانی پارێزراوە، .... بۆ پرس بە نووسەری دووەمی کتێبەکە نابێ هیچ دەسکارییەکی کتێبەکە بکرێ...هتد.
واتە ناوبراو هەم خۆی بە نوسەری دووەمی کتێبەکە ناساندوە و هەمیش ئاگاداری ئەوەی داوە، کە بێ مۆڵەتی خۆی هیچ کەس و دەزگایەک بۆی نییە دەسکاری ئەم بەرهەمە بکات!! لەم تێبینی و ئاگادارییەدا هیچ قسەیەک لە میراتگر یان خانەوادەی مامۆستا باڵدار نەکراوە وەک خاوەنی ڕەسەنی شاکارەکە، کە پرسیان پێ بکرێت و مۆڵەتیان لێ وەربگیرێت! واتە بە جۆرێکی تر خۆی کردوە بە خاوەن هەق نوێنەر لە بری ئەوانیش!
بۆیە من لێرەدا، تا ئەو کاتەی خانەوادەی مامۆستا باڵدار یان مامۆستا فریاد خۆی بە نوسین روونکردنەوە لە بارەی ئەم کارە ناڕەوایەوە دەدەن و ئاشکرای دەکەن، خۆ بە برابەش کردنەکە بە کارێکی قێزەون و دەسکارییەکی نائەمینی ئەدەبیی شاکارەکەی م. باڵداری دەبینم ،وە لام وایە ستەمێکە دەرهەق بە ڕۆحی ناوبراو و رەنج و ماندووبوونی.

تێبینی: دیارە من وەک و خۆم هیچ کێشەیەکی کەسییم لەگەڵ مامۆستا فریاد فازڵ عومەر نییە و ساڵی ٢٠١٤ هاتۆتە ماڵم و یەک دەناسین، تەنانەت هاوکاریشم کردوە لە فرۆشتنی فەرهەنگ و کتێبەکانی و بڵاوکردنەوەیاندا، بێ ئەوەی هیچ قازانجێکی ماددی بۆ خۆم تێدا بوو بێت. بۆ بەڵگەش وێنەیەکی هەردوکمان لێرەدا بڵاودەکەمەوە کە ساڵی ٢٠١٤ و سەردانێکیدا بۆ سویسرا چرکاوە.

سەرچاوەکان:

- ئەلفبێی نوێ، پۆلی یەکەمی بنەڕەتی، چاپخانەی پەروەردە هەولێر، ٢٠١٣
- ئەلفبێی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بنەڕەتی، بەرلین، ئینستوتوی خوێندنی کوردی بەرلین، ٢٠١٣
- □□قار، ژمارە ٤٣، ئیبراهیم ئەمین باڵدار مامۆستای نەوەکان، ٢٠٠٦

فەلسەفەی مێژوو … شالاو

هیچ گومان لەوەدا نەماوە لە ناو ڕۆشنبیر و جیهانی مەعریفەدا کە مێژوو زانستێکی سەربەخۆ و بەسوودە بە هیچ دوو دلیەک هەروەکو مێژوونوسی کورد کەمال مەزهەر دەلێت [مێژوو زانستی زانستەکانە]. هەموو زانستەکانی لە کۆمەلگا بوونیان هەیە بە میتافیزکیاشەوە خاوەن مێژووی تایبەت بە خۆیانن . لێڕەدا بە کورتی لەسەر فەلسەفەی مێژوو و تێرامانی فەلسەفی بە مێژوو بدوێین .

ئەوەی زانــراوە یەکەم کەس زاراوەی [فەلســەفەی مێــژوو] ی لە نوسینەکانی بەکارهێناوە [ڤۆلتێر] بووە ، هەروەها ئەوەی زانراوە کاتێ ڤۆلتێر ئەم زاراوەی بەکارهێناوە مەبەستی ئەوە نەبووە لقێک لە لقەکانی لێکۆلینەوەی فەلسەفی یان مێژووی سەربەخۆ لە رووی باس و بنەمـا و سـتراکتەرەکانی دامەزرێنێ . دەتـوانین بلێـین ڤۆلتێـر دەیویست مێژوونوسان لە زەروریەتی بەکارهێنانی لوژیکی فەلسەفی ئاگاداربکاتەوە لە لێکۆلینەوەی مێژوودا کە ئەمەش خالێکی وەچەرخان بوو لە فەزای مێژوو و فەلسەفەدا کە توانرا پێکهاتە و بوونیادی مەعریفی بە لقەکانی فەلسـەفی و مێـژووی بەیەکەوە ببەستێتەوە و ئاوێتەی یەکتریان بکات . فەلسەفەی مێژوو رەخنەگرتنە لە بەسەرهات و هەوالە مێژوویەکانــدا پاقژکردنەوەیــان لەو بیــرە خەیــال و فانتازیانەی کە تێکەل بە مێژوو بوونە و مرۆڤ بە مەحکوم بە دۆخێکی دیل و دەستەمۆ دەکات و کە ناچارە لە رابردوو بژی هەروەکو نیچەی فەیلەسووف ئەم بارودۆخە سەپاوە بە نەخۆشی مێژووی ناودەبات .

بەپێی فەلسـەفەی مێـژوو گەرانەوەی مـرۆڤە بە واقـع و دابرانـی ئەبسـتراکت و پراکتیـکی لە رابـردوو کە زۆربەی کـات مرۆڤـی تـوشی قەلەقی و دردۆنگی دەکات ، هەروەها بنەمای سەرەکی ناو فەلسەفەی مێژوو حوکومکردنی عەقلی مرۆڤە وەکو سەنترالی نوسین و بەستنەوەی مێژوو بە مرۆڤ و تاکە رووداوێکی دیاری ناو مێژوو ، بە نموونە هیگلی فەیلەسوف مێژوو لەسەر بنەمای هەول و کۆششی رۆح بە ئازادی ،هەروەها مارکس لە سەر بنەمای چینایەتی مێژوو و گۆرانکاریە مێژوویەکانی ئەنالیزە و پوخت کردۆتەوە . بەشێکی زۆری سەرچاوە رۆژهەلاتیەکان ئاماژە بەوەدەدەن ئیبن خەلدون دامەزرێنەری فەلسەفەی مێژوو و بەتایبەت لە کتێبی پێشەکی باس و خواستی گەرم دەرهەق بە مێژوو پێشکەش دەکات ،بەلام لە جیهانی پۆست مۆدێرنە ناوی زیندوو و دەستپێک بە ناسینی فەلسەفەی مێژوو راستەوخۆ دەبێت بگەرێینەوە بە ڤۆلتێــر بەلام ئەگەر چـاوێک بە مێـژووی کۆن بخشێنینەوە چەنـدین فەیلەسوفی تر توانویانە مێژوو بە میتۆد و تێرامانێکی فەلسەفی

ئەنالیزە بکەن وەکو [ئەفلاتون ، ئەرستۆ ، جون لوک] . ئافراندنی تێرامانی فەلسەفی لە ناو مێژوو بەر ئەنجامی نەدۆزینەوەی حەقیقەت و راستی بووە پەیوەندیدار بە مێژوو و روداوەگشتگیرەکانی ناو مێژوو ، بۆیە لە کەلێنی نەدۆزینەوەی حەقیقەت تێرامان و لۆژیکی فەلسەفی لە هەناوی مێژوو دروست بووە وەکو هێزێکی سەرەکی و پالپشتیکار بۆ دۆزینەوەی راستیە شاراوەکانی ناو مێژوو و بەستنەوەی بە دوونیا واقیع ، هەر لەبەر ئەم هۆیەش بووە ڤۆلتێری فەیلەسوف دەلێت : دەبێت مێژوو لە لای فەیلەسوفەکان بە میتۆدێکی فەلسەفی بنوسرێت بۆ گەیشتن بە حەقیقەت چونکە داستانە ئەفسانەکان مێژوویان شێواندووە لە لای گەلان کە مۆتیقی سەرەکی ئاین و ئایدۆلۆژآیە تۆتالیتارەکان و رژێمە دەستەپۆتیزمەکان لە پێناوی بەرژەوەندی ماددی خۆیان . لە کۆتایدا بە پێویستی دەزانم تێروانینێکی فەیلەسوفی عەقلانی دیکارت بێنمەوە یاد سەبارەت بە مێژوو کە دەلێت : مێژوو مێژوونوس بۆ رابردوو پەلکێش دەکات بە جۆرێ نامۆی دەکات لە واقیعی ئێستا ، بۆیە بۆ مێژوونوس پێویستە بە رووی واقیعی ئێستا بکرێتەوە و پشت بە فەلسەفەی سەردەم ببەستێ تا بتوانێ بە شێوەیەکی هاوسەنگانە بروانێتە رابردوو ، پەندی لێ وەربگرێت کە دەبێتە ما یەی سوود و قازانج بۆ گەلان لە ئێستا و داهاتوو .

نوسەر : شالاو شالاو

ئایا ئیمارات دەبێتە جێگرەوەی نەوتی ئێران بۆ ئیسرائیل...!؟ ... ئامادەکردنی: جاریە زکری علی

لەنێوان هەژمموونی رووسیا و ئەمریکا دا

ڕێککەوتننامەی ئاشتی یا رێککەوتننامەی " إبراهیم ئۆکۆرد" کە لە 13/8/2020 بە سەرپەرشتی ئەمەریکا واژۆکرا، کە دەبێتە سێهەمین رێککەوتنی ولاتانی عەرەبی لەگەڵ ئیسرائیل دوای هەریەکە لە میسڕ 1978 وە ئوردن لە سال□ی 1994. ئەم رێککەوتننامەیەبە مەبەستی

ئاسایکردنەوەی پەیوەندییەکانی هەردوولا ئەنجام دراوە کە پێشتر بەهۆی کێشەی فەلەستین ئاڵۆزی و گرژی کەوتبووە نێوانیان. جێی باسە کە ئەم رێککەوتننامەیە هەر یەک لە سێکتەرەکانی نەوت و وزە و بازرگانی و تەندروستی… هتد دەگرێتەوە. بەڵام ئەو بەشەی کە زیاتر بایەخی پێ دراوە و جێی باسە نەوت و سیاسەتی ئەمەریکا لەم رێککەوتننامەیە یە. ئەمە بە یەکەم پەیوەندی فەرمی ئیسرائیل و ولاتەکی عەرەبی دادەنرێت پێشتر پەیوەندی نافەرمی هەبووە لەسەر نیگەرانی هاوبەشی وڵاتانی ناوچەکە لەسەر هەژموونی ئێران.
بەبۆچوونی چاودێرانی سیاسی مەرامی سەرەکی ئەمەریکا لە پشتیوانی کردنی ئەم رێککەوتننامەیە، دروستکردنی بەرەیەکی سیاسی یەکگرتووە لە دژی ئێران و ڕووسیا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە گشتی و کەنداو بەتایبەتی. بەپێی دوایین ئامارەکانی بواری نەوت یەدەگی نەوتی ڕووسیا بە بڕێکی زۆر زیادی کردووە، کە توانیویەتی پلەی شەشەم لە گەورەترین ولاتانی خاوەن یەدەگی نەوت بگرێت دوای هەریەک لە ڤەنزوەلا، سعودیە، کەنەدا، ئێران و عێراق.
بەهێزی یەدەگی نەوت لەلایەک و لاوازی و بێهێزی ئەمەریکا و ئەوروپا لەلایەکی ترەوە هەژموونی ڕووسیای لە ناوچەکەدا بەهێز تر کردووە، ئەمەش نیگەرانی و ترسی لە سیاسەتی ئەمەریکادا زیاتر کردووە، وایکردووە پەنا بەرێتە بەر ولاتانی ناوچەکە بە دروستکردنی بەرەیەکی سیاسی یەکگرتوو.

لەلایەکی ترەوە ئیمارات دەتوانێت ببێتە شوێنگرەوەی ئێران بۆ ئیسرائیل لەڕووی ئابوورییەوە. هێڵی بۆڕی نەوتی (ئیلات_ ئەشکلۆن) ی ئیسرائیل کە کاتی خۆی لە سەردەمی شای ئێران نەوتی ئێرانی بۆ ئەوروپا دەگواستەوە، ئیتر ڕەنگە لەمە بەدواوە بۆ گواستنەوەی نەوتی ئیمارات بەکاربهێنرێت. ئەمە لە کاتێکدایە کە ئێستا ولاتانی خاوەن نەوتی کەنداو نەوتەکەیان بە ڕێگایەکی دژووار دەگەیەننە ئەوروپا و ئەمریکا. ڕاستە ئیسرائیل چاوپۆشی لە هەندێک خاکی فەلەستین کردووە لە بەرامبەر ئەم رێککەوتننامەیە بەڵام ئەم ڕێککەوتنە ئیسرائیل دەخاتە ناو بازاڕێکی پڕ لە قازانجی ئیمارات، بگرە لەوە زیاتر ئەم پەیماننامەیە ئیسرائیل نزیکتر دەکاتەوە لە دەستگەیشتن بە کەنداو.
ئەمە لەهەموو شتێک زیاتر ئێران ی نیگەران کردووە بەجۆرێک بەرپرسانی ئەو وڵاتە ئەم ڕێککەوتننامەیە بە کارێکی گەمژانە باسدەکەن. کە بە شێوەیەکی فەرمی وەزارەتی دەرەوەی ئێران ئەم پەیماننامەی بە (خەنجەر لەدان لە پشتی خەڵکی فەلەستین) ناوبردووە.

ئامادەکردنی : جاریە زکری علی
خوێندکاری قۆناغی 2 بەشی ئەندازیاری نەوت

پەنایەك بۆ ئۆپۆزۆسیۆن بوون … سەلام عومەر

ئەوکاتەی ئوپۆزسیۆن سەرگەرمی جوڵاندنی شەقام بوو بەئاراستەی گۆڕانکارییەکانو بەتایبەتیش دوورخستنەوەی ئایدۆلۆژیاو هەیمەنەی حزبی لەنێو کایەکانی دەسەڵاتدا, هاوڵاتیان پێیان وابوو ئیدی سەردەمێکی نوێ لەدەسەڵاتی خەڵك دەست پێدەکاتو پەنایەك بۆ ئۆپۆزۆسیۆن بوون هەیە تا لەوێوە مافی خەڵك بگەڕێنرێتەوە بۆ خەڵك، دەتوانرێ بۆ ئایندە، خواستەکانی شەقام لەنێو دەستوورو بڕیارە سیاسییەکاندا رەنگدانەوەی خۆی هەبێت, پێیان وابوو (بەشەکەی خۆم بۆ خۆم هی هاوڵاتیانیش خۆم ئەیخۆم) نامێنێو داهاتو بوودجەکان ئاشکرادەبنو دەسەڵات دەگوازرێتەوە ئەو دەستە ئەمینانەی ئوپۆزسیۆن بانگەشەی بۆ دەکردنو ئەوانیدی پێ تاوانبار دەکردن, دەیانگوت شەراکەتی حزبی دەگوازینەوە سەر خوانی هاوڵاتیانو بەشێك لەداهاتی نەوت بۆ خەڵکو خانمی ماڵەوە‌و ناکرێو نابێ لەدابەشکردنی پۆستەکانیشدا تەنها چاومان لەچالاکوانی حزبیو ئەوکەسانە بێت کەهەڵسوڕاوی ئەو پارتانەن کە ک□نو بەکۆنیش بیردەکەنەوە, ئەوانەو زۆری دیمان گوێ لێبوو, زۆری نەخایاند تەواوی بەڵێنەکان پێچەوانە دەرچوونو کێبرکێی خۆ نزیك کردنەوە لەدەسەڵاتو مامە حەمە بۆ یەکتری کردنو پەراوێزخستنی خەڵکو پارتو نەتەوەکانی دی لەو شوێنەدا زۆر بەزەقی دەرکەوتن، ئەوەندەنا هەندێ لەسیماکان کڕدران و چونە ناو دەسەڵاتەوە، مووچەی زۆر دەمە درێژەکانی دووری و شەقامی خاڵیکرد لە نارەزایی، ئێستا بەپێی یاسا و بەشداری کردن و نەکردن لە حکومەت ئۆپۆزۆسیۆن هەن، هەندێکیان سەرمایەدارن و وەپێش هەژاران کەوتوون، هەشن ئۆپۆزۆسیۆن بوونیان فێرە پارتەکانی دی کرد کەچی لە سووڕی متبووندان، هەشن تەنیا خەریکی کردنەوەو نەکردنەوەی مزگەوتەکانن، کۆرۆنا لەماڵێی عاسێ کردوون و لەسەر بەرماڵەکانیان نابزوون، ئالێرەدا پانتاییەکی بەرفراوان بۆ دەسەڵات جێماوەو بەکەیفی خۆی تەراتێنی تێدا دەکا ئەوانەش کەدێنە سەر شەقام

متمانەیان نەماوەو لە سنوورێکی بەرتەسکدا خۆیان نمایش دەکەن و دەخوازن پارەوە چەورەکان بۆ خۆیان ببەن و سۆزو نارەزایی خەڵك جارێکیدیکە بفرۆشنەوە، لەولاشەوە لەسەر کەوڵی خەڵکی نەدار خەریکی فرۆشتن و هەرزان فرۆشکردنی داهاتی ئەم نیشتمانەن و بە ئارەزووی خۆیان رێکەوتن لەگەڵ بەغداو کۆمپانیاو ئێرەو ئەوێ واژوو دەکەن، بەڵام هەموو پێشبینیەکان ئەوەمان پێدەڵێن کە ژیلەیەك کەوتۆتە بن پوش و پەڵاشی نائومێدیەکان و شنەیەك دەتوانێ گەشی کاتەوەو ئاگر لەوانە بەردات کە مافی خەڵکیان لایە ئەوکات ئۆپۆزۆسیۆنێکی نوێ بە بەرگێکی نوێ لەنێو لەشکرێك لاوی بێکاردا سەرهەڵدەداو تەواوی پارتە کۆنەکان و ئۆپۆزۆسیۆنە کۆنەکان و عیلمانیە کۆن و کۆنە ئیسلامیە دین فرۆشەکان و حوکمەت و دیوارە کۆنکرێتیەکان، بەسەر یەکتریدا رادەماڵێ و ئەوسا پەنایەك نە بۆ ئۆپۆزۆسیۆن و نەحکومەت و نەحزب ناهێڵێتەوە.

وشە بابردوەکان … کاوە عوسمان عومەر

ستوونەکانی شەقام، خەمی..
ڕوناکیان لێ ئەڕژێ…
ئەوێک کۆڵانێ…
بە دوای خۆیدا ڕائەکێشێ، ڕەهێڵە…
لە دڵیایەتی کاتێک…
نوستووی ژورێک، بێ چرا..
دەرگای پۆڵاینی لەسەر حەز داخست
..……………………………………
شوێن بزر ئەکەین، دڵ…
هەر پەمەییە، ئەدرەوشێتەوە،،،
لە باوەشی خانمی ئەستێرە! فانووسی…
سپێدە، بە دەستی تۆوەیە،،
یان ئەوە خۆرە،،
چاوت ڕائ□□ژ□ن□.
..……………………………………

پەنجەرەش ،،،،
لە شیرینی خەوا ،،
ماچی ناسکی مانگ،،
بۆ مەچەکی گوڵێک،،
لە تاریکی شەوا ،،
پەروانە یەک،،،
مەست بە سوتانی خۆی،،
فیشەکێ لە هەوادا ،،
با دڵ تییغ کا ،،
خۆ سەفەر ،،
هەموو برینەکانی شیعر…
تیمار ناکا.
..……………………………

دڵ□ پە بارانێک،،،
شەرم ئەکات ، درەنگا نێ…
بوەرێ ،،،
ئاخر دڵ□ پێک ،،
کوا زامی لێوی تینووی…
بێستانێکی ووشک…
ئەشکێنێ.
..……………………………

گرفتاری هەموو ئەوانەی…
لەسەر کورسیەکان دانیشتن،،
کەسی تریش نەهات،،،
دوو ڕێبواری ماندوو،،
دڵیان دوو هەناری شکاوی..
پڕ خوێن و برینە، ،،
شەماڵێک لەوانەیە..
ڕێبوارێکیان دوور بەرێ،،،
شازادەی کاتیش،،
لەوانەشە،،
ڕێبوارەکەی تر…
بکاتە بەردی نوستوو،،
چاوەڕوانی..
هەر لە ئێستاوە،،

پێی پێ ئەکەنێ!
....

دیوارەکە…
ئەوەندە زامی جێ هێشتنی دیوە،،،
پێستی سپی چرچبوو،،
ئەژنۆکانی ڕووت،،،
نوسینێک، نزیک بنمیچەکە،،
وێنەی سەری کۆترێک..
ئەویش بە پەنجەی کات…
کوژاوەتەوە.
....

باشترە ، قسەکان کۆکەینەوە،،
بۆ ویستگەی شەمەندەفەرێکی تر،،،
فوارەکە هەڵناگیرێت،،،
لە جانتاکەمانا،،
تێشووی سەفەر بە دەست بەتاڵی خۆشە،،
ڕێگا سەختە، ژیان شتێک نیە،،
بە ڕۆشتنێک بیبەیتەوە،،
یان بە هاتنێک، دڵێک ئاشت بێتەوە،،
ووشەیەک، لەو کەین و بەینی …
مەرگ و ڕۆچوونە ،
هاتەخوارەوە، بایەکی لاسار…
فریا کەوت،،
لە نەمانی دوو لێوا،،
ئەو هەڵی گرتەوە.
....

چیرۆکی لم ڕژانت کورت کەرەوە،،
بیکەرە ڕۆمانێ لە ئاو،،
شیعرێک ، کێ زاتی کرد،،
بیڵێ، ل□ بەردەم پایزێکی ..
زویر و دڵ شکاو،،
شەوی گوناح و سزا،،
جارێکی تر ڕێگا نادا..
شەپۆل بگاتە پەنجەرە،
جلی کاتژمێر…

با بـەتـەنا فی بـێهود□یـ□وە بـێ ،
شنە با بیبا و بیهـێنێ.
....

شەو زۆر جار…
دەست لـەملانێی شەقامە…
پێکەوە ڕۆژنامە بابردوەکان،،،
یاری پێئەکەن، دەنگی گریانی منداڵێک،،،
ژێر هاتنی شەمەندەفەرێ ئەکەوێ…
باخچەیەک لـە باخەوانەکە تۆرا، ،
گوڵەکانی خستە سنددوقی تاریکی..
دەنگی پێی چاوەڕوانی،،،
لـە دەرگای ژنێکی تەنیای ڕەشپۆشی دا،،،
هەموو ساڵێک گوێی لـە و جۆرە دەنگەیە،،،
چراکەی کوژاندەوە،،،
با دەنگی پێڵاوی تەنیایی..
لـە هەیوانەکە هەر تەقەی بێ ، بڕوا و بچێ..
ئەو ژنە ڕەشپۆشە،،
بە بەلەمی خەفەتا خەو بردی..
چیتر دەنگی پێی ووشەکانی شنە با…
ڕاینا چڵەکێنێ…

وێنەکە کارێکی هونەری فۆتۆگرافەری ئەڵمانی
(Michael Schwarzenberger)
بە سوپاسەوە لـە پەیجی فەرمی خۆی وەرگیراوە.

کـوردی (کهڵـه‌ك(دیـارده‌یه‌ك.. بۆ
لـێکۆڵینـه‌وه، توانـایه‌ك بۆ سوود
لـێ بینیـــن!! نووســیتی : دکتۆر

مەولود ئیبراهیم حەسەن

مامۆستا مەلا عەلی، ئەمە بیست ساڵ زیاترە لەنێو ماڵی خۆی و ئێستاش لەنەخۆشخانەی (مستشفى الگب النبوی) لەقەزای خەبات (كەڵەك)ی سەر بەشاری هەولێر، ڕۆژانە پێشوازی لەهەموو جۆرە نەخۆشێك!؟ دەكات، وەك (خۆی دەڵێت) و لەلاپەڕەكانی فەیسبووك و لەنێو (You Tube)دا زۆربەی بڵاودەكاتەوەو نووسیویەتی، چارەسەری هەموو نەخۆشەكان دەكات، هەموو جۆرە نەخۆشییەك!! ڕۆژانەش لەسەر لاپەڕەی فەیسبووكەكەی بەئاشكراو بە بەرچاوی هەموو دنیاوە، هەواڵی دۆزینەوەی دەرمان و چارەسەری تازە بۆ نەخۆشیەكان رادەگەیەنێ!! بەشێكی بەرچاویش ئەو نەخۆشیانەی كە مامۆستا مەلا عەلی چارەسەری تازەیان بۆ دەدۆزێتەوە، هێشتا زانستی پزیشكی جیهانی بۆ دۆزینەوەی چارەسەری تەواوی ئەو نەخۆشیانە لەتاقیكردنەوە دایە!! بەڵام مامۆستا وەك خۆی دەڵێ و لەڤیدیۆ تۆماركراوەكاندا بڵاوی كردوونەتەوە، بۆ نمونە: نەخۆشی شێرپەنجەو ئایدزو ئیبۆلا… تەواوی نەخۆشیە گەورەو گران و بێ چارەسەری و كەم چارەسەریەكان، چارەسەر دەكات.

هەر لەلاپەڕەی فەیسبووكی تایبەتی خۆیدا نووسیویەتی: (داوا لەهەموو نەخۆشخانەكانی جیهان دەكەم باسەردانم بكەن، چارەسەری نەخۆشی شێرپەنجەم دۆزیتەوە، بەماوەی پێنج مانگ نەخۆشیەكانی شێرپەنجە لەناو دەچێ، بەئیزنی خوای، چونكە زیاتر لە 5700 نەخۆشی شێرپەنجەم چارەسەر كردووە بەئیزنی خودای گەورە بەداتاو ڤیدیۆ لەلامە، بەندەی خوای عەلی مەحمود-ئەدیمن)، ئەم هەواڵە (گرنگ و ترسناكە؟!)و ئەو پێداگیریەی مامۆستا لەسەر بەردەوامی كاركردنی لەنێو ماڵ و نەخۆشخانەكەی، سەرەڕای دژایەتیەكی زۆرو ڕێگریەكی بەردەوامی (وەزارەتی تەندروستی حكومەتی هەرێمی كوردستان) كە وەك مامۆستا بڵاوی كردوونەتەوە، تائێستا (55)جار پۆلیس بۆ گرتن و داخستنی نەخۆشخانەكەی چووتە نێو ماڵ و نەخۆشخانەكەی، ئەوە جگە لەوەی لە راگەیاندنەكان و ماڵپەڕە كۆمەڵایەتیەكان بەردەوام خەڵكانێك هەن (جوێنی پێدەدەن و سوكایەتی پێدەكەن!!) كەچی وەك لە ڤیدیۆو فەیسبووكەكانی مامۆستا بەرچاو دەكەوێ، ڕۆژ بەڕۆژ نەخۆشخانەكەی قەڵەباڵغتر دەبێ و هەموو جۆرە نەخۆشێك و لەهەموو جیهانەوە رووی تێدەكەن، وەك (مامۆستا باسی دەكات) لەڤیدیۆو فەیسبووكەكانەوە دیارە، مامۆستا چارەسەریان دەكات، ئەوەی بەچوار دەستە هەڵیدەگرن و دەیهێننە لای مامۆستا، پاش چارەسەركردنەكانی مامۆستا، نەخۆشەكان بەپێی خۆیان دەگەڕێنەوە ماڵی خۆیان.

ئایا ئەم دیاردە گرنگە و ترسناکە هی ئەوەیە بەمشێوەیە لەگەڵیدا رووبەڕوو ببینەوە کەتائێستا وەزارەتی تەندروستی رووبەڕووی بووەتەوە؟ یان بۆ ئەوانەی لێ بگەڕێین کە بەردەوام جوێن بە مامۆستا دەدەن و سوکایەتی پێدەکەن؟! لەولاشەوە نەخۆشەکان لەهەموو نەتەوەو چین و ئایین و وڵاتێکەوە بۆ چارەسەری نەخۆشیەکانیان دێنە لای مامۆستا، زۆربەی ئەو نەخۆشانەش وەك (خۆیان دەڵێن) لەچارەسەری پزیشك و نەخۆشخانە، ڕێگا چارە زانستیە بەردەستەکان بۆ هیوا بوون؟!

بیست ساڵ کارکردنی مامۆستا مەلا عەلی و ژمارەی ئەو نەخۆشانەی هاتوونەتە لای مامۆستاو زۆری و جۆری نەخۆشیەکانی، بەنەخۆشی جەستەیی و دەروونی ئایینی و نەخۆشییە کلتوورییەکان، هێندە زۆرن بەتەنیاو بەم دەمودەستە بەسەر ناکرێنەوەو ناژمێردرێن، هەر بۆیە وەك نمونە من لەتەك چەند نەخۆشێکی تایبەت رادەوەستم و بەدوای پێشینەی مێژوویی و هاوشێوەیاندا دەگەڕێم لەنێو کلتووری کۆن و نوێی مرۆگایەتیدا.

چارەسەری ئایینی لەمێژوودا

مامۆستا مەلا عەلی ئەگەرئەگە رچی دەرمانی جۆراو جۆریش بەکاردەهێنێ، بەتایبەتی گیا دەرمانی شەعبی و کلتووری، بەڵام هێزو شادەماری کارەکەی خۆی لەهێزی (چارەسەری ئایینی)دا دەبینێتەوە، خۆی وەك موسڵمانێك بە (الگب النبوی) ناودەبات و بەردەوامیش پشت بەقورئان دەبەستێت، نمونە بۆ نەخۆشی (جنۆکە چوونە جەستەی مرۆڤ) بەخوێندنی قورئانی پیرۆز چارەسەر دەکات.

نەخۆشی جنۆکە چوونە ناو جەستە، نەخۆشیەکی مێژوویی کلتووری ئایینی واقعیە، لەڕووی مێژووەوە زۆر کۆنەو زیاتر لە پێنج هەزار ساڵ پێش ئێستا، سۆمەرییەکان لەئاین و کلتووری خۆیاندا باسیانکردووەو چارەسەریان بۆ دۆزیوەتەوە. ئەوانیش بڕوایان بەوە هەبووە کە جنۆکە هەیەو، دەچێتە جەستەی مرۆڤەوە هەر بۆیە لەئاینی ئەواندا (کاهین)ێك واتە پیاوێکی ئایینی هەبووە تایبەت بەو نەخۆشییە، پێیان دەگوت (شەیتان تەرێن- گارد الشیگان- جنگیر) ئەو کاهینە ئەو نەخۆشانەی چاکدەکردەوە کە بەپێی بڕوای ئەوان جن دەچووە جەستەیانەوە.

واتە کاهینە ئایینیەکە لای سۆمەرییەکان پێش پێنج هەزار ساڵ ئەو کارەی کردووە کە ئێستا مامۆستا مەلا عەلی و زۆر شێخ و مەلاو پیاوانی ئایینی ئیسلام و زۆربەی ئاینەکانی دیکە دەیکەن، هەر ئێستاش دکتۆر ئاڕ ئاڕ سوراێز (Doctor R.R. Soares) لاپەڕەی تایبەتی فەیسبووکی خۆی هەیەو وەك مەسیحیەك لە تایتڵەکەیداو لەپێشەکی کارەکانیدا باسی دەکات، ماوەی چل ساڵە چارەسەری نەخۆش

دەكات، وەك نەخۆشی كوێری و كەڕی و گێجی و گەڵی… تاد
وەك لە پێشەكی ڤیدیۆ ڕێكلامەكەیدا هاتووە، دكتۆر سوارێز چل ساڵە بەپشت بەستن بە (رب- یسوع- ئینجیل) وەك لەكارو قسەكانیدا دیارە، بە بەرچاوی خەڵك و لەهەڵێكی هەزار نەفەری و بە بەردەمی راگەیاندنەكانەوە، ئەویش وەك مامۆستا مەلا عەلی، لەنێو ئایین و كلتووری خۆی، نەخۆشەكان چارەسەر دەكات.
دكتۆر سوارێز، لەسەر ڤیدیۆیەكی دانراودا نووسیویەتی (المعجزه الكبری) لەڤیدیۆیەكەدا باسی منداڵێك دەكات ناوی (یاسەمین)ە، كە نەخۆشی ئێسكە خوارەی هەبووە، پزیشكەكان سێجار نەشتەگەرییان بۆ كردووە، بەڵام چاك نەبۆتەوە، دواجار هاتۆتە لای دكتۆر سوارێزلە سە ر قسە ی دكتۆر سواریز، بەیامەرتی (رب- یسوع) چاك بۆتەوە!!
لەڤیدیۆیەكەدا، یاسەمین چاك بۆتەوەو دەڕوات و را دەكات!! كەپێشتر وەك دایكی باسی دەكات، یاسەمین هەرگیز نەیتوانیوە بڕوات، كەچی دكتۆر سوارێز لەچاككردنەوەی نەخۆشەكانیدا بە موعجیزەی (رب-و-یسوع)ی دەزانێ، هەروەك ئەوەی مامۆستا مەلا عەلی خۆشمان چاكبوونەوەی نەخۆشەكانی خۆی، ئەویش بە موعجیزەی (قورئان – خودا-پیغەمبەر) دەزانێت.
ئەوەی گرنگە، لەئێستادا مامۆستا مەلا عەلی كوردی لە نەخۆشخانەی (گب النبوی)دا وەك موسڵمانێك بەپشت بەستن بەخوداو پێغەمبەرو قورئان و كلتورە ئاینییەكەی (وەك خۆی دەڵێ) نەخۆشەكانی چاك دەكاتەوەو بیست ساڵە ئەم كارە دەكات!! هەروەها دكتۆر سوارێز وەك مەسیحیەك بەپشت بەستن بە (رب-یسوع وئینجیل) و كلتورە ئاینییەكەی (وەك خۆی دەڵێ) چل ساڵە نەخۆشەكانی خۆی چاك دەكاتەوە!!
لێكۆڵینەوە مێژووییەكانی پێماندەڵێن: ئەوە هەر تەنیا پیاوانی ئایینی مەسیحی و موسڵمان نین بەهێزی پزیشكی ئایینی نەخۆشەكانیان چاك دەكەنەوە! بەڵكو ئەم جۆرە چارەسەرییە ئاینییە، هەتا ئاینزاكانیش ئەم جۆرە چارەسەركردنەی نەخۆشیان تێدا هەبووەو هەیە، وەك كاهینە سۆمەرییەكە كەپێش پێنج هەزار ساڵ بەپشت بەستن بەهێزو كلتووری ئایینیەكەی خۆی چارەسەری نەخۆشەكانی دەكرد!
ئەگەر ئایینی موسڵمانان و ئایینی مەسیحیەكان دوو ئایینی ئاسمانین، بەپێی خانەبەندی ئایینەكان، ئەوا ئاینی سۆمەری، ئاینێكی مرۆڤكردوو زەمینی بووا!!
كەواتە، ئاینەكان لەپاڵ هەموو ئەركەكانی خۆیاندا ئەركی پزیشكی-پزیشكی ئایینی-یشیان بینیوەو چارەسەری ئایینی تایبەت نیە بەئاینێك و زەمەنێك و چەند پیاوێكی ئایینی دیاریكراو، بەڵكو بەردەوام لەنێو كۆمەڵگە ئایینیەكاندا هەندێك لەپیاوانی ئایینی ئەم جۆرە نەخۆشانەیان كەم و زۆر چاككردۆتەوە.

ئەوەی مامۆستا مەلا عەلی کوردی، دەکات بەدیاردەیەکی تایبەت وگرنگ و ترسناك!! ئەوەیە کە ئەو لەنێوماندایەو کاردەکات و دژایەتی دەکرێ؟! بەڵام دکتۆر ئاڵ ئاڵ سوارێز لەوڵاتی خۆیدا، چل ساڵە کاردەکات و ڕێزی لێدەگیردرێت. ڕۆژگیرانەکەی لەوەدا دەبینم کە بەئازادی و بەئاشکراو لەنێو هۆڵێکی گەورەو شایستە لەبەردەمی ڕاگەیاندنەکان بەدڵخۆشی و شانازیەوە کاردەکات و چارەسەری نەخۆشەکان دەکات!!

چارەسەری ئایینی بۆ نەخۆشییەکان:

ئەگە ر باسی ئەو ڕووداوە چیرۆکە مێژوویيانە نەکەین کە پێغەمبەرو پیاو چاکان بەدرێژایی مێژوو لەزۆر سەردەم و لەزۆر وڵات و لەپەنای زۆر ئایین… نەخۆشیان چاککردۆتەوە، ئەوا زانستیش ئەوەی سەلماندووە کە ئایین و پیاوی ئایینی ڕۆڵیان هەیە لەچارەسەرکردنی نەخۆشە باوەڕدارە ئایینییەکان، جا ئایینەکە هەر ئایینێك بێت، زەمینی بێت یان ئاسمانی.

مرۆڤ- لەهەر سەردەمێك و لەهەر وڵاتێك و لەنێو هەر نەتەوەو ئایینێك، کە لەدایك دەبێت لەنێو خێزانێکی باوەڕدار بەئایینێك، لەنێو کلتوورو سروتی ڕۆژانەی ئەو ئایینە گەورە دەبێ و دواجار ئایین و کلتوورەکە دەبن بە باوەڕو کرداری ڕۆژانەی و خوداو پێغەمبەرو کتێب و سروت و پیاوە ئایینیەکانی خۆی لا پیرۆز دەبێت، پیرۆزێکی سەدا سەد، کەهیچ پیرۆزییەکی تر لای ئەو ناگاتە ئەو پیرۆزییە!

هەر بۆیە ئەو تاکە باوەڕدارە کە نەخۆش دەکەوێ هەندێ جار پەنا بۆ ئایینەکەی خۆی دەبات، بەتایبەت ئەگەر پزیشك و نەخۆشخانە زانستیەکان سەرکەوتوو نەبن لەچارەسەرکردنی نەخۆشیەکەیدا، ئەوا لەم کاتانەدا نەخۆش بەئیمانەوە هەموو هیوایە خۆی بەچارەسەریە ئایینەکەوە دەبەستێتەوەو هەموو دەروون و جەستەی بەباوەڕی ئایینەوە ئامادەی چارەسەری ئایینی دەبێت. ئەگەر پیاوە ئایینیەکەش جێگای باوەڕ بوو، تاقیکردنەوەی هەبوو لەم بوارەدا، ئەوا ئەم جۆرە نەخۆشانە لەزۆر حاڵەتدا سوود لە چارەسەریەکە دەبینن!!

بەڵام وەك لە فەیسبووك و ڤیدیۆکانی مامۆستا مەلا عەلی کوردی بەرچاوە، مامۆستا سنووری ئایینەکەی خۆی بەزاندووە، واتە جگە لەخەڵکی موسڵمان، ئەو نەخۆشانەش دێنە لای کە لەسەر ئایینەکانی ترن، نموونەی ئەو جۆرە کەسانەش لەنێو ڤیدیۆکانی مامۆستادا زۆرن. ئەمە جارێکی تر مامۆستا دەکاتەوە بە (دیاردەیەکی زۆر گرنگ و ترسناك؟!!) هەر بۆیە نابێ لەبەردەم ئەو دیاردەگرنگ و ترسناکە ئاوا خەمساردانە دابنیشین و ئەو دیاردە ناوازەیە نەخەینە بەر تیشکی زانستیانەو راستی زانستی واقیعی مامۆستا عەلی خۆی و راستی

پزیشکیەکەی و راستی نەخۆشەکان و راستی چارەسەرییەکانی بۆ خۆمان و بۆ خەڵك روون نەکەینەوە.

مامۆستا مەلا عەلی دەڵێ، رۆژانە لەسەعات هەشتی بەیانییەوە تا چواری ئێوارە پێشوازی لە نەخۆشەکان دەکەم، تەنیا رۆژانی هەینی و سێ شەممە نەبێت وەك لەڤیدیۆکانیش دەردەکەوێت، بەردەوام نەخۆشخانەکەی پڕە لەنەخۆشی جۆراوجۆر، جگلەخەڵکی کوردستان و عێراق، لەوڵاتانی دەوروبەر (تورکیاو ئێران و وڵاتانی رۆژئاواش) تاك تاکە نەخۆش هاتوونەتە لای مامۆستا، ئەو نەخۆشانەش هەریەکەو چیرۆکی خۆی هەیە.

زۆربەشیان پاش ئەوەی سوود لە چارەسەری دکتۆرو نەخۆشخانەکان وەرناگرن بەناچاری روو لەمامۆستا مەلا عەلی دەکەن، لەنێو نەخۆشەکانیش کەسانی دیارو بەرپرس وخاوەن بڕوانامەو پزیشکیشی تێدایە.

لەگەڵ ئەو بەردەوامی کارکردن و بازاڕ گەرمیەی مامۆستا مەلا عەلی و هەواڵی چارەسەرکردنی نەخۆشیەکان و بەردەوام مژدەی دۆزینەوەی دەرمان و چارەسەری نوێش، هێشتا بەڕێز وەزیری تەندروستی هەرێمی کوردستان دەڵێ:(ئەوە جادوگەرو ساحیرە، بەهیچ شێوەیەك رێگای پێ نادەین و گوێی لێناگرین و لێناگەڕێین کاربکات!!)، تائێستاش وەك مامۆستا مەلا عەلی نووسیویەتی لەلاپەڕەی فەیسبووکەکەی (55)جار پۆلیس بەنیەتی داخستنی نەخۆشخانەکەی دەرگایان لێگرتووە! قسەی گرنگ لێرە ئەوەیە، ئایا پاش بیست ساڵ کارکردن و ئەو (نێو بانگە جیهانی)یەی مامۆستا عەلی کوردی هەیەتی چارەسەرکردنی (کێشەی مامۆستا عەلی) بەوە دەکرێت کە بەپۆلیس دایبخەن؟ ئایا. بەمشێوەیە دادەخرێ؟ ئەگەر وایە بۆچی پاش (55)جار هێشتا مامۆستا بەردەوامە لەکارکردن؟!

وەك لەفەیسبووکەکانی مامۆستا مەلا عەلی دا هەیەو لەڤیدیۆیەکاندا بڵاوکراوەنەتەوە، مامۆستا بەتەنیا کاری نەخۆشخانەیەکی گەورەو هەموو جۆرە پسپۆڕیەکان دەکات!! چارەسەری نەخۆشی پێست و مووی سەر دەکات تا دەگاتە شێرپەنجەو ئایدز.

مامۆستا بەردەوام هاوار دەکات و دەڵێ: (هەموو ئەم نەخۆشیانەم چارەسەر کردووەو ئامادەم چارەسەریان بکەن، لەبەرچاوتان. هەموو جیهان وەرن لێرە فێربن، حکومەت وەرن!! پزیشکەکان وەرن، پێویستە ئەو زانستەی من لەکۆلیژهکان بخوێندرێ، ئامادەم دەیان و سەتان کەس و گەنج فێری ئەو زانستە بکەم، من دەمرم، با ئەو زانستە بەدنیادا بڵاو ببێتەوە، خەڵك سوودی لێ ببینن!!).

ئایا. ئەم هاوارکردنە بەردەوامەی مامۆستا عەلی، شێتییە؟ جادوگەریە؟ یان زانستی و ئیمانە بەخۆی و بەکارەکەی؟! ئێستا

نەخۆشخانەکەی مامۆستا عەلی بووە بەواقیعێك نە بەحکومەت و نە بەوەزارەتی تەندروستی و نە بەهیچ کەسێ داناخرێت!! چارەسەری عاقلانەو زانستیانە ئەوەیە بەشێوەیەکی زانستی- زانستی هەمەلایەنە- بەڕێز لێگرتنەوە، مامۆستا مەلا عەلی بخرێتە ژێر لێکۆڵینەوەو تاقیکردنەوەی بەکردەوە، ئەم کارەش کارێکی ئاسان نیەو ئەستەمیش نیە!.

هەندێك لەچارەسەرکردنەکانی مامۆستا

لێرە دەگەڕێمەوە سەر کارو چارەسەریەکانی مامۆستا مەلا عەلی و سێ جۆر چارەسەری بەنمونە وەردەگرم:

یەکەمیان: دەرکردنی جن لەجەستەی نەخۆش

دووەمیان: بەکارهێنانی (میزو شیری وشتر) وەك دەرمان بۆ نەخۆشی شێرپەنجەو چارەسەری.

سێیەمیان: زمانگۆڕان، واتە ئەوانەی بەهۆی شۆك و گرانەتاوە زمانیان دەگۆڕدرێت.

یەکەم: دەرکردنی جن لەجەستەی نەخۆش

سەرەتا ئایا جن هەیە؟ باسی جن باسێکی ئاڵۆزو مێژوویيە، تائێستا سەدان کتێب لەسەر هەبوون و نەبوونی جن نووسراوە، کەس ناتوانێ بڵێ جن نیە، کەسیش ناتوانێ بڵێ جن ئەوەتە هەیە، واتە جنێك بگرێ و بیخاتە سەر مێزی تاقیکردنەوە، بەڵام، ئەفسانەکان کە کۆنترین زانستی- مرۆڤن، باسی جن دەکەن. ئایینەکان، هەموو ئایینەکان باسی جن دەکەن! مێژوو باسی جن دەکات!! واقیع بەردەوام باسی جن دەکات، ئەمەش نەك تەنیا هەر لە وڵاتێك و نێو میللەتێك و تەنیا ئایینێك!! وانیە!! بەڵکو باس و کێشەیەکی هەموو مرۆڤایەتیە. لەهەموو زەمین و زەمانێکدا هەتا ئێستا سەدان و هەزاران چیرۆکی خەیاڵی و واقیعی هەیە، باس لەپەیوەندیە-خراپ-و-چاك-ەکانی نێوان مرۆڤ و جنۆکە دەکات. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا تائێستا کەس نەیتوانیوە جنۆکەیەك راو بکات و بەزیندووی یان مردوویی بیهێنێ و پێمان بڵێ: ئەوەتە جن، ئەوەیە!؟

راستیەك هەیە، ئەم ژیان و کەونە پڕ لەنهێنییە!! تائێستا زۆر کەممان لەو نهێنییە زانیوەو هێشتا زۆر ماوە مرۆڤایەتی بیانزانێ!! هەروەها لەنێو جەستەی مرۆڤ خۆیدا بەهێزە جەستەیی و عەقڵییەکەیەوە هێشتا پڕە لەنهێنی نەدۆزراوەو هێزی پە ی پی نەبردراو. جنیش یەکێکە لەو نهێنییەو واقیعەی کە ناوەکەمان زانیوەو کاریگەریەکەیمان بە چاو خراپ- دیوەو بە بەرجەستەبوویی جەستە مادییەکەمان نەدیوە.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا نەخۆشیەك هەیە ئەو نەخۆشیە لەنێو کلتووری ئایینی- ئایینی هەموو زەمەنەکان و هەموو وڵاتان- بەنەخۆشی- جن

چوونە جەستە- نادەبردرێ!! نەخۆشیەکە مرۆڤ تووشی دەبێت و وەك هەر نەخۆشیەکی تری جەستەیی و دەروونی کار لەنەخۆش دەکات، تائێستا تاکە چارەسەری مسۆگەرو زوو بۆ ئەم نەخۆشییە! چارەسەری –جن دەرکردن-ی ئاینیە، کە نەخۆشەکان پەنای بۆ دەبەن و پیاوە ئاینیەکانی وەك (مامۆستا مەلا عەلی- موسڵمان) (دکتۆر ئاۆ ئاۆ سوراێز- مەسیحی) ئێستا چارەسەریان دەکەن.
بەهەرحاڵ هەر لەکۆنەوە تائێستاش نەخۆشیەك هەیە، زمانی خەڵك بە جن چونە جەستە ناوی دەبات و ئەم نەخۆشیە نە زانستی پزیشکی و نە زانستی دەروونی- ناوێکی دروستی زانستیان بۆ نەدۆزیوەتەوە، تایبەت بۆ بەم نەخۆشیەو چارەسەریەکی بنبڕو زانستیشی بۆ نەدۆزراوەتەوە.
لەبەرانبەردا مامۆستا مەلا عەلی کوردی لەماوەیەکی یەکجار کەم و بەشێوەیەکی زۆر ئاسان وەك لە ڤیدیۆکاندا دەبینرێت چارەسەریان دەکات و چاکیان دەکاتەوە!؟ وەك لە ڤیدیۆکاندا دیارەو ڤیدیۆکانیش ئێجگار زۆرن! ئەمە واقیعە.. ئایا ئەو ڤیدیۆیانە هەمووی تەمسیلییەو خەڵك لەهەموو لایەکە دێن؟ تەمسیلن بۆ مامۆستا دەکەن؟؟ یان بەڕاستی نەخۆشن و هەر بەڕاستیش مامۆستا چارەسەریان دەکات؟!!
من سەیری زۆر ڤیدیۆو یوتیوبی عەرەبی و تورکی و فارسیم کردووە، ئەوانیش لەوڵاتی خۆیان وەکو مامۆستا مەلا عەلی بەمشێوەیە (جن لەجەستەی نەخۆش دەردەکەن!؟) ئەوەی راستی بێت، مامۆستا لەهەمووان جوانترو ئاسانترو زووتر ئەم کارە دەکات و زۆر لەوان سەرکەوتووترە لەچارەسەرکردنی ئەم نەخۆشییە.
ژیان پڕە لەنهێنی، ئەو نهێنیانە لەنێو (کەون)و لەنێو (جەستەی مرۆڤ) دان، ئەرکی مرۆڤە ئەو نهێنیانە بدۆزێتەوەو زانستیانە بیاناسێنێت، لەززەتێکی زۆری زانستیانەو زۆری ژیان لە دۆزینەوەو ناسینی نهێنییەکاندا هەیە.
دووەم: میز وەکو دەرمان!؟
میزیش وەکو دەرمان مرۆڤ هەر لەکۆنەوە سوودی لێبینیوە!! جا میزی مرۆڤ خۆی بێت یان میزی گیاندارو زیندەوەرەکان، ئەمەش هەر لەکۆنەوە لە ئەفسانەکاندا- ئەفسانە وەك فەرهەنگیکی کۆن- باسی ئەو جۆرە چارەسەریەی کردووە.
چیرۆکی ئەو پاشایانەی لەنێو حەکایەتەکاندا نەخۆشی پیستەو گوێوێتی دەگرن و دواجار- حەکیم-و- دەروێش- و- جادوگەرەکان بەمیز چارەسەریان دەکەن، زۆرن!
ئەو چیرۆکانە ریشەیەکی واقیعی هەیەو کورد لەمێژە گوتوویەتی (پیس بە پیسی دەچێ) چیرۆکی بەکارهێنانی میز لەکلتورو واقیعدا، چیرۆکێکی دوورو درێژو دەوڵەمەندە لەنێو ئەو دەوڵەمەندیەدا تەنیا ئەم رووداوەی نێو کوردەواری خۆمانتان بۆ دەگێڕمەوە، کەمنیش

بیستوومە (کرێکارێك بەهۆی چیمەنتۆوە، پێستەی تووشی نەخۆشی ((ئەگزیما)) دەبێت، زۆر هەوڵدەدات چارەسەری بۆ ناکرێت، لەنەخۆشخانە دەیخەوێنن و تەنیا مەرهەمێکی هێورکەرەوەی بۆ بەکاردەهێنن، پیرە پیاوێکی کوردەواری سەر لەنەخۆشێکی دیکە دەدات و، چاوی بەم تووشبووە دەکەوێت، حاڵی دەپرسێت، کابرای نەخۆش باسی حاڵی خراپی خۆی بۆ دەکات، پیرەمێرد دەڵێ: وەرە دەرەوە من چاکت دەکەمەوە. لە دەرەوە پیرەمێرد میزی مانگا دەگرێ و دەیکوڵێنێ و تا ڕاددەی ئەوەی کەمیزەکە کەمێك چەوراتی لێ دەمێنێتەوە لەنێو دەفرەکەدا، بەشێوەی مەرهەمێك، پیرەمێرد بەو مەرهەمەی کە لەمیزی مانگا گیراوەتەوە، تەواوی پیستەی کابرای نەخۆش، چەور دەکات. وەك من بیستوومە، کابرای نەخۆش بەم مەرهەمەی میزی مانگا، چاك دەبێتەوە).

ئێرە جێگای- گیڕانەوەی ئەو چیرۆکە زۆرو درێژ-انە نیە. بەڵام هەر ئێستا لەجیهاندا زۆر بەزانسیتانە- میز- وەك سەرچاوەیەك بۆ (وزە)و بۆ (دەرمان) بۆ هەندێك لە نەخۆشیەکان و دروستکردنەوەی (ئاو)و (بیرە)و (خواردنەوە) بەکاردێت.

ئێستا هەر بۆ سەلماندن ناوی هەندێ وڵات و نێوەند دەنووسین کە بۆ (وزە)و (دەرمان) و (خواردن) سوود لەمیز وەردەگرن.

هۆڵەندا:

لە هەواڵێکی زانستیدا هاتووەو دەڵێ: هۆڵەندا وزەیەك بەرهەم دێنێ کە سەرچاوەکەی میزی مرۆڤە.

دانیمارك:

ئاهەنگێکی موسیقی گهورە سازدەکات، بەهۆی ئەوەی توانیان لەمیز بیرە بەرهەم بهێنن.

روسیا:

لەپیگەی روسیا الیوم دا هاتووە: زاناکان خەریکی ئەوەن ئێستا میز بکەن بە ئاوی خواردنەوە لەکاتی پێویستدا بەپشت بەستن بە راستیەکان.

ناسا:

نێوەندی زانستی ناسای ناودار، لەهەواڵێکدا دەنووسێ (گۆڕینی میز بۆ ئاوو وزە بۆ خۆ ژیێاندن لە فەزا)دا، واتە ئاسمانگەڕیدەکان دەتوانن میزی خۆیان بگۆڕن بۆ ئاوی خواردنەوەو وزە هەر لەنێو مانگە دەستکردەکانیاندا.

ئەلجەزیرە:

لە جەزیرە نێت دا هاتووە دەڵێ: (تەکنۆلۆژیا، وزەی کارەبا لەنێو ئاودەستی کەمپی ئاوارەکان بەهەرم دێنێ) واتە میزی نێو ئاودەستەکان دەکاتەوە بە کارەبا.

سعودیە:
توێژەر دکتۆرە فاتن خورشید (دەرمانێك لە میزی وشتر) بەرهەم دێنێ حەوت جۆر نەخۆشی شێرپەنجە چارەسەر دەکات.
دکتۆرە فاتن خورشید دەساڵ زیاترە خەریکی لێکۆڵینەوەیە لەسەر میزی وشترو بڕوانامەکەی (الدکتوراه فی هندسە الخلایا من البریگانیا وهو من التخصصات النادره فی الوگن العربی)یە، ئەم خاتوونە بەپسپۆڕیەکی دەگمەن و بەڕێگایەکی زانستی هاوچەرخ و ورد گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی کە لە (میزی وشتر) دەرمانی حەوت جۆر نەخۆشی شێرپەنجە بەرهەم دێنێت. ئەم خاتوونە زۆر پێش مامۆستا مەلا عەلی بەلێکۆڵینەوە گەیشتووەتە ئەو ئەنجامە، دکتۆرە ئەوەش دەڵێ: کە سوودی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر بینیوەو ئەم چارەسەرە ئاینییەی کردووە بە چارەسەرێکی زانستی.
ئەمانە ژمارەیەکی کەمی ئەم هەواڵ و لێکۆڵینەوە زانستیانەن کە باس لەمیز دەکەان وەك وزەو دەرمان لە جیهاندا.
ئێستا دەرکەوت ئەوە تەنیا مامۆستا عەلی کوردی نیە! کە میز بەگشتی و میزی وشتر بەتایبەتی بۆ چارەسەری شێرپەنجە بەکاردەهێنێ، لەکۆنەوە تائێستاش لەنێوەندە کلتووری و نێوەندە زانستیەکانیش، ئەم کارو هەواڵە بوونی هەبووە. بەڵام هیچ کەس و نێوەندێك ئەوەندەی مەلا عەلی بەئاشکرا ناڵێ: (من تائێستا 5700 نەخۆشی شێرپەنجەم چارەسەر کردووە!!)
ئەم ریشە واقیعی و زانستیەی- میز- بۆ دەرمان و چارەسەری نەخۆش و ئەم ژمارە زۆرەی کە مامۆستا باسی دەکات (5700) نەخۆشی شێرپەنجەو چارەسەرکردنیان، دیسان مامۆستا مەلا عەلی دەکات بە پیاوێکی دەگمەن و گرنگ و ترسناك!! هەر بۆیە ئەم دیاردە واقیعیە هەرچی زووە پێویستی بەلێکۆڵینەوەی هەمە لایەنە هەیە، بۆ ئەوەی رای خۆمان، رای دروست و زانستی لەئەنجامی لێکۆڵینەوە زانستیەکان درەببڕین و هەر لەخۆوە هیچ شتێك قبوڵ نەکەین و هەر لەخۆوەش هیچ شتێك رەت نەکەینەوە.
سێیەم:
زمانگۆڕان: (Foreigm Accent Syndrome)
ئەم نەخۆشیە لەنێوەندە زانستیەکاند بە (- متلازمە اللهجە الاجنبیە) ناسراوە، ئێمە بەکوردی ناومان لێنا (زمانگۆڕان) ئەم نەخۆشیە لەئەنجامی بەرکەوتن و گرانەتاو نێرە دڵ و جەڵتەی دەماغ، مرۆڤ تووشی دەبێت، ئەویش نیشانەکەی ئەوەیە کە لەپڕ کەسێك زمانی دایکی لەبیر دەکات و بەزمانێك یان چەند زمانێکی تر قسان دەکات، هەتا هەندێجار بە (زمانی مردوو) واتەزمانە لەنێوچووەکان، نەخۆشەکە قسە دەکات.

(ئێمە لەلێكۆڵینەوەیەكدا بەناوی- فێربونی زمان بە لەبەرگرتنەوە- لە ئەفسانەوە بۆ زانستی سەردەم) باسی دەیان نمونەی ئەو جۆرە زمانگۆڕان و نەخۆشانەمان كردووە كە لەهەموو جیهاندا روویانداوە. لەهەموو ئەو رووداوانە پزیسك و نێوەندە زانستیەكان، جگە لەوەی بەسەرسامیەوە سەیری ئەو نەخۆشانەیان كردووە، ئەوەندەی من بەدواداچوونم بۆ كردووە، پزیشكەكان هیچ نەخۆشێكیان لەم نەخۆشانە چارەسەر نەكردووە، كە هەندێكیان لەئەنجامدا تووشی كێشەی كۆمەڵایەتی و دەروونی بوون. بەڵام، مامۆستا مەلا عەلی لەماوەی 10- تا 15 دەقیقە چارەسەری (نەواف) دەكات. نەواف پیاوێكی نەخوێندەوارو ئێزدیە، لەپڕ نەخۆش دەكەوێ و لەخۆ دەچێت، كە بەخۆدێتەوە زمانی دایكی لەبیر دەكات و بەزمانێكی ئینگلیزی رەوان قسان دەكات. كەسوكاری بۆ قسە كردن تێگەیشتن پەنا بۆ ئینگلیزی زان و وەرگێڕ دەبەن، دواجار پاش 13رۆژ لەگەڵان بەدوای چارەسەری، دەچنە نەخۆشخانەكەی مامۆستا مەلا عەلی، مامۆستا لەڕووی زمانەوە نەواف دەكاتەوە بەكوردو لەڕووی ئاینیەوە دەیكاتەوە بە ئێزدی، چونكە نەواف بەهۆی ئەو نەخۆشیە جگە لەوەی زمانی گۆڕدرا بوو، ئەوا ئاینیشی گۆڕدرا بوو بۆ مەسیحی و خاچی دەكردە مل!!

ئەمە بۆ خۆی لێكۆڵینەوەی زۆر هەڵدەگرێت، ئەوەی لێرە گرنگە، ئەو زمانگۆڕانەی كە لەهەموو وڵاتاندا روویداوە- من بەپێی بەدواداچوونی خۆم هیچ كام لەو نەخۆشانەم نەدیوە چارەسەركرابێ، جگە لە (نەواف)ی كوردو ئێزدی كە بەدەستی مامۆستا مەلا عەلی كوردی چارەسەركراوەو چارەسەریەكی ئاسان و هەرزان!!

سەیری ڤیدیۆی (تەنیا سەیری ئەو پیاوە ئێزدیە بكە!!) كە مامۆستا لە فەیسبووك و لە نێو ڤیدیۆكانی خۆی لە یوتیوب بڵاوی كرۆتەوە.

كۆمەڵگەی زیندوو، ئەو كۆمەڵگەیە كە بەزانستی و بەرپرسیاریەتیەوە لەدیاردەكان دەكۆڵێتەوەو زانستیانە دەیانخاتە شوێنی شایستەی خۆیان و لێناگەڕێ هیچ دیاردەیەك بەبێ لێكۆڵینەوە لەنێو كۆمەڵگەدا سەرهەڵبداو بەردەوام بێت و ببێت بەكلتوور.

مامۆستا مەلا عەلی وەك دیاردەیەك بۆ لێكۆڵینەوە

وەكو پێشتر باسماكرد، مامۆستا بیست ساڵە بەشێوەی خۆی و وەك خۆی دەڵێ و بڵاوی كردۆتەوە چارەسرەی هەموو جۆرە نەخۆشیەك دەكات، لەوەش زیاتر زۆر بەبڕوابوون بەخۆ بەردەوام هاوار دەكات (جیهان وەرن فێربن!! كوردستان وەرن فێر بن، پزیشكەكان وەرن فێر بن، من ئامادەم فێرتان بكەم، تاجیهان سوود لەم زانستە ببینێ، كە لە ئەوروپا نیە!! لەكوردستان هەیە) ئەو مەیدان خواستنەی مامۆستا لەجیهان و كوردستان، ئێستا زاناكان و بەرپرسە زاناكانی خستۆتە گێشەیەكی تەنگ و پێویستە خۆ رزگا بكەن! خۆ رزگاركردنیش لەوەدایە

مامۆستا بخرێته ژێر لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی زانستیانەی تاقیکردنەوەی هەمەلایەنەو راستی و چارەسەرەکردن و چارەسەر نەکرنی دەربکەوێ.

تاقیکردنەوەی مامۆستا مەلا عەلی

بەڵام کێن ئەوانەی دەتوانن مامۆستا مەلا عەلی تاقیبکەنەوە؟! پزیشکێك ناتوانێ مامۆستا تاقیبکاتەوە، ئەگەر تەنیا زانستی نێو کتێب و مەلزمەکانی خوێندبێ و نمرەی بەرزی بەدەستهێنابێ!؟ مامۆستایەکی ئاینی ناتوانێ مامۆستا مەلا عەلی تاقیبکاتەوە، ئەگەر تەنیا پێش نوێژ بکات و مردوو تەلقیبن بدات!! دەرونزانێك ناتوانێ مامۆستا تاقیبکاتەوە، تەنیا تیۆرە زانستیەکانی دەروانزانی خوێندبێ؟! ئەوانەی مامۆستا تاقی دەکەنەوە دەبێ پسپۆرانی وردو هەمەلایەنەو کراوە بن، بەسەر زانستە جیا جیاکان و لەپیکهاتە جەستەیی و توانا شاراوەکان و باوەڕە ئاینیە بەرچاوەکەی مامۆستا بەدوای هێزو زانستێکی تازەدا بگەڕێن!! ئەوەش بەدوورگرتن لەمامۆستا خۆی و کەسایەتی و زانست و توانا ئاینیەکەی دەبێت، چونکە مامۆستا وەك لەڤیدیۆکاندا دەردەکەوێ نەخۆشە گران و لەمێژینەکان ئەوانەی زۆر بەزەحمەت زانستە پزیشکی و دەروونیەکان چاکیان دەکەنەوە! ئەوە ئەچەر چاك ببنەوە؟! بەڵام مامۆستا زۆر بەسادەیی و بەئاسانی بەزوویی و بەهەرزانی و بەرەچاوی کامێراوە بۆ پشکنینی تاقیگەیی و بێ ئەشیعەو بێ سۆنەرو بێ دەرمانی جۆراوجۆر، هەر تەنیا بەو هێزەی خۆی کە ئەو دەڵێ (ئەو هێزە لەخواوەیەو لەپێغەمبەرەو قورئانەوەیە، من هیچ نیم!! ئەوە خوایە نەخۆش چاك دەکاتەوە، من هۆکارم) کارەکانی خۆی دەکات.

من لێرەدا لایەنە ئاینیەکە لێدەگەڕێم و ئەمە بۆ لێکۆڵەرانی تایبەت بەجێ دەهێڵم!! بەڵام باس لە هێزە بەرچاوو واقیعەکە دەکەم، ئەویش بوونی نەخۆش و چارەسەرکردنیەتی- لای مامۆستا- من کەباسی –زانستی مامۆستا- دەکەم، مەبەست ئەوەیە، ئەو زانستەی مامۆستا ئەو کارانەی پێ دەکات و کردوویەتی بەم زانستە مەیدان لەزاناکانی کوردستان و جیهان دەخوازێ!!

ئەرکی لیژنەی پسپۆرو هەمەلایەنە ئەوهەمە زانستە بەدوای ئەم –هێزو زانست-ەی مامۆستادا بگەڕێت!! ئایا.. ئەم هێزو زانستە راستە یان ئەوەتە سیحرو دەجەلە وەك جەنابی وەزیری تەندروستی و هەندێك لەئاگایاندن و هەندێك لە رۆشنبیرەکان دەڵێن؟! ئەگەر لەلێکۆڵینەوەدا دەرکەوت مامۆستا مەلا عەلی جادوکارو سیحربازە، ئەوە پێویستە بەپێی یاسا کار لەگەڵ سیحرو جادوکار بکرێت!!

خۆ ئەگەر دەرکەوت راستەو، مامۆستا نەخۆش چاك دەکاتەوەو ئەوەی کە مامۆستا دەیڵێ (5700) نەخۆشی شێرپەنجەی چارەسەرکردووەو ئەو

هەموو جنۆکە تێچووەی چاککردۆتەوە ئەو هەموو نەخۆشە جۆراوجۆرەی چارەسەر کردووە، ئەوا مامۆستا هەر تەنیا پزیشك نیە! بەڵکو پزیشکێکی زۆر پسپۆریەو (نەخۆشخانە- گب النبوی)یەکەشی شارێکی پزیشکیەو هەموو نەخۆشێکی تێدا چارەسەر دەکرێ.

ئێستا ئێمە لەبەردەم، سیحربازێك و جادوکارێکداین؟! یان لەبەردەم زانایەکی پێ لەزانستی چارەسەری نەخۆشیەکانداین؟! مامۆستا مەلا عەلی بیست ساڵە کاردەکات- وەك خۆی دەڵێ: بەخۆڕایی چارەسەری نەخۆش دەکات- ئایا لەم بیست ساڵە مامۆستا بووەتە هۆی مردنی کەس؟! کەسی شێتکردووە؟ فێڵی لەکەس کردووەو پارەی زۆری لەکەس وەرگرتووە؟ کەسی هەڵخەڵەتاندووە؟!

ئێمە لەناوەندە پزیشکیەکانی کوردستان و جیهان زۆر هەواڵی ناخۆش دەبیستین! نەخۆش بەهەڵەی دکتۆر دەمرێت، مقەست و پەمۆو داو لەناو جەستەی نەخۆش بەجێ دەمێنێ! خەڵك هەڵدەخەڵەتێندرێت و بێ پێویستی نەشتەرگەری گەورەو بەپارەی زۆری بۆ دەکرێ! هەندێك لەپزیشکەکان بۆ ئەوەی پێویست بێت ئەشیعەو سۆنەرو پشکنینی هەمەجۆر بۆ نەخۆشەکان دەکەن و دەرمانی زۆریان بۆ دەنووسن!! ئەو کارانەش دیارە چ کاریگەرییەکی لەسەر ئابووری نەخۆش و باری دەروونی و جەستەی نەخۆش بەجێ دێڵێ!! نمونەش یەکجار زۆرە.

نە هەموو پزیشکەکان- لەگەڵ ئەوپەڕی ڕێزم- زاناو سەرکەوتوون، نە هەموو نێوەندە پزیشکیەکان بەتەواوی کاری زانستی و یاسایی دەکەن. نە زانستیش لەبواری پزیشکی گەیشتۆتە کۆتایی ئەوەی هەیە، لەگەڵ زۆرکاری گەورەو سەرکەوتن لەزۆر بواردا، بەتایبەت پاش دۆزینەوەی (DNA) ترشەلۆکی ناوکی لەساڵی (1953)دا، هەروەها (Nanotechnology) وبەکارهێنانی لەبواری پزیشکیدا، ئەم دووانە زانستی پزیشکیان گەیاندە ئاستێکی بەرز لەگەڵ ئەوەش هێشتا زانست پزیشکی زانستێکە لەتاقیکردنەوە دایەو بەردەوام لەگۆڕانە. هەم لەم ڕۆژانەدا (دعت اداره الاغذیه العقاقیر الامریکیه PDA هذه الادویه قد تسبب السکته الدماغیه) و ناوی چەند جۆرە (حەب و کەپسول)ێکی دێنێ و قەدەغەیان دەکات، لەبەر ئەوەی دەرکەوتووە دواجار بەکارهێنانیان دەبێتە هۆی —سەکتەی دەماغ- دەرمانەکانیش ئەمانەن:

1. ئەدفیل
2. نایروسین
3. سیلیریکس
4. نۆرفین- و ئەوانەی هاوچەشنیانن

ئەمە پێماندەڵێ: زانست، بەتایبەت زانستی پزیشکی، بە دەروونی و جەستەییەوە بەردەوام خۆی زانستێکە لەتاقیکردنەوە

دایە، لەگەڵ هەموو کارە مەزن و خزمەتە جوان و کارە زانستیانەی لەهەموو جیهان بەردەوام لەبواری پزیشکیدا ئەنجام دەدرێت، بەڵام لەم هەوڵە تاقیکردنەوەییانەدانە، زۆرجار زیان و کەموکورتی خۆیان هەبووە، ئەوەتە (لەساڵی 1976 سەرجەم پزیشکەکانی شاری (لۆس ئەنجلۆس)ی ئەمریکا مانیان لەکارەکانیان گرت بۆ ماوەی یەك مانگی تەواو کاریان نەکرد، ئەو ماوەیە رێژەی مردن لە (18%) کەمی کرد!) ئەو هەواڵە بەسادەیەوە پێمان دەڵێ : 18% مردنەکان هۆیەکەی پزیشکەکان بوون!! دیارە ئەم هەواڵە هەروا بەسادەیی ناخوێندرێتەوە!! بەڵام، ئەوە ئەگەر راستیەکی تێدابێ ئەوا ئەوەیە کە زانستی پزیشکی هێشتا هەر لەتاقیکردنەوە دایەو تاقیکردنەوەش زۆروکەم زیانی خۆی هەیە.

ئێمە بڕوای تەواومان بەزانست هەیە! بەڵام زانست لەهەموو بوارەکانی ژیان نەگەیشتۆتە کۆتایی و لەبوارێکەوە بۆ بوارێکی تر جیاوازی هەیە. زانستی بواری تەکنۆلۆژیا سەرکەوتووترە لەزانستی پزیشکی، بە بەشە دەروونی و جەستەیەکەوە، ئەمەش کارێکی ئاساییە، جونکە زانای تەکنۆلۆژیا کە بەرهەمە زانستیەکەی سەرکەوت کارگەو کۆمپانیا بەرهەمەکە لەسەر شێوەی خواستی ئەو زانایە دروست دەکەن و دەیخەنە بازاڕ، ئەگەر زیانی هەبێ لەخراپ و هەڵە بەکار هێنانیەتی لەلایەن خەڵکەوە.

بەڵام زانستی پزیشکی، کارەکە بەشێوەیەکی ترە، دەبێ پزیشکەکان لەزانستە تازەکەی چارەسەری دا، بگەنە ئاستێکی زۆر بەرز تا رادەی ئەوەی کە زانای دۆزەرەوە لێیان رازی بێت، ئەمەش کارێکی ئەستەمە چونکە فراوانی جیهان و زۆری پزیشکەکان و ئاستی پێشکەوتن و باری رۆشنبیری و دیموکراتیانەی وڵاتان کار لەسەر ئاستی پێشکەوتنی پزیشکی دەکات و بەهیچ شێوەیەك هەموو پزیشکەکان ناگەنە یەك ئاست و ئەو ئاستەی زاناکان لێیان رازی بن، هەر بۆیەش رۆژانە هەواڵی ناخۆش و تاوان ئامێز لەناوەندە پزیشکی و لە دکتۆرەکان دەبیستین!! بەتایبە لەوڵاتە دواکەوتووەکان، بەداخەوە.

ئەگەر کەموکورتییەك لەکارە زانستیەکاندا هەبێ، دوو هۆی هەیە، یەکەم: ئەوەیە زانست بەتایبەت زانستی پزیشکی بەردەوام لەتاقیکردنەوە دایە. دووەم: لەکادیری بەکارهێنەری زانستیەکەیە، کە هەندێکیان لەبەر زۆر هۆکار سەرکەوتوو نین لەبەکارهێنانی دەرمان و چارەسەرکردنی نەخۆشیدا.

سەرەڕای هەموو ئەمانەش، چارێکی ترمان نیە جگە لەوەی

بەپشوێکی درێژو بەدڵسۆزانەو بەرپرسیاریەتیەوە پەنا بۆ زانست بەرین لەسەر رێگای زانست خزمەت بەمرۆق بکەین.

هەر بۆیە پێویست دەکات مامۆستا مەلا عەلی کوردی- کەلەك- خاوەنی نەخۆشخانەی (گب النبوی) بە بەرنامەیەکی زانستیانەو هەمە لایەنەو دڵسۆزانە بەرنامەیەکی زانستیانەو هەمە لایەنە بیخەینە نێو تاقیکردنەوەو بڕیاری پێشتری لەسەر نەدەین و بەسۆزو توڕەیەوە هەڵسەنگاندنی بۆ نەکەین و بەدوای راستیە زانستیەکەدا بگەڕێین، ئەو زانستەی لای ئەو هەیە، ئێمە نایزانین!! رەنگە خۆشی نەیزانێچ زانستێکە؟! چ وزەیەکە؟! ئەگەریش دەرکەوت مامۆستا ساحیرو جادوکارە!! ئەوە پێویستە پێی بڵێین مامۆستا بەسەو چیتر جادو لەم خەڵکە هەژارو بێ نەوایە مەکەو یاساش ئاوا هەڵسوکەوت لەگەڵ جادوکار دەکات!! خۆ ئەگەر دەرکەوت راستەو نەخۆشی چاککردۆتەوەو ئێستا دەتوانێ خەڵك چاك بکاتەوە- هەڵبەت بەشێوە زانستی و ئیمانیەکەی خۆی- ئەوا بەو شێوەیەی کە ئەو پێویستیەتی، رێگای بۆ خۆش بکەین و یارمەتی پێویستی بدەین و بیکەین بەو پزیشك و مامۆستایەی خەڵکی ترو گەنجەکانمان فێری ئەو زانستە بکات!! چونکە ئەگەر ئەمە راست بێت و دەربکەوێ نەخۆش چاککردۆتەوەو دەتوانێ خەڵکی تریش فێری ئەو زانستە بکات، ئەوا کوردستان زانایەکی لێهاتووی بۆ پەیدا دەبێت و بەسەر خۆرو بۆرێکی بۆ وێنەدا دەکەوێ و جیهان سوودی لێ دەبینێ.

دەبێ ئەوە بزانین، بۆ هەر نەخۆشیەکی جەستەیی و دەروونی زیاتر لەهۆکارێك هەیە بۆ ئەوەی مرۆق تووشی ئەو نەخۆشیە ببێت، هەروەها بۆ چارەسەری هەریەك لەم نەخۆشیانەش زیاتر لە رێگایەك و چارەسەریەك هەیە بۆ ئەوەی ئەو نەخۆشە چاك ببێتەوە، کێ ناڵێ چارەسەریەکانی مامۆستاش یەکێك نیە لەو رێگایانەی کە نەخۆشیەکان چارەسەر دەکات؟ بەو رێگایەو توانایەی مامۆستا هەیەتی، بەردەام مەیدان لەکۆمەڵگەو پزیشکەکان دەخوازێ، دوا مەیدان خواستنی بەئاشکراو لەڕاگەیاندنەکان بوو، ئامادەیی خۆی دەربڕی بۆ چارەسەرکردنی (موعتەسەمی زنجیرکراو) مەلا عەلی داوای بینینی ئەو گەنجە دەکات کە زنجیریان لەمل کردبوو، تۆ بڵێی ئەو هەمو مەیدان خواستنەی مەلا عەلی بەخۆڕایی و لەشێتییەوە بێت؟ پێشتریش هەر مەلا عەلی ئامادەیی خۆی دەربڕیوە بۆ زۆر نەخۆشی گران و زۆر کەسایەتی دیارو ناسراو.

مامۆستا مەلا عەلی و راگەیاندنەکان

بەهۆی بەردەوامی کارکردنی مامۆستا وەك ئەوەی کە چارەسەری

نەخۆشان دەکات و خەڵکی زۆریش لەهەموو لایەکەوە رووی تێدەکەن، مامۆستا ئامادەیەکی بەردەوامی هەیە، لەسەر لاپەڕەی راگەیاندنە نووسراوەکان و شاشەی بینراوەکان و مایکڕۆفۆنی بیستراوەکان.
بەداخەوە کۆی راگەیاندنکاران هەڵسوکەوتێکی ئەوتۆیان لەگەڵ ئەو بەڕێزە نەکردووە کە دواجار بەقازانجی زانست و بەرژەوەندی کۆمەڵگە بشکێتەوە، هەندێك لەڕاگەیاندنەکان بەمەبەستی ئایدۆلۆژی دەیانەوێ بە (پیرۆزی) بخەنە بەرچاوی خەڵك و هەندێکیشیان بەجۆرێك سوکایەتی پێکردن و بۆ بەهاکردنی کارەکەی دەیخەنە بەرچاوی کۆمەڵگا، بۆ ئەوەی هەردوولا بیر لەوە بکەنەوە کە مامۆستا کار لەسەر دەروون و جەستەی تاکی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات!! ئەگەر مامۆستا هەڵەیە با ئەوان پیرۆزی نەکەن، ئەگەریش راستە ئەوا سوکی نەکەن!! جگە لەم دوو جۆرە راگەیاندنە، هەندێکیش لەڕاگەیاندنکارەکان زۆر بەداخەوە هیچ لە ئەتەکێت و ئەرکی کارەکەی خۆیان نازانن تەنیا مەبەستیان دەرچوونی خۆیان و پێکردنەوەی لاپەڕەی رۆژنامەو گۆڤارەکان و دەرکەوتنی سەر شاشەی تەلەفزیۆنەکانە!!
بەداخەوە مامۆستا خۆیشی هەموو جارێ سەرکەوتوو نیە لەبەرکارهێنانی راگەیاندنەکان، زۆرجاران راگەیاندنکار هەتا پزیشکە بەڕێزەکانیش کە لەگەڵ مامۆستا پێکەوە لەیەك بەرنامەدا دەردەکەون ئەو دوانە ناتوانن بەزمانێك گفتوگۆ لەگەڵ یەکدا بکەن، بۆ ئەوەی لەیەك تێبگەن!
پزیشکەکان بەزانستی پزیشکی رووت و چەندو چۆن لەگەڵ مامۆستا دەکەن! لەکاتێکدا ئەوە دەزانن کە مامۆستا دەرچووی کۆلیژی پزیشکی و بەشی دەروونی نیە!! هێزو زانستەکەی!؟ مامۆستا لەشوێنێکی دیکەیە!! هەروەها مامۆستا مەلا عەلی ئەویش بۆ خۆی دەیەوێ بەزمانی زانستێك قسە بکات کە زانستیانە نەیخوێندووە، بۆیە پزیشکەکان لەگەڵ مامۆستا سەرکەوتوو نابن و مامۆستاش بەم شێوە خۆ دەرخستنە زیان بەخۆی دەگەیەنێت.
هەر بۆیە ئەرکی لیژنەی تاقیکردنەوەی مامۆستا بۆ ئەوەیە بزانین، مامۆستا چ کارێکی پزیشکی کردووە، نەخۆشی نەخۆشەکان چی بوون؟ چۆنی چارەسەر کردوون؟ چونکە رەنگە -هەتا رادەیەك دڵنیاشم- کە مامۆستا بەدروستی نهێنی و هێزی کارکردنی خۆی نازانێ!! ئەگەر پێیوایە، ئەو موسڵمانەو بە قورئان خوێندن و هەنگوین و رەشکەو سیرو میزی وشترو چی و چی… ئەمانە چارەسەری نەخۆش دەکەن!! ئەوا قورئان خوێنی دەنگ خۆشتر لە

مامۆستاش هەیە!! هەنگوین و ڕەشکەو سیرو میزی وشتریش دەست هەموو کەس دەکەوێ!! نا، سەرەڕای ئەمانە هەمووی -هێزێکی تر- لای مامۆستا هەیە، دۆزینەوەو ناسینی ئەو هێزە گرنگە، چ بۆ ئێمە، چ بۆ مامۆستا خۆی.

لیژنەیەکی پێویست

مامۆستا مەلا عەلی بەکارە سەیرو گرنگ و ترسناکەکانی سنووری کوردستانی بەزاندووەو بووە بەدیاردەیەکی هاوچەرخ و جیهانی!! ئەگەر بەوردی هەواڵی کارو کاردانەوەکانی مامۆستا مەلای عەلی بخوێنینەوە، ئەوا هەواڵی سەیرو باوەڕ نەکردەنیش دەبینین.

من زیاتر لە دە ساڵە کەم کەم هەواڵی مامۆستا دەبیستم، تائێستا بەدەیان و سەدان هەواڵی ڤیدیۆیی مامۆستام خوێندۆتەوەو بینیوە، لەگەڵ ئەمانە هەموو ناتوانم بڵێم: ڕاستە مامۆستا چارەسەری هەموو ئەم نەخۆشانەی کردووە کە وێنەی گرتوون و باسیان دەکات، هەروەها ناشتوانم بڵێم: هیچ یەك لەو هەواڵ و چارەسەریانە ڕاست نین و مامۆستا هیچ نەخۆشێکی چاك نەکردۆتەوە!! بەڵام، بەتەواوی باوەڕوە بەپێویستی دەزانم لیژنەیەکی پسپۆڕ،پسپۆڕی جیا جیای شارەزاو کراوەو ئاگادار لەزانستە جیا جیاکانی زانستی ئایینی و زانستی بایۆلۆژی و زانستی ڕۆحانی و زانستی ڕووەکناسی و گیا دەرمانی و پزیشکی شەعبی، پێکبێت و بەوردی کارو تواناکانی مامۆستا بخەنە ژێر لێکۆڵینەوەو زانستیانە، هەریەکە بەپیی زانستی پسپۆڕیەکەی خۆی بەدوای هێزو زانست و نهێنی مامۆستادا بگەڕێن و دواجار بڕیاری زانستیانە لەسەر کارکردن و کارنەکردنی مامۆستا بدەن. بەڕای من ئەرکی پیکهێنانی ئەو لیژنەیە دەکەوێتە ئەستۆی ئەو وەزارەتانەی خوارەوە:

5. وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
6. وەزارەتی ڕۆشنبیریی
7. وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی

لەنێو حکومەتی هەرێم و پەرلەمانی کوردستان، ئەم سێ وەزارەتە بەرپرسن لەوەی پێناسەی ڕاستی و زانستی مامۆستا مەلا عەلی کوردی بخەنە بەرچاوی خەڵکی کوردستان و جیهان، ناکرێ کەسایەتیەك بیست ساڵ لەتەکمان و بە بەرچاومانەوە ڕۆژانە دەیان نەخۆش (چارەسەر!) بکات و لەهەموولایەکەوە ڕۆژانە خەڵك رووی تێبکەن و گیان و جەستەی خۆیان بخەنە بەردەستی، ئێمەش لەسەر ئاستی فەرمی بڕوای پینەکەین و لەوەش زیاتربە (جادوکارو ساحیرو خەرافەو دەجالی بزانین!!) کەچی

ئەو (دەجال و ساحیر؟!)ە، بە بەرچاومانەوە كاربكات و هاوار بكات و قسەی جدی لەبارەی جەستەو دەروون و ژیانی خەڵكەوە بكات، خەریكی جۆرێك لەپزیشكی بێت كە ئەو بۆ خۆی بەپزیشكی ئایینی و (گب النبوی) ناوی دەبات، مامۆستا مەلا عەلی هەر ئایینێكی هەبێ و لەژێر هەر ناوێك ئەو كارە بكات،گرنگ نیە، گرنگ ئەوەیە مامۆستا تائێستا كەسی چاك كردۆتەوە كە نەخۆش بوو بێت؟ ئەوە بەردەام مەیدان دەخوازێ، ئەرێ دەتوانێ –لەژێر تاقیكردنەوەی- كەسێ چاك بكاتەوە؟ ئەركی لیژنەكە ئەوە دەبێت و پێویستە كار لەسەر ئەم دوو پرسیارە بكات و بەدوای وەڵامەكانیدا بگەڕێت!!

چەند خاڵێك لەبارەی كەسایەتی –چارەسەركاری- نەخۆشیەكانی مامۆستا مەلا عەلی كوردی:

8. مامۆستا مەلا عەلی تەواوی (چارەسەركردن!!)ەكانی بە بەرچاوی كامێراكان دەكات و زۆربەی زۆریشی بڵاوكردۆتەوە.
9. لەزۆربەی ڤیدیۆكان مامۆستا بەوپەڕی بڕوا بەخۆبوونەوە دەڵێ: ئێستا بەئیزنی خوا چاك دەبێتەوە!! بەتایبەت ئەو نەخۆشانەی كە مامۆستا دەڵێ (جنیان چووەتە جەستەی) نەخۆشەكان تەواو لەبارێكی ناسروشتی دان، كەچی كە مامۆستا قورئانیان لەسەر دەخوێنێ و دەیانباتە ژوورێك (پاش چەند دەقیقەیەك!!) نەخۆش بەپێی خۆی دێتە دەرەوە، بۆ راستی سەیری ڤیدیۆكانی بكەن لە فەیسبووكەكانی و یوتیوبی مامۆستا مەلا عەلی.
10. مامۆستا زۆر بەزوویی ئەو جۆرە نەخۆشانە چاك دەكاتەوە.
11. مامۆستا زۆر بەسادەیی و بەشێوەیەكی شەعبی پێشوازی لە نەخۆش دەكات.
12. زۆر بەهەرزانی ئەم جۆرە نەخۆشانە چاك دەكاتەوە!!
13. پێشوازی لەهەموو جۆرە نەخۆشێك دەكات و- بەشێوازی خۆی- چارەسەریان بۆ دیاری دەكات.
14. نەخۆش هەر دینێكی هەبێ و هەر نەتەوەیەك و لەهەر چینێك بێت، ژن بێت یان پیاو، گەورە بێت یان بچووك، مامۆستا وەك یەك سەیریان دەكات.

ئەمانە هەموو بوونەتە هۆی ئەوەی كە خەڵكێكی زۆر لەزۆرلاوە بڕوا بە مامۆستا بكەن و لەنزیك و دوورەوە بێن و نەخۆشەكان خۆیان بێنن و بیخە نە بەردەستی مامۆستا مەلا عەلی كوردی.

تێبینی:

هەموو ئەو زانیاریانەی من لەبارەی مامۆستا مەلا عەلی هەمە، بەهۆی ئەو بەدواداچوونە بەردەوامەیە كە بەردەوام سەیری فەیسبووك و ڤیدیۆكانی دەكەم، چاوپێكەوتنە تەلەفزیۆنەكانی

دەبینم، هەرچی لەبارەی نووسراوە، هەوڵمداوە هەمووی بخوێنمەوە، ئەمە دە ساڵ دەبێت، بەڵام ئەوەی راستی بێت (مامۆستا مەلا عەلی)م لەنزیکەوە نەبینیوەو، هەر بەهۆی ئەوە بەدواداچوونە بەردەوام و زۆرەوە، گەیشتوومەتە ئەو باوەڕەی کە مامۆستا هێزێکی تایبەتی هەیە، ئەو هێزە مامۆستا لەچارەسەری نەخۆشیەکانی خەڵك) بەکاری دێنێ، هەر بۆیە پێویستە بەزانستی و بە بەرپرسیاریەتیەوە، بەو پەڕی ڕێزگرتن لەکەسایەتی مامۆستا خۆی و –بۆ بڕیاری پێشوەختە- ئەندامانی لیژنە بەدوای ئەو هێزەدا بگەڕێن کە مامۆستا هەیەتی و بەکاری دێنێ.

چونکە چ لەمێژوودا چ لەواقیعی ئێستاداو نمونەی کەسیەتی ئاوا هەن و دەرکەوتوون کە هێزی تایبەت و (ئەستە مبێ-خارق)یان هەیەو هەبووە، ئەمڕۆ ئێمە لەسەدەی بیست و یەکدا دەژین، زانست لەهەموو رووێکەوە پێشکەوتووە، هەر بۆیە پێویست دەکات ئێمەش مامۆستا مەلا عەلی و کەسانی وەکو مامۆستا پێناسە بکەین، پێناسەیەکی دروست و زانستی.

لەم کارەشدا دەتوانین یارمەتی لەم نێوەندو وڵاتانە بخوازنین کە شارەزان لەم بوارەداو تاقیکردنەوەی سەرکەوتوویان هەیە، چونکە وەکو پێشتر وتم: ئێستا مامۆستا مەلا عەلی، رەهەندێکی جیهانی وەرگرتووەو ناوو ناوبانگی و کارو چالاکی لەسنووری کوردستان چووەتە دەرەوە.

سەرچاوەکانی ئەو نووسینە:

ئەو نووسینە لەرووی شێوەی نووسینەوە لێکۆڵینەوەیەکی رۆژنامەوانیە! زۆرتر لەشێوەی وتاری رۆژنامەوە نزیکە تا لێکۆڵینەوەیەکی زانستی- بەتایبەت رێبازی نووسینەکە- دەنا لەڕووی زانستیەوە پشت بەزۆر سەرچاوە بەستراوەو من خۆشم بەرپرسم لە وشە بەوشەی ئەم وتارە زانستیە رۆژنامەوانیەو لەکاتی پێویستیش هەموو سەرچاوەکان لەبەردەستن.

ئەوەش کە لە بارەی مامۆستا مەلا عەلی و کارەکانیەوە قسەم کردووە، لەوەدا پشتم بەستوە بە فەیسبووکەکانی مامۆستاو ڤیدیۆکانی یوتیوب و چاوپێکەوتنە رۆژنامەوانی و رادیۆیی و تەلەفزیۆنیەکانی بەستووە، کە من ماوەیەکی دوورو درێژە دوور بەدوور بەدوای هەواڵە بەردەوامەکانی مامۆستادا دەچم.